

ΜΑΡΚΟΣ Ι. ΠΑΓΩΝΗΣ

ΤΑ ΣΛΑΒΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΦΛΩΡΙΝΑΣ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ Α΄ ΚΥΚΛΟΥ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ. _____ ΕΠΟΠΤΕΙΑ : ΚΑΠΠΑ ΙΩΑΝΝΑ

Ρέθυμνο 2004

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	2
Α΄ Μέρος: Τα σλαβικά ιδιώματα της Μακεδονίας	5
1. Οι μεσαιωνικές σλαβικές εγκαταστάσεις στα Βαλκάνια	6
2. Οι μετακινήσεις πληθυσμών κατά την τουρκοκρατία και η επέκταση της σλαβοφωνίας στη Μακεδονία	11
3. Υπηρεσιακές εκτιμήσεις για τον αριθμό των σλαβοφώνων στην ελληνική Μακεδονία	15
4. Η εκπαιδευτική πολιτική τη Ελλάδας στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία	17
5. Η σλαβοφωνία μετά την προσάρτηση της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος	19
6. Η σλαβοφωνία στην ελληνική Μακεδονία σήμερα	35
7. Τα σλαβικά ιδιώματα της ελληνικής Μακεδονίας. Το ιδίωμα ανατολικής Φλώρινας.	40
Β΄ Μέρος: Ζητήματα φωνολογίας του ιδιώματος ανατολικής Φλώρινας	45
1. Οι φθόγγοι. Φωνήματα και αλλόφωνα	46
2. Φωνοτακτική	57
3. Φωνολογικές διαδικασίες	75
4. Μορφοφωνολογία	85
5. Τονισμός	89
Χάρτες	95
Επιλεγμένη βιβλιογραφία	101

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού της ελληνικής Μακεδονίας είναι δίγλωσσο. Εκτός από την ελληνική, δηλαδή, ομιλεί και σλαβικά ιδιώματα, τα οποία τοποθετούνται στο πλαίσιο των βουλγαρικών διαλέκτων του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου της Μακεδονίας. Η μελέτη των ιδιωμάτων αυτών είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη στην ελληνική βιβλιογραφία. Αυτό οφείλεται στο γενικότερο κλίμα επιφυλακτικότητας, που η ιστορία των βαλκανικών λαών έχει κληροδοτήσει, και το οποίο ουδεμία σχέση έχει με την επιστημονική έρευνα. Την τελευταία δεκαετία, ωστόσο, η ελληνική βιβλιογραφία έχει να παρουσιάσει λίγες μελέτες, οι οποίες πραγματεύονται το ζήτημα της σλαβοφωνίας στην ελληνική Μακεδονία μόνο σε πολιτική, ιστορική ή κοινωνιολογική βάση. Αυτή καθαυτή η γλώσσα, στην Ελλάδα αποτελεί άγνωστη ποσότητα. Στο εξωτερικό η κατάσταση εν μέρει διαφέρει. Στα πανεπιστήμια της Σόφιας και των Σκοπίων η διαλεκτολογική έρευνα ανθεί. Και εδώ φυσικά είναι παρούσες οι πολιτικές σκοπιμότητες, οι οποίες όμως δεν θα μας απασχολήσουν. Ωστόσο, η επιστημονική ενασχόληση με τις διαλέκτους της ελληνικής Μακεδονίας είναι συγκριτικά λιγότερη, αλλά και ανεπαρκής. Η ανεπάρκεια έγκειται στο πρόβλημα της συλλογής αλλά και της αξιοπιστίας του υλικού, που αποτελεί τη βάση της έρευνας. Μέχρι πριν από μία δεκαετία περίπου η πρόσβαση στον ελλαδικό χώρο επιστημόνων –και γενικά ανθρωπίνων προσώπων– από τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης ήταν απαγορευμένη. Επομένως, δεν ήταν δυνατή η απαραίτητη προϋπόθεση για τη συλλογή υλικού, η επιτόπια έρευνα. Έτσι, οι μόνοι προσίτοι πληροφοριοδότες ήταν οι καταγόμενοι από την ελληνική Μακεδονία σλαβόφωνοι πρόσφυγες, οι οποίοι καθίστανται αναξιόπιστη πηγή για δύο λόγους. Αφ' ενός είναι φορείς της προ εξηνταετίας και όχι της σύγχρονης γλωσσικής πραγματικότητας, και επομένως δεν είναι δυνατή η παρακολούθηση της εξέλιξης της γλώσσας κατά τις τελευταίες δεκαετίες, όπου συν τοις άλλοις κατέστη έντονη η γλωσσική επαφή με την ελληνική. Αφ' ετέρου οι παραπάνω πρόσφυγες εδώ και εξήντα έτη είναι μόνιμοι κάτοικοι ΠΓΔΜ, Βουλγαρίας, Αμερικής, Καναδά, Αυστραλίας ή Ρωσίας. Η έκθεσή τους σε ξένα γλωσσικά περιβάλλοντα για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα έχει επιφέρει, όπως είναι φυσικό, γλωσσική επαφή μεταξύ αγγλικής (ή άλλης γλώσσας) και σλαβικής και μερική απώλεια της ικανότητας χρήσεως της μητρικής γλώσσας (το τελευταίο φαινόμενο εντόπισα και κατά τη δική

μου έρευνα σε σλαβόφωνους, οι οποίοι εδώ και πολλά έτη είναι μόνιμοι κάτοικοι Αθηνών και έχουν καταστεί παθητικοί μόνο γνώστες της γλώσσας). Ακόμα πιο εύκολη καθίσταται η επαφή μεταξύ των σλαβικών διαλέκτων της ελληνικής Μακεδονίας και της επίσημης βουλγαρικής ή της σλαβομακεδονικής της ΠΓΔΜ, δεδομένου ότι αποτελούν διαλεκτικές ποικιλίες της ίδιας γλώσσας. Για να εκφρασθούμε γλαφυρότερα, είναι σαν να διαλέγουμε ως πληροφοριοδότη της Νεοελληνικής Κοινής, έναν Έλληνα μετανάστη στις Η.Π.Α., ή σαν να διαλέγουμε ως πληροφοριοδότη της κρητικής διαλέκτου, έναν Κρητικό στην καταγωγή, που εδώ και εξήντα έτη είναι κάτοικος Αθηνών.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι κατά πρώτον η ιστορική θεώρηση του φαινομένου της σλαβοφωνίας στον μακεδονικό χώρο από τη μεσαιωνική περίοδο, όπου και τοποθετούνται τα πρώτα ίχνη σλαβικών εγκαταστάσεων μέχρι και τις αρχές του 21ου αιώνα. Κατά δεύτερον, μία πρώτη προσέγγιση αυτής καθαυτής της γλώσσας, που αποτελεί το αντικείμενο της εργασίας με τη μορφή της πραγμάτευσης ζητημάτων του φωνολογικού συστήματος ενός συγκεκριμένου σλαβικού ιδιώματος της ελληνικής Μακεδονίας, που τοποθετείται γεωγραφικά στο ανατολικό τμήμα του νομού Φλωρίνης.

Επομένως, η εργασία αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζεται διαχρονικά η σλαβοφωνία στην ελληνική Μακεδονία. Μέσα από τη παράθεση γεγονότων και πηγών επιχειρείται η παρουσίαση της γλωσσικής πραγματικότητας στην συγκεκριμένη περιοχή από το μεσαίωνα μέχρι και την ένταξη της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος. Πηγές μου είναι η μεσαιωνική και νεότερη ιστορική βιβλιογραφία καθώς και κρατικά έγγραφα και επιστημονικές εργασίες, που παρουσιάζουν τη γλωσσική πρακτική των σλαβοφώνων κατά το 19ο και 20ό αιώνα. Εν συνεχεία προχωρώ στη συνοπτική παρουσίαση των διαλέκτων του ελληνικού μακεδονικού χώρου και ειδικότερα του ιδιώματος της ανατολικής Φλώρινας, που θα αποτελέσει το αντικείμενο μελέτης στο δεύτερο μέρος της εργασίας.

Το δεύτερο μέρος αποτελεί μία πρώτη προσέγγιση της δομής του φωνολογικού συστήματος του ιδιώματος της ανατολικής Φλώρινας. Στο πρώτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται οι φθόγγοι του ιδιώματος και διακρίνονται τα φωνήματα και οι παραλλαγές τους, τα αλλόφωνα.

Αντικείμενο του δεύτερου κεφαλαίου είναι η φωνοτακτική του ιδιώματος. Εξετάζεται η οργάνωση της συλλαβικής δομής και αναφέρονται οι κανόνες, που διέπουν τον ορθό σχηματισμό της συλλαβής.

Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι φωνολογικές διαδικασίες, που λαμβάνουν χώρα στα όρια συλλαβών καθώς αναφέρονται και οι φωνολογικοί κανόνες, που τις διέπουν.

Αντικείμενο του τέταρτου κεφαλαίου είναι η μορφοφωνολογία του εν λόγω ιδιώματος. Παρουσιάζονται οι φωνολογικά ερμηνευόμενες διαδικασίες, οι οποίες επηρεάζουν τη μορφολογία των λέξεων και αναφέρεται το πλαίσιο κανόνων, που διέπει τις διαδικασίες αυτές.

Το πέμπτο κεφάλαιο αποτελεί συνοπτική παρουσίαση του τονισμού του ιδιώματος, που εξετάζεται.

Ακολουθεί η επιλεγμένη βιβλιογραφία.

Το υλικό, στο οποίο στηρίχθηκε η εργασία προέρχεται από ηχογραφημένες συνεντεύξεις δίγλωσσων κατοίκων των οικισμών Σκοπού και Αχλάδας του νομού Φλωρίνης, καθώς και από τη γνώση του γράφοντος, ο οποίος είναι ενεργητικός ομιλητής του συγκεκριμένου ιδιώματος.

Α΄ ΜΕΡΟΣ
ΤΑ ΣΛΑΒΙΚΑ ΙΔΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

1. Οι μεσαιωνικές σλαβικές εγκαταστάσεις στα Βαλκάνια.

Η κοιτίδα των σλαβικών φυλών τοποθετείται στην περιοχή των πηγών των ποταμών Βιστούλα και Δνείπερου, δηλαδή στη σημερινή νότια Πολωνία (Γαλικία) και Σλοβακία. Επειδή η εν λόγω περιοχή ήταν δασώδης και ελώδης, έμεινε μακριά από τους εμπορικούς δρόμους και οι Σλάβοι απομονωμένοι από την υπόλοιπη Ευρώπη, δεν αναφέρονται επαρκώς στις πηγές, όσο κατοικούσαν στην κοιτίδα τους. Όμως, κατά τους πρώιμους μεσαιωνικούς χρόνους οι συνεχείς επιδρομές των Ούννων ερημώνουν μεγάλα τμήματα της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης και εξωθούν τα σλαβικά φύλα στην εγκατάλειψη της περιοχής αυτής. Η μεγάλη αυτή μετακίνηση ακολουθεί τρεις κυρίως κατευθύνσεις. Η πρώτη είναι προς Α και ΒΑ, προς τη σημερινή Ρωσία και τη Βαλτική. Η δεύτερη προς την κεντρική Ευρώπη και τη Γερμανία. Η τρίτη κατεύθυνση της μετανάστευσης ήταν προς Ν, στα Βαλκάνια (ΙΕΕ, 1978:Ζ212) (Χάρτης 1). Η έλλειψη επαρκών πηγών μας οδηγεί στην υπόθεση, ότι σε πρώτη φάση τα σλαβόφωνα φύλα σταμάτησαν την πορεία τους στη βαλκανική στην περιοχή Ν και Δ των Καρπαθίων και μέχρι τις όχθες του Δούναβη. Εξάλλου, οι ρωμαϊκές πηγές δεν αναφέρουν διέλευση του ποταμού από τους Σλάβους πριν τον 6^ο αι.μ.Χ. Οι πρώτες μνείες για την παρουσία Σλάβων νοτιότερα από την αρχική τους κοιτίδα, στα βόρεια του Δούναβη, υπάρχουν στο Γότθο ιστορικό *Jordanes* στα μέσα του 6^{ου} αι. και στον Προκόπιο (ΙΕΕ, 1978:Η329). Την ίδια εποχή βρίσκεται ήδη εγκατεστημένη στα βόρεια του Δούναβη και κοντά στον Εύξεινο Πόντο η μογγολική φυλή των Βουλγάρων. Η περιοχή αυτή ήταν υπό την κυριαρχία των Αβάρων, επίσης μογγολικής καταγωγής. Οι Άβαροι επέδραμαν συχνά νότια του Δούναβη χρησιμοποιώντας και τα σλαβικά φύλα, που είχαν υπό την εξουσία τους. Οι επιδρομείς επέστρεφαν στις χώρες τους, αφού λεηλατούσαν τις περιοχές, στις οποίες εισέβαλλαν.

Η πίεση των πολυπληθών μογγολικών φυλών οδηγεί τους βόρεια του Δούναβη Σλάβους στην αναζήτηση ζωτικού χώρου ακόμα νοτιότερα. Η πρώτη σλαβική επιδρομή στα εδάφη του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους αναφέρεται το 540 π.Χ., όταν Σλάβοι και Βούλγαροι εισέβαλαν στη Θράκη ως την Κωνσταντινούπολη. Το 544 νέα σλαβική εισβολή αναφέρεται στη Δαλματία και οι επιδρομείς φθάνουν ως το Δυρράχιο το 548. Οι επιδρομές αυτές έληξαν με την επιστροφή των εισβολέων πέρα από το Δούναβη. Ωστόσο, οι συνεχείς εισβολές κατά τον 6^ο αι. είχαν ως

επακόλουθο την ερήμωση πολλών περιοχών νότια του Δούναβη και το 550 Σλάβοι και Βούλγαροι, αφού εισέβαλαν και πάλι, επιχειρούν την πρώτη μόνιμη εγκατάσταση σε περιοχές εγκαταλειμμένες από τον πληθυσμό τους (IEE, 1978:Z192). Αυτή περιορίστηκε στη νότια όχθη του Δούναβη, αλλά δημιούργησε πλέον το απαραίτητο προγεφύρωμα και η επόμενη επιδρομή των Σλάβων το 559 αναχαιτίστηκε μόλις στις Θερμοπύλες. Νέα μαζική εισβολή σημειώνεται το 584 και 597 οι Σλάβοι πολιορκούν τη Θεσσαλονίκη. Η μαζικότερη εγκατάσταση σλαβικών φύλων λαμβάνει χώρα το 602 και εντοπίζεται στη Δαλματία, στη Μακεδονία και τη Θράκη (IEE, 1978:Z223). Μέχρι τις αρχές του 7^{ου} αι. οι χώρες νότια του Δούναβη και μέχρι τα όρια της Μακεδονίας και της Θράκης είχαν κατακλυσθεί από σλαβικά φύλα. Νοτιότερα οι σλαβικές εγκαταστάσεις ήταν αραιές δημιουργώντας μικρές νησίδες μέσα στον ελληνόφωνο πληθυσμό. Όλες οι παραπάνω εγκαταστάσεις ευνοήθηκαν από την επίσημη πολιτική του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους, καθώς οι συνεχείς εισβολές αιώνων είχαν δημιουργήσει στις χώρες νότια του Δούναβη ένα πληθυσμιακό κενό, το οποίο μπορούσε να αναπληρωθεί εύκολα με την έλευση και μόνιμη εγκατάσταση των σλαβόφωνων φύλων στη θέση των παλαιών ελληνόφωνων και λατινόφωνων πληθυσμών, που κατέφυγαν στα νότια εγκαταλείποντας τις περιοχές αυτές (Χοφφ1995:35-6). Οι Σλάβοι, που είχαν εγκατασταθεί μόνιμα στον ελλαδικό χώρο, δημιούργησαν θύλακες με δική τους κοινωνική οργάνωση, τις ‘σκλαβηνίες’ (Νυσταζοπούλου1993:38) (Χάρτης 2). Οι πηγές διασώζουν τα ονόματα έξι σλαβικών φύλων στη Μακεδονία. Είναι οι ‘Βελζίτες’ στην περιοχή του Μοναστηρίου, οι ‘Δρογουβίτες’ στην Ημαθία, οι ‘Σαγουδάτοι’ στον Αλιάκμονα, οι ‘Ρηγχίνοι’ κοντά στη Θεσσαλονίκη, οι ‘Στρυμονίτες’ στην κοιλάδα του Στρυμόνα και οι ‘Σμολεάνοι’ κοντά στη Ροδόπη και το Νέστο (Νυσταζοπούλου, 1993:39-40). Η πολιτική του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους επεδίωξε κυρίως μέσω του στρατού και της εκκλησίας την αφομοίωση των σλαβικών θυλάκων και την ένταξή τους στον ελληνόφωνο πληθυσμιακό κορμό. Προς αυτή την κατεύθυνση, εξάλλου, συνέβαλαν τόσο οι εμπορικές συναλλαγές, όσο και η γενικότερη επικοινωνία των σλαβόφωνων με την ελληνόφωνη πλειοψηφία της νότιας βαλκανικής (Νυσταζοπούλου1993:56-63). Παράλληλα, για την αύξηση του ελληνόφωνου στοιχείου των περιοχών των ‘σκλαβηνιών’ εφαρμόστηκε το μέτρο της μεταφοράς ελληνόφωνων πληθυσμών από τη Μικρά Ασία. Πλήρης εξελληνισμός των ‘σκλαβηνιών’ πρέπει να συντελέστηκε μέχρι το 10^ο αι. περίπου, κάτι που επιβεβαιώνεται και από τα τοπωνύμια. Έρευνες βασισμένες στη μελέτη των εγγράφων μετά το 10^ο αι. καταλήγουν στο συμπέρασμα,

ότι υπάρχει μεγάλη αύξηση των ελληνικών ή εξελληνισμένων τοπωνυμίων της Μακεδονίας σε σύγκριση με τα σλαβικά τοπωνύμια της περιοχής των αμέσως προηγούμενων χρόνων (Νυσταζοπούλου, 1993:67). Πηγές της ίδιας περιόδου κάνουν αναφορές σε ‘αμφιμίκτους κόμας’ (Νυσταζοπούλου, 1993:63). Ωστόσο, οι πληθυσμιακή σύνθεση της βαλκανικής και μάλιστα της ευρύτερης περιοχής της Μακεδονίας επηρεάστηκε και από άλλες ιστορικές συνθήκες.

Προς τα τέλη του 7^{ου} αι. πέρασαν το Δούναβη και εγκαταστάθηκαν μόνιμα πλέον στη νότια όχθη του ποταμού οι Βούλγαροι. Το 681 ιδρύθηκε μεταξύ Δούναβη και Αίμου το πρώτο βουλγαρικό κράτος (ΙΕΕ, 1978:Η16) (Χάρτης 3). Οι Βούλγαροι, μικρή μειοψηφία μογγολικής καταγωγής αφομοιώθηκαν σύντομα από τους σλαβικούς πληθυσμούς, που ήταν εγκατεστημένοι στην περιοχή (ΙΕΕ, 1978:Η67). Από την ίδρυσή του το βουλγαρικό κράτος στάθηκε εχθρικό απέναντι στην ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία με αποτέλεσμα πολλούς και εξοντωτικούς πολέμους. Στο διάστημα της ηγεμονίας του Κρούμου (803-814) τα όρια του βουλγαρικού βασιλείου επεκτάθηκαν ως τη Ροδόπη. Οι επιδρομές στη Μακεδονία και τη Θράκη προκάλεσαν καταστροφές στις πόλεις και την υπαίθρο και πληθυσμοί των περιοχών αυτών εγκαταλείπουν τις εστίες τους (ΙΕΕ, 1978:67-8). Η κάλυψη του πληθυσμιακού κενού, που δημιουργήθηκε από τους πολέμους και τις καταστροφές, επιτεύχθηκε με την εγκατάσταση σλαβικών πληθυσμών στις ερημωμένες χώρες. Οι πόλεμοι συνεχίστηκαν και κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Συμεών. Το 918 ο Βούλγαρος ηγεμόνας εισέβαλε στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία και έφθασε ως τον Κορινθιακό κόλπο. Οι βυζαντινές πηγές αναφέρουν μεγάλες καταστροφές και εγκατάλειψη της υπαίθρου από τους κατοίκους της (ΙΕΕ, 1978:Η16).

Οι Σλάβοι και οι Βούλγαροι της βαλκανικής είχαν εκχριστιανισθεί από τον 9^ο αι.(ΙΕΕ1978:Η96-7). Αρχικά, επίσημη γλώσσα του βουλγαρικού κράτους ήταν η ελληνική, όπως μαρτυρείται από τις λεγόμενες ‘πρωτοβουλγαρικές’ επιγραφές. Πρόκειται για επιγραφές, οι οποίες καλύπτουν την περίοδο 701-865 και γράφονταν κατά παραγγελία των Βουλγάρων ηγεμόνων. Όλες σχεδόν είναι γραμμένες στα ελληνικά, ελάχιστες δε, στα ‘πρωτοβουλγαρικά’, γλώσσα της ουραλο-αλταϊκής οικογένειας, αλλά με ελληνικούς χαρακτήρες (ΙΕΕ, 1978:Η69). Με τον εκχριστιανισμό, η Βουλγαρία δέχθηκε την ελληνική παιδεία και εντάχθηκε στη σφαίρα επιρροής της Κωνσταντινούπολης. Αργότερα, οι μαθητές του μοναχού Μεθοδίου εισήγαγαν και το σλαβικό αλφάβητο και η λεγόμενη ‘εκκλησιαστική

σλαβονική' έγινε η επίσημη γλώσσα του κράτους και της εκκλησίας (ΙΕΕ, 1978:H97).

Στα μέσα του 10^{ου} αι. ξεσπούν νέες συγκρούσεις και οι Βούλγαροι επεκτείνονται στο μεγαλύτερο μέρος της Μακεδονίας. Τελικά, ο πόλεμος λήγει με την κατάλυση του βουλγαρικού κράτους. Ωστόσο, αμέσως μετά ξεσπά ένα βουλγαρικό κίνημα αντίστασης με επίκεντρο την περιοχή της Πρέσπας – Αχρίδας στη ΒΔ Μακεδονία. Με επικεφαλής το Σαμουήλ οι Βούλγαροι ανακατέλαβαν τη Βουλγαρία και τη Μακεδονία και προωθήθηκαν προς την Αλβανία, τη Σερβία και τη Θεσσαλία. Όμως ηττήθηκαν και πάλι, αν και κάποιες πόλεις της δυτικής Μακεδονίας, η Έδεσσα, τα Μογλενά (σημερινή Αριδαία), η Καστοριά και η Αχρίδα συνέχιζαν να αντιστέκονται στα βυζαντινά στρατεύματα για μεγάλο χρονικό διάστημα. Το γεγονός αυτό οδηγεί σε υποθέσεις για τον εθνογλωσσικό χαρακτήρα της δυτικής Μακεδονίας και πιθανή 'συγγένεια' των πληθυσμών προς τη Βουλγαρία, αλλά η έλλειψη σχετικών πηγών δεν επιτρέπει περαιτέρω θεώρηση. Πάντως μετά τη κατάληψη της περιοχής από τους Βυζαντινούς εφαρμόστηκαν μέτρα μετοικεσίας ελληνόφωνων πληθυσμών από τη Μικρά Ασία προς τη δυτική Μακεδονία (ΙΕΕ, 1978:H118-25).

Όμως, νέες πολεμικές συγκρούσεις το 13^ο αι. πλέον αποδυναμώνουν το βυζαντινό κράτος και οι Βούλγαροι καταλαμβάνουν και πάλι μεγάλο μέρος της Μακεδονίας (ΙΕΕ, 1978:Θ85). Αλλά και αυτή η κατοχή δεν ήταν μακροχρόνια. Οι Σέρβοι, που είχαν ιδρύσει ανεξάρτητο κράτος ήδη από τον 9^ο αι., εκμεταλλευόμενοι τους συνεχείς βυζαντινο-βουλγαρικούς πολέμους, προωθήθηκαν στις αρχές του 14^{ου} αι. μέχρι τα βόρεια της Μακεδονίας. Στα μέσα δε του αιώνα και ενώ το βυζαντινό κράτος σπαράσσονταν από εμφύλιες συγκρούσεις, οι Σέρβοι με επικεφαλής το Στέφανο Ντούσαν καταλαμβάνουν ολόκληρη σχεδόν τη Μακεδονία και προωθούνται ως τη νότια Ελλάδα (ΙΕΕ, 1978:Θ183) (Χάρτης 4). Το σερβικό κράτος, όμως, διαλύθηκε σύντομα και η Μακεδονία ανακτήθηκε για ένα διάστημα από τους Βυζαντινούς μέχρι την έλευση των Οθωμανών κατά τα μέσα του 15^{ου} αι.

Οι μεσαιωνικές πηγές δεν παρέχουν σαφείς πληροφορίες για το γλωσσικό χαρακτήρα της Μακεδονίας. Ωστόσο, οι ιστορικές πληροφορίες αποτελούν σίγουρα ένα μέσο για τη στήριξη υποθέσεων σχετικά με τη σλαβοφωνία της περιοχής. Από τη στιγμή, που οι Σλάβοι εμφανίστηκαν στα Βαλκάνια τον 6^ο αι., η Μακεδονία υπέστη αλλεπάλληλες εισβολές μέχρι και την εμφάνιση των Τούρκων το 15^ο αι. Με την πάροδο των αιώνων σλαβόφωνα φύλα εγκαθίστανται –ως επί το πλείστον ειρηνικά– στα βόρεια της Μακεδονίας και προοδευτικά προωθούνται προς νότο. Οι

συγκρούσεις, που ελάμβαναν χώρα στη νότια βαλκανική ήδη από τα πρώιμα μεσαιωνικά χρόνια αραιώσαν τον πληθυσμό της περιοχής και στη θέση των ελληνόφωνων και λατινόφωνων πληθυσμιακών ομάδων εγκαταστάθηκαν νέοι σλαβόφωνοι πληθυσμοί. Σημαντικό ρόλο στη σλαβική επέκταση προς νότο διεδραμάτησε η ίδρυση σλαβικών κρατών στα Βαλκάνια, τα οποία για μεγάλο χρονικό διάστημα ήλεγχαν το γεωγραφικό χώρο της Μακεδονίας, όταν πλέον οι παλαιοί σλαβόφωνοι θύλακες ('σλαβηνίες'), αποτέλεσμα των πρώιμων σλαβικών εγκαταστάσεων, είχαν εξελληνισθεί. Κυρίως οι Βούλγαροι κατείχαν μεγάλα τμήματα της Μακεδονίας από το 10^ο μέχρι το 15^ο αι. (Χάρτης 3). Επόμενο των παραπάνω είναι, ότι ειδικά στη βόρεια Μακεδονία, όπου είχαν εγκατασταθεί συμπαγείς σλαβικοί πληθυσμοί και την οποία κατείχαν σχεδόν μόνιμα Βούλγαροι (και αργότερα Σέρβοι) η ελληνική γλώσσα να υποχωρήσει και σταδιακά να περιορισθεί στα αστικά κέντρα. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός, ότι με το πέρασμα των αιώνων ο αριθμός των ελληνικών τοπωνυμίων στη βόρεια Μακεδονία μειώνεται και μέχρι την έλευση των Τούρκων έχει γίνει σχεδόν μηδενικός. Ωστόσο, παρόμοιο φαινόμενο εντοπίζεται και στην κεντρική ζώνη της Μακεδονίας. Τα σλαβικά τοπωνύμια των 'σλαβηνιών' εξαφανίζονται ή εξελληνίζονται κατά το 10^ο αι. Είναι λίγο πριν την εποχή, που αρχίζουν οι βουλγαρικές κατακτήσεις στη Μακεδονία. Από τον 11^ο αι. τα σλαβικά τοπωνύμια αυξάνονται, κυρίως στα δυτικά του Αξιού. Από το 1015 μαρτυρούνται τα τοπωνύμια Οστροβός (Ostrovo) (Kravari, 1989:309) και Σέτενα (Setina) (Kravari 1989:329), που θα διατηρηθούν μέχρι και τον 20^ο αιώνα, μεταξύ Φλώρινας και Έδεσσας. Την ίδια εποχή μαρτυρείται και το όνομα της πόλης Μογλενά (σημερινή Αριδαία) και του χωριού Χόστιανες (Hostjani) κοντά στην Έδεσσα (Kravari, 1989:71). Το όνομα Βοδενά (Voden, σημερινή Έδεσσα) μαρτυρείται ήδη από το 10^ο αιώνα (Kravari, 1989:68). Βόρεια της Βέροιας τοποθετείται η Δοβροχουβίστα (Dobrohuvista), που μαρτυρείται από το 1149 (Kravari 1989:73). Στην ίδια περιοχή τοποθετείται η Ιωαννιτζίστα (Jancista, σημερινό Γιαννακοχώρι), που μαρτυρείται από το 13^ο αι. (Kravari, 1989:74-75). Στην Ημαθία βρίσκεται και η Σλάνιτσα (Slanica, 11^{ος} αι.) (Kravari, 1989:89). Με βάση τα τοπωνύμια είναι δυνατή η υπόθεση, ότι όλη σχεδόν η βόρεια Μακεδονία ήταν σλαβόφωνη μέχρι τον 15^ο αι., αφού τα μόνα ελληνικά τοπωνύμια ήταν αυτά μεγάλων πόλεων.

Από το 15^ο αι. και η κεντρική Μακεδονία κατακλύζεται από σλαβικά τοπωνύμια. Τα ελληνικά συναντώνται μόνο σε πόλεις (Καστοριά, Φλώρινα, Σέρρες, Μοναστήρι, Μελένοικο, Νευροκόπι, Δράμα). Ολόκληρη η μακεδονική ύπαιθρος βρίθεται από

τοπωνύμια σλαβικά. Τα περισσότερα σλαβικά τοπωνύμια, μαρτυρούνται από το 15^ο αι. και μετά, υπήρχαν και μέχρι τον 20^ο αιώνα. Τα ονόματα, που αφορούν σε οικισμούς, είναι συνήθως ονόματα χωριών. Ορισμένα από τα χωριά αυτά υπήρχαν πριν το 15^ο αι. Τα περισσότερα, όμως, μαρτυρούνται από την κατάκτηση της Μακεδονίας και των Βαλκανίων από τους Τούρκους.

2. Οι μετακινήσεις πληθυσμών κατά την τουρκοκρατία και η επέκταση της σλαβοφωνίας στη Μακεδονία.

Η τουρκική κατάκτηση ήταν η αρχή για τη μεγάλη μετακίνηση πληθυσμών, που έλαβε χώρα στα νότια Βαλκάνια από το 15^ο μέχρι το 19^ο αι. Η Μακεδονία έγινε πεδίο διωγμών, αλλά και αφίξεων νέων πληθυσμιακών ομάδων. Μία αιτία πληθυσμιακών μετακινήσεων ήταν η ανάπτυξη των πόλεων, κυρίως του Μοναστηρίου και της Θεσσαλονίκης. Η Θεσσαλονίκη, το μεγαλύτερο εμπορικό κέντρο της Μακεδονίας, αποτέλεσε τον πόλο έλξης πολλών Μακεδόνων –κυρίως από τη δυτική Μακεδονία-, αλλά και νοτιοελλαδικών, καθώς και άλλων εθνοτήτων της βαλκανικής (ΙΕΕ, 1978:Ι161). Στη δημογραφική άνοδο της πόλης μετά την κατάκτηση από τους Οθωμανούς σπουδαίο ρόλο έπαιξαν οι ελληνόφωνοι και οι βλαχόφωνοι της Πίνδου, που άρχισαν να φθάνουν από τα τέλη του 16^{ου} αι. Αυτή η εισροή πληθυσμών συνεχίστηκε το 17^ο, 18^ο και στις αρχές του 19^{ου} αι. (Σακελλαρίου, 1982:355). Πολλοί μετανάστες από την κεντρική Ελλάδα εγκαταστάθηκαν και σε χωριά γύρω από τη Θεσσαλονίκη (ΙΕΕ, 1978:Ι161). Οι αυξημένες ανάγκες των αστικών κέντρων ενδυνάμωσαν το ρεύμα μετανάστευσης από τα ορεινά προς τα πεδινά και το φαινόμενο έδωσε δημογραφική ώθηση στις μακεδονικές πόλεις, αλλά μείωσε τον πληθυσμό των ορεινών περιοχών.

Ταυτόχρονα με την κάλυψη των αναγκών των πόλεων, ήταν απαραίτητη και η κάλυψη των αναγκών του εξαγωγικού εμπορίου και της αυξημένης ζήτησης γεωργικών προϊόντων (Σακελλαρίου, 1982:355). Η ανάγκη, επομένως, για περισσότερα εργατικά χέρια ήταν επιτακτική. Τη μεγάλη προσφορά εργασίας στα κτήματα των Τούρκων -και Εβραίων- γαιοκτημόνων της Μακεδονίας εκμεταλλεύτηκαν ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι της κεντρικής Ελλάδας, που συνέρρεαν στη Μακεδονία για να εργασθούν ως εποχιακοί εργάτες στα οθωμανικά τσιφλίκια. Πολλά από τα κτήματα βρίσκονταν σε σλαβόφωνες περιοχές της βόρειας και κεντρικής ζώνης της Μακεδονίας. Καθώς οι εργάτες από τον ελλαδικό χώρο

λιγότευαν, οι Οθωμανοί στράφηκαν προς τους Βούλγαρους, οι οποίοι κατέβαιναν για εργασία στα μακεδονικά τσιφλίκια από τα βόρεια (ΙΕΕ, 1978:1176, Σακελλαρίου, 1982:355). Σε πολλές περιπτώσεις οι εργάτες εγκαθίσταντο μόνιμα στο τσιφλίκι, όπου εργάζονταν και συν τω χρόνω δημιουργήθηκαν νέοι οικισμοί στη Μακεδονία (ΙΕΕ, 1978:1176), αμιγείς ή με εθνικά μεικτό πληθυσμό. Η συρροή ελληνόφωνων σε σλαβόφωνες περιοχές και σλαβόφωνων από τη Βουλγαρία σε ελληνόφωνες περιοχές, καθώς και η ίδρυση μεικτών οικισμών, που οφείλουν την ύπαρξή τους σε οικονομικούς λόγους, δημιούργησε την ανάγκη επικοινωνίας μεταξύ των εντοπίων και των μεταναστών. Αυτή την ανάγκη ίσως εξυπηρέτησε ένας κώδικας με σλαβικά και ελληνικά στοιχεία.

Ομάδες ελληνόφωνων και βλαχόφωνων μεταφέρθηκαν στη Μακεδονία και για ένα δεύτερο λόγο. Τους διωγμούς του Αλή πασά και των Τουρκαλβανών στην Ήπειρο (Σακελλαρίου, 1982:359,443). Στην περιοχή αυτή είχαν αναπτυχθεί σπουδαία εμπορικά κέντρα με ελληνόφωνο (π.χ. Ιωάννινα) ή βλαχόφωνο (π.χ. Μοσχόπολη) πληθυσμό. Οι επιδρομές, που υπέστησαν τέτοια κέντρα από τα στίφη των Τουρκαλβανών ληστών είχαν ως αποτέλεσμα την ερήμωσή τους και των διωγμό των κατοίκων τους. Οι πληθυσμοί αυτοί ίδρυσαν νέους οικισμούς ή εγκαταστάθηκαν σε ήδη υπάρχοντες στη Μακεδονία. Ορισμένοι ελληνόφωνοι και βλαχόφωνοι οικισμοί, που ιδρύθηκαν το 17^ο και 18^ο αι. στη βόρεια και κεντρική Μακεδονία, αφομοιώθηκαν γλωσσικά από το σλαβόφωνο περίγυρο.¹ Οι αντίστοιχοι βλαχόφωνοι οικισμοί, που ιδρύθηκαν σε περιβάλλον ελληνόφωνο έγιναν σταδιακά δίγλωσσοι. Ωστόσο, δίγλωσσοι έγιναν συν τω χρόνω και βλαχόφωνοι οικισμοί, οι οποίοι είτε δημιουργήθηκαν κοντά σε μεγάλα αστικά κέντρα (π.χ. Μοναστήρι), όπου η *lingua franca* ήταν η ελληνική, είτε είχαν ανοίξει σε αυτούς ελληνικά σχολεία, αφού σχεδόν στο σύνολό τους οι βλαχόφωνοι είχαν ταυτισθεί εθνικά με τον ελληνισμό.

Η ίδρυση ελληνικών σχολείων στάθηκε και μια αιτία για το φαινόμενο της διγλωσσίας στην κεντρική ζώνη της Μακεδονίας και για τους σλαβόφωνους της περιοχής. Ένα μεγάλο ποσοστό των πληθυσμών αυτών συντάχθηκε την περίοδο του

¹ Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω περιστατικό, που αναφέρει ο Γάλλος περιηγητής των αρχών του 20ού αιώνα Pallares, σχετικά με τη σταδιακή επέκταση της σλαβοφωνίας στην κεντρική ζώνη της Μακεδονίας: 'Αυτός ο χριστιανός ... λέει, ότι είναι Έλληνας, αλλά μιλάει το σλαβομακεδονικό γλωσσικό ιδίωμα ... Μου εξηγούν, ότι αυτό συμβαίνει σε όλη σχεδόν τη χώρα. Ο τσορμαπατζής (αστός) ... είναι πραγματικός Έλληνας. Έχει έρθει από τη Θεσσαλία. Παρ' όλ' αυτά, τα παιδιά του μιλούν με περισσότερη ευχέρεια το τοπικό ιδίωμα παρά τη γλώσσα των πατέρων τους. Είναι ήδη σλαβόφωνα. Σε είκοσι χρόνια τα παιδιά τους δεν θα ξεχωρίζουν από τους Βούλγαρους ... Στα μέρη κυρίως όπου δεν υπήρχαν σχολεία το ιδίωμα εκτόπισε τη λόγια γλώσσα (σ.σ. την ελληνική). Έτσι οι Έλληνες σε πολλά χωριά εκφράζονται πια μόνο στα βουλγαρικά ...' (1994:189).

ελληνο-βουλγαρικού ανταγωνισμού στη Μακεδονία (19^{ος}-αρχές 20ού αιώνα) με την ελληνική πολιτική. Μέρος της πολιτικής αυτής ήταν η ίδρυση ελληνικών σχολείων και η ελληνόφωνη εκπαίδευση για τους σλαβόφωνους μαθητές των χωριών της Μακεδονίας. Ωστόσο, η διγλωσσία (παράλληλη χρήση σλαβικής και ελληνικής) υπήρχε ήδη σε τμήμα του μακεδονικού πληθυσμού, το οποίο προερχόμενο από ελληνόφωνες περιοχές εγκαταστάθηκε σε σλαβόφωνη ή γλωσσικά μεικτή ζώνη (σλαβόφωνα χωριά κοντά σε ελληνόφωνες πόλεις) ή κοντά στη νότια γεωγραφική ζώνη της Μακεδονίας, που ανέκαθεν ήταν ελληνόφωνη (Κοζάνη, Βέροια, Θεσσαλονίκη, Σέρρες).

Όπως, όμως, αναφέρθηκε, και από τη Βουλγαρία συνέρρεαν στη Μακεδονία εργάτες και χωρικοί. Το φαινόμενο αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των παλαιών σλαβικών εγκαταστάσεων στη βόρεια και κεντρική Μακεδονία. Δηλαδή, κατά την τουρκοκρατία, οπότε στα Βαλκάνια κρατικά σύνορα δεν υπήρχαν, παρατηρείται μία νέα διείσδυση σλαβόφωνων στο νότο της χερσονήσου, η οποία τονώνει και αναζωογονεί τους παλαιότερους γλωσσικούς πυρήνες ή και δημιουργεί νέους. Όπως πολλοί ελληνόφωνοι ή βλαχόφωνοι ταξιδεύοντας προς τα βόρεια στάθμευαν και έμεναν οριστικά σε περιοχές της Μακεδονίας συνοικίζοντας πολλές φορές και νέα χωριά, κάτι παρόμοιο συνέβη και με την κάθοδο των Βουλγάρων (ΙΕΕ, 1978:1176). Σλαβόφωνοι εργάτες, όμως, μεταφέρθηκαν και στο νότο της Μακεδονίας (Θεσσαλονίκη, Χαλκιδική), ωστόσο δεν υπάρχουν ισχυρά γλωσσικά κατάλοιπα των μετακινήσεων αυτών, διότι ήταν αραιές και σε περιοχή καθαρά και μόνο ελληνόφωνη. Έτσι, ακόμα και αν επρόκειτο για μόνιμες εγκαταστάσεις, οι μικρές σλαβόφωνες ομάδες αφομοιώθηκαν από τον ελληνόφωνο περίγυρο.²

Το παραπάνω παράδειγμα μας οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι οι βουλγαρικές εγκαταστάσεις συνδέονται με τη σλαβοφωνία, μόνο όταν αυτές ήταν πολυπληθείς και σε περιοχές, όπου δεν κυριαρχούσαν συμπαγείς ελληνόφωνοι πληθυσμοί. Με τον ίδιο τρόπο εξηγείται και η διγλωσσία ή η γλωσσική αφομοίωση ελληνόφωνων και βλαχόφωνων, που εγκαταστάθηκαν σε σλαβόφωνες περιοχές (Σακελλαρίου, 1982:355).

² Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της περιοχής Μαντεμοχωρίων, ανατολικά της Θεσσαλονίκης, όπου είχαν εγκατασταθεί το 16^ο αι. σλαβόφωνοι και άλλοι πληθυσμοί ως εργάτες στα εκεί μεταλλεία. Τα σλαβικά τοπωνύμια της περιοχής είναι πολλά και αφορούν σε σημαντικούς οικισμούς (Νοβοσέλο, Ίσβορο, Λιαρίγκοβα, Ρεπετνίκια κ.ά.), χωρίς ωστόσο να υπάρξει ποτέ αναφορά σε σλαβοφωνία του πληθυσμού.

Οι σλαβόφωνοι χωρικοί της εποχής της τουρκοκρατίας γίνονταν και αυτοί, όπως ήταν επόμενο, φορείς σλαβικών τοπωνυμίων (ΙΕΕ, 1978:Ι176). Ακόμη και σε οικισμούς, που δεν ήταν αμιγώς σλαβόφωνοι, συναντώνται σλαβικά τοπωνύμια. Έτσι, την περίοδο αυτή η κεντρική ζώνη της Μακεδονίας είναι γεμάτη με τοπωνύμια σλαβικά. Ωστόσο η ύπαρξη σλαβικού τοπωνυμίου δε συνεπάγεται σε κάθε περίπτωση τη σλαβοφωνία των κατοίκων. Πολλά τοπωνύμια μεταφέρθηκαν από ελληνόφωνους, βλαχόφωνους και αλβανόφωνους, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία προερχόμενοι από άλλες περιοχές της βαλκανικής.

Λόγω των παραπάνω εξελίξεων η Μακεδονία είχε διαιρεθεί κατά την τουρκοκρατία σε δύο ‘γλωσσικές ζώνες’. Η ‘ νότια ζώνη’, που ορίζεται προς βορρά από τη νοητή γραμμή Β. Βόιο- Κοζάνη- Νάουσα – Θεσσαλονίκη- Σέρρες – Δράμα, ήταν ελληνόφωνοι. Βόρεια της γραμμής αυτής και μέχρι τα βόρεια σύνορα του γεωγραφικού χώρου της Μακεδονίας, που ορίζεται κατά προσέγγιση από τη νοητή γραμμή Αχρίδα- Κρούσεβο- Τίφρες- Πιρίν- Ροδόπη, οι πληθυσμοί ήταν ως επί το πλείστον σλαβόφωνοι (Χάρτης 5). Όμως τα ιδιώματα της περιοχής αυτής όφειλαν την ύπαρξή τους στις μετακινήσεις πληθυσμών, που έχουν ήδη αναφερθεί. Έτσι, η μορφή της ομιλούμενης γλώσσας παρουσίαζε ιδιομορφίες και διαφοροποιούνταν από περιοχή σε περιοχή. Στα βόρεια, στις περιοχές Αχρίδας, Πρίλεπ, Τίφρες, Στρώμνιτσας και Πιρίν η γλώσσα, που μιλούσαν οι σλαβόφωνοι είχε πολλές ομοιότητες με τη βουλγαρική. Νοτιότερα στις περιοχές Μοναστηρίου, Φλώρινας, Μοριχόβου, Έδεσσας, Γευγελής, Σερρών και Δράμας, τα σλαβικά ιδιώματα είναι πιο κοντά στην επιρροή της ελληνικής, ενώ στην ίδια περιοχή συναντάται και το φαινόμενο της διγλωσσίας (ελληνικά - σλαβικά). Στις περιοχές Καστοριάς, Εορδαίας, Νάουσας, Γιαννιτσών και Θεσσαλονίκης τα ελληνικά στοιχεία των σλαβικών ιδιωμάτων είναι περισσότερα. Και σε αυτές τις περιοχές υπάρχουν διγλωσσοί πληθυσμοί, ενώ βρίσκονται πολύ κοντά στην ελληνόφωνη νότια ζώνη της Μακεδονίας (ΙΕΕ, 1978:ΙΑ381). Επίσης, τα σλαβικά ιδιώματα των Μογλενών (Αριδαίας) και της περιοχής της Γουμένισσας, όπου κατοικούσαν πολλοί βλαχόφωνοι, περιείχαν περισσότερα βλάχικα δάνεια. Αντίστοιχα το ιδίωμα των Γιαννιτσών περιείχε πολλά τουρκικά δάνεια, λόγω της επικοινωνίας με το πολυπληθές τουρκόφωνο στοιχείο της

περιοχής. Επομένως, η μορφή των ιδιωμάτων από περιοχή σε περιοχή επηρεάζεται και από τις επαφές με άλλες γλώσσες.³

3. Υπηρεσιακές εκτιμήσεις για τον αριθμό των σλαβόφωνων στην ελληνική Μακεδονία.

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό, ότι ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Μακεδονίας ήταν σλαβόφωνο κατά την τουρκοκρατία και μέχρι την κατάληψη της περιοχής από τα βαλκανικά εθνικά κράτη το 1912-13. Ο αριθμός των σλαβόφωνων της ελληνικής Μακεδονίας την εποχή της ενσωμάτωσης της τελευταίας στο ελληνικό βασίλειο και σήμερα ακόμη αποτελεί αντικείμενο συζήτησης. Σημείο εκκίνησης της γενικότερης σύγχυσης αποτελούν οι κατατιμήσεις του μακεδονικού πληθυσμού κατά την τουρκοκρατία από τις οθωμανικές αρχές, αλλά και από την Ελλάδα, τη Βουλγαρία και τη Σερβία. Ωστόσο, οι οθωμανικές και οι ελληνικές στατιστικές λαμβάνουν ως κριτήριο κατάταξης σε μια εθνική ομάδα το θρήσκευμα. Έτσι όλοι οι μουσουλμάνοι προσδιορίζονται ως ‘Τούρκοι’ και όλοι οι ορθόδοξοι πατριαρχικοί ως ‘Έλληνες’. Αντίθετα οι βουλγαρικές και οι σερβικές στατιστικές δίνουν βαρύτητα στην ομιλούμενη γλώσσα. Έτσι, όλοι οι σλαβόφωνοι ονομάζονται ‘Βούλγαροι’ ή ‘Σέρβοι’. Η ύπαρξη ενός μεγάλου αριθμού σλαβόφωνων, που είχαν μείνει πιστοί στο Πατριαρχείο,⁴ λειτουργεί στις αρχές του 20^{ου} αιώνα ως στατιστικός ‘μπαλαντέρ’ ικανός να δώσει στη μία ή στην άλλη πλευρά την αριθμητική υπεροχή στη Μακεδονία (Κωστόπουλος, 2000:24). Βάσει των παραπάνω μπορούμε να δούμε τους αριθμούς, που αφορούν στην ελληνική Μακεδονία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Το 1903 σε στατιστική για λογαριασμό του ΥΠ.ΕΞ. οι σλαβόφωνοι των περιοχών της μετέπειτα ελληνικής Μακεδονίας υπολογίζονται σε 260.000 περίπου (Πίνακας 1).

³ Ο Κλ. Νικολαΐδης (1923:580) παρέχει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της τοπικής διαφοροποίησης των σλαβικών ιδιωμάτων: ‘Ούτω εν Σωχώ της επαρχίας Λαγκαδά ο άρτος υπό των σλαβοφώνων λέγεται *λιάπ*, ενώ βορειότερον *λέμπ* και *χλέμπ*. *Έλα* (ελθέ), βορειότερον *γάλα*. Εν Σωχώ το Σλαυόφωνον ιδίωμα είναι διάφορον όλως και της αυτής της τρίωρον απεχούσης Βισέκας (σ.σ. σημερινή Οσσα), ως πλησιέστερον της ελληνοφώνου ζώνης. Οι εν Βοημίτσα (σ.σ. σημερινή Αξιούπολη) δεν εννοούν τους εν τη βορειότερα Γευγελή Σλαυοφώνους’.

⁴ Το 1870 η βουλγαρική Εκκλησία αποσπάσθηκε από το Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης (‘σχίσμα’). Ο επικεφαλής της έφερε πλέον τον τίτλο του ‘Εξάρχου’. Οι πληθυσμοί, που παρέμειναν πιστοί στο Οικ. Πατριαρχείο ονομάζονται ‘πατριαρχικοί’, ενώ όσοι προσεχώρησαν στη βουλγαρική Εξαρχία, ονομάζονται ‘εξαρχικοί’.

Πίνακας 1.⁵

Μητρόπολη	Αριθμός σλαβοφώνων
Βερροίας κ Νιαούστης	1.510
Βοδενών (σσ.Έδεσσα)	36.681
Δράμας	10.820
Θεσσαλονίκης	14.935
Καστορίας	43.050
Καμπανίας (σσ.Γιαννιτσά)	2.214
Μογλενών (σσ.Αριδαία)	29.210
Πελαγονίας(σσ.Μοναστήρι,Φλώρινα)	58.000
Πολυανής (σσ.Κιλκίς)	28.081
Πρεσπών και Αχριδών	21.725
Σερρών	13.595
Σισανίου (σσ.Εορδαία)	1.000

Χρησιμοποιώντας ως κριτήριο ταξινόμησης τη γλώσσα ο καθηγητής του πανεπιστημίου της Σόφιας Jordan Ivanov υπολόγιζε το 1913, ότι πριν τον πόλεμο του 1912-13 ζούσαν στη μετέπειτα ελληνική Μακεδονία 329.391 σλαβόφωνοι (τους ονομάζει ‘Βουλγάρους’), ποσοστό 31,6% του συνολικού πληθυσμού της (Κωστόπουλος, 2000:26). Τους αριθμούς του Ivanov δέχθηκε λίγο αργότερα η επιτροπή Carnegie, η οποία ανέλαβε να ερευνήσει τις επιπτώσεις των βαλκανικών πολέμων στους πληθυσμούς της περιοχής (Carnegie, 1914:184). Το 1920 το αγγλικό Foreign Office υπολογίζει τους ‘Σλάβους’ της Μακεδονίας σε ‘περίπου 380.000’.⁶ Η πρώτη ελληνική απογραφή με κριτήριο τη μητρική γλώσσα, το 1928, κατέγραψε 80.789 σλαβόφωνους στη Μακεδονία,⁷ ενώ το 1940 ο αριθμός αυξήθηκε στους 84.751 (Christidis, 1949:62-3). Όμως η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας το 1925 είχε

⁵ ΙΑΥΕ/1903/17, ‘Στατιστική του Χριστιανικού και ιδίως του ορθοδόξου πληθυσμού της Μακεδονίας’ συνημμένη σε: Πάτροκλος Κοντογιάννης προς ΥΠΕΞ, εν Κων/λει 2/9/1903, αρ. 191 εμπ., δημοσιευμένο σε: Κωστόπουλος 2000, σ. 25. Τα πρωτότυπα δεδομένα ενώθηκαν σε ευρύτερες κατηγορίες, οι όροι είναι δικοί μου.

⁶ Foreign Office/Historical Section, *Greece with Cyclades and Northern Sporades*, Λονδίνο 1920, σ. 6, δημοσιευμένο σε: Κωστόπουλος 2000, σ. 27.

⁷ Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, *Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928 τ. IV. Τόπος γεννήσεως, θρησκεία και γλώσσα*, Εν Αθήναις 1935, σ. κστ’-κη’.

καταμετρήσει 162.500, αριθμός πολύ μεγαλύτερος από των επίσημων απογραφών. Την ίδια περίοδο ο ημιεπίσημος ‘Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων’ εκτιμούσε σε 200.000 περίπου τους σλαβόφωνους της Μακεδονίας, εκ των οποίων 30-35.000 κατοικούσαν στην ανατολική, 60.000 περίπου στην κεντρική και πάνω από 100.000 στη δυτική Μακεδονία (Κωστόπουλος, 2000:29). Περισσότερα στοιχεία είναι διαθέσιμα για τη Φλώρινα και την Καστοριά, όπου βρισκόταν συγκεντρωμένο σημαντικό ποσοστό του σλαβόφωνα πληθυσμού. Υπηρεσιακές εκτιμήσεις της περιόδου 1923-1945 υπολογίζουν τους σλαβόφωνους των περιοχών αυτών σε 70-90.000 (Λιθοξόου, 1992:39-61). Βάσει των παραπάνω εκτιμήσεων γίνονται σαφείς και οι επιπτώσεις των πολεμικών συγκρούσεων, αφού κατά την προέλαση του ελληνικού στρατού υπολογίζεται, ότι περίπου 44.000 σλαβόφωνοι εγκατέλειψαν τις περιοχές Κιλκίς και Σερρών, ενώ από τη δυτική Μακεδονία έφυγαν μόλις 700 άτομα. Επίσης, με το δεύτερο κύμα αποχώρησης το 1920 με τη συνθήκη του Νεϊγύ απεχώρησαν από την κεντρική και ανατολική Μακεδονία 60.350 σλαβόφωνοι, ενώ από τη δυτική Μακεδονία περίπου 6.000 (ΓΕΣ, 1919:2). Η τελευταία ελληνική απογραφή, που έκανε αναφορά στη μητρική γλώσσα του πληθυσμού, έγινε το 1951. Σε αυτήν απογράφηκαν στη Μακεδονία 35.894 σλαβόφωνοι (ΕΣΥΕ, 1961:cxiii-cxiv).

4. Η εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία.

Στόχος της ίδρυσης των ελληνόφωνων σχολείων στη Μακεδονία το 19^ο αι. ήταν κυρίως η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας από τους σλαβόφωνους μαθητές, ώστε αυτοί συν τω χρόνω να καταστούν δίγλωσσοι, αφού η μητρική τους γλώσσα ήταν μη ελληνική και να αντιμετωπισθεί με αυτό τον τρόπο το βασικό επιχείρημα της βουλγαρικής πολιτικής, που ήταν η σλαβοφωνία σε μεγάλο τμήμα του μακεδονικού πληθυσμού (Κωστόπουλος, 2000:56). Ωστόσο, η προσπάθεια αυτή ήταν εκ των πραγμάτων πολύ δύσκολη. Το 1892 ο Έλληνας πρόξενος στο Μοναστήρι αναφέρει: *‘Ουδέν χωρίον ελληνικόν υπάρχει εν τη επαρχία Πελαγονείας* (σσ. Μοναστήρι, Φλώρινα), *ουδαμού σχεδόν είναι καταληπτή η ελληνική γλώσσα*’ (Βούρη, 1994:229-30). Ο Παύλος Μελάς το 1904 μετά από επίσκεψή του στο χωριό Ρούλια (σημ. Κώττας) της Φλώρινας γράφει: *‘Όλα τα παιδιά του σχολείου ξεύρουν να διαβάζουν και να γράφουν, κανένα όμως, ή σχεδόν κανένα να ομιλή’* (Μελά, 1964:240). Ακόμη και

μερικές δεκαετίες αργότερα φαίνεται ότι η ελληνόφωνη εκπαίδευση δεν είχε αποδώσει ικανοποιητικά. Το 1913 στο 'Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου' δημοσιεύεται: *'Υπάρχουν σλαβόφωνα χωριά, όπου από 50 χρόνων διατηρούμε σχολεία με δύο-τρεις τάξεις ... Και όμως στα χωριά αυτά ... δεν βρίσκεις σήμερα όχι γυναίκα, μα ούτε έναν άνδρα, που να συνεννοηθείς μαζί του στα ελληνικά'*.⁸ Ο σχολικός επιθεωρητής Ι.Μπουκουβάλας το 1900 γράφει για την Έδεσσα, που θεωρούνταν από τα πλέον γλωσσικώς εξελληνισμένα κέντρα της Μακεδονίας ότι: *'η ελληνική θεωρείται ως γλώσσα πάντη ξένη, της οποίας γίνεται χρήσις εν εσχάτη ανάγκη'* (Βούρη, 1994:302). Με αυτά τα δεδομένα η ελληνική πολιτική στράφηκε στη διδασκαλία της ελληνικής σε μικρότερες ηλικίες και παρουσιάζονται σχέδια για την ίδρυση νηπιαγωγείων στη Μακεδονία (Βούρη, 1992:78). Παράλληλα, στόχος της εκπαιδευτικής πολιτικής γίνονται και οι μέλλουσες μητέρες, που έχουν περάσει από τα ελληνικά εκπαιδευτήρια. Ο πρόξενος Μοναστηρίου Κιουζέ-Πεζάς το 1902 σημειώνει: *'Τόπος τις δεν δύναται να θεωρηθή ως εξελληνισθείς, εφ'όσον αι γυναίκες δεν εξελληνισθώσιν κατά την γλώσσαν διότι η εν τη οικογενειακή εστία λαλουμένη κυρίως γλώσσα ... αποτελεί ισχυρόν εθνολογικόν γνώρισμα'* (Βούρη, 1994:313). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η πρόταση για τη μετατροπή του Παρθεναγωγείου Βοδενών από 5τάξιο σε 7τάξιο, ώστε να αποφευχθεί η επανάκαμψη των αποφοίτων κοριτσιών στη σλαβοφωνία της οικογένειας μέχρι το γάμο τους (Βούρη, 1994:309). Επίσης, το 1904 ιδρύθηκε στην Αθήνα ταμείο για την προικοδότηση ελληνόφωνων κοριτσιών, ώστε να παντρευτούν με σλαβόφωνους νέους (Αργυρόπουλος, 1984:45).

Σε πολλές περιπτώσεις η διάδοση της ελληνικής γλώσσας υπήρξε επακόλουθο της συστράτευσης του πληθυσμού με την γενικότερη ελληνική πολιτική στη Μακεδονία (Κωστόπουλος, 2000:63-64). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κωμόπολη Κιρέτσκοϊ ή Πειζάνοβο (σημερινό Ασβεστοχώρι). Πρόκειται για σλαβόφωνο οικισμό 4.000 κατοίκων έξω από τη Θεσσαλονίκη, όπου μετά την εκδίωξη των οπαδών της βουλγαρικής πολιτικής το 1890, η χρήση της ελληνικής άρχισε να επεκτείνεται εις βάρος του σλαβικού ιδιώματος της περιοχής. Διαβάζουμε σε μία τοπική ιστορία: *'Από της εποχής αυτής και η ιδιόρρυθμος ομιλουμένη παρ'ημίν γλώσσα ήρξατο υποχωρούσα δια της επικρατήσεως της ελληνικής'* (Τσέκος, 1957:115). Επίσης, ο γενικός επιθεωρητής των ελληνικών σχολείων Δ. Σάρρος το 1906

⁸ 'Οι ξενόφωνοι και τα σχολεία μας', *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου* 3, σ. 325.

σημειώνει για το Ασβεστοχώρι: *‘γλώσσα λαλουμένη εν μεν τη οικογενεία η σλαβομακεδονική, εκτός δ’αύτης και η ελληνική, ην άριστα γιννώσκουσι και φιλοτιμούνται να μεταχειρίζονται πάντες οι νεώτεροι ... η επιχωριάζουσα σλαβομακεδονική γλώσσα οσημέραι περιορίζεται υπό της δια των σχολείων και των νεωτέρων διαδιδομένης ελληνικής’* (Παπαδόπουλος, 1975:118). Ο ίδιος προχωρά σε κάποιου είδους διαβάθμιση της διάδοσης της ελληνικής στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης. Σε ορισμένα χωριά *‘οι κάτοικοι λαλούσι συνήθως την σλαβομακεδονικήν, καίπερ γινώσκοντες άριστα πάντες την ελληνικήν’*. Σε κάποια άλλα χωριά *‘λαλούσι την σλαβομακεδονικήν, ευτυχώς όμως είναι πάγκοινος και ικανώς διαδεδομένη και η ελληνική, ώστε επικρατεί εν αυτοίς διγλωσσία’*. Αλλού, *‘την ελληνικήν ψελλίζουν 4-5 άνθρωποι’*. Μία άλλη χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή του χωριού Σέδες (σημερινή Θέρμη), νότια της Θεσσαλονίκης: *‘αι μένουσαι 13 οικογένειαι είναι δίγλωσσοι, λαλούσαι την τε σλαβομακεδονικήν, ήτις φαίνεται μητρική αυτών γλώσσα, και την ελληνικήν, ήν εξέμαθον εκ του μετά των παρακειμένων ελληνικών της Χαλκιδικής χωρίων συγχρωτισμού’*. Βορειότερα, όμως, αναφέρεται ότι: *‘εν άπασι τοις χωρίοις η γνώσις και η διάδοσις της ελληνικής είναι σφόδρα περιορισμένη’* (Παπαδόπουλος, 1975:139, 142). Τα σχετικά με το Ασβεστοχώρι επιβεβαιώνονται και από ένα Ρώσο αξιωματικό, που υπηρετούσε την εποχή εκείνη στη Μακεδονία: *‘Όταν πρωτοπέρασα από εκεί το καλοκαίρι του 1904, οι κάτοικοι με υποδέχθησαν με τη μεγαλύτερη χαρά ... Το 1906 επισκέφθηκα πάλι το Κιρέτσκιοϊ και όταν συνάντησα με το άλογο στο δρόμο κάποιους κατοίκους, τους χαιρέτησα λέγοντας ‘dobar den’. Εκείνοι μου απάντησαν ‘καλημέρα, κύριε’* (Surin, 1927:17)’.

5. Η σλαβοφωνία μετά την προσάρτηση της Μακεδονίας στο ελληνικό κράτος.

Η σλαβοφωνία μεγάλου τμήματος του πληθυσμού της Μακεδονίας, που προσαρτήθηκε στο ελληνικό κράτος το 1913 (Χάρτης 6), προκαλούσε δυσφορία στις νέες ελληνικές αρχές. Αυτό το κλίμα δυσφορίας εκφράζεται κυρίως μέσω των εκπαιδευτικών και των διοικητικών στελεχών, διότι στους τομείς της εκπαίδευσης και της διοίκησης ήταν πιο άμεσο το πρόβλημα της συνεννόησης με το ντόπιο πληθυσμό (Κωστόπουλος, 2000:73). Ένας δάσκαλος, που υπηρετούσε στη Μακεδονία μετά το 1913 σημειώνει: *‘στο εσωτερικό της Μακεδονίας είναι αδύνατο να μην παρατηρήσετε με λύπη σας ότι έξω από τις πόλεις, σε πολλά χωριά, εξακολουθούν να ομιλούνται ξένες γλώσσες και προπάντων η βουλγαρική ... Θα νομίσητε πως ευρίσκεσθε στη Βουλγαρία*

και όχι στην Ελλάδα. ...Θυμάμαι πως [...] σε ένα βουλγαρόφωνο χωριό του Ντεμίρ-Ισάρ (σ. σημερινό Σιδηρόκαστρο) [...] σε όλο τον δρόμο τα κοριτσάκια –που πήγαιναν σε ελληνικό σχολείο– τα άκουσα να μη μιλάνε ούτε λέξη ελληνική’. Επίσης, ο υποδιοικητής Εδέσσης Ζώτος γράφει σε επίσημη έκθεσή του: ‘πολλάκις συνήντησα καθ’οδόν ομίλους μακεδονοπαίδων από της απαλωτέρας ηλικίας μέχρι της εφηβικής τοιαύτης. Αλλ’ουδέποτε ήκουσα την ελληνικήν ομιλουμένην ...επειδή η βουλγαρομακεδονική τυγχάνει η μητρική των δεν δύνανται να απαλλαγώσιν αυτής’. Από την ίδια έκθεση πληροφορούμαστε, ότι όλοι οι κάτοικοι των περιφερειών Εδέσσης και Καρατζόβας (σημερινή Αλμωπία) ήταν σλαβόφωνοι, εκτός από 4.500 τουρκόφωνους. Ακόμη και ‘εν αυτή τη Εδέσση η κατ’εξοχήν ομιλουμένη γλώσσα είναι η βουλγαρομακεδονική’.⁹ Ο δάσκαλος Γ.Παπαδόπουλος μας πληροφορεί το 1936 για τις γλωσσικές πρακτικές του πληθυσμού της δυτικής Μακεδονίας κατά φύλο και ηλικία: ‘Οι κάτοικοι ουδέποτε κατά τας συνομιλίας των μεταχειρίζονται την ελληνικήν, εκτός εάν συνομιλώσι μετά ξένων, ιδίως μετά στρατιωτικών ή δημοσίων υπαλλήλων κ.λπ. Οι άνδρες εις τας πόλεις, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, γνωρίζουσι την ελληνικήν’. Όσον αφορά στις γυναίκες πληροφορούμαστε τα εξής: ‘Αι άνω των 30 ετών κατά κανόνα αγνοούσι την ελληνικήν, αι μεταξύ των 20-30 ετών τοιαύται γνωρίζουσι οπωσδήποτε ταύτην, εφ’όσον εφοίτησαν επί έτη εις το σχολείον. Αι γυναίκες μικροτέρας ηλικίας, ως και οι άρρενες ομήλικοί των γνωρίζουσι την ελληνικήν λόγω της υποχρεωτικής εις τα σχολεία φοιτήσεώς των, εγκαταλείπουσι όμως ταύτην ευθύς ως εξέλθωσι εκ των σχολείων (Λιθοξόου, 1993:34).

Σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής τα σλαβικά ιδιώματα χρησιμοποιούνταν ακόμα και από νοτιοελλαδίτες δημοσίους υπαλλήλους προκειμένου να συνεννοηθούν με τους ντόπιους χωρικούς.¹⁰ Παράλληλα, παρατηρείται το φαινόμενο της χρήσης σλαβικών ιδιωμάτων από τους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν από το 1923 και μετά στη δυτική Μακεδονία, όπου ήταν έντονο το σλαβόφωνο στοιχείο. Διαβάζουμε στον τύπο της εποχής: ‘Ευρισκόμενοι εν Φλωρίνη διαπιστούμεν το τραγελαφικόν, όχι μόνον οι γηγενείς να μην μιλούν ελληνικά (τα οποία εντούτοις οι πλείστοι γνωρίζουν) αλλά και οι εγκατασταθέντες πρόσφυγες να μανθάνουν την μακεδονοσλαυϊκήν’.¹¹ Επίσης: ‘Οι εγκατασταθέντες εις την περιοχήν Φλωρίνης πρόσφυγες,, οι ολίγοι αυτοί που εγκατεστάθησαν, κατάγονται από τουρκόγλωσσα μέρη. Ηξευραν μόνον την τουρκική

⁹ ΙΑΜ/ΓΔΜ/17/34-36, Υποδιοίκησις Εδέσσης, ‘Η πολιτική κατάσταση από εθνολογικήν έποψιν κ.λπ.’.

¹⁰ Φωνή του Λαού 10-8-1927.

¹¹ Ελεύθερον Βήμα 9-8-1926.

και αντί να μάθουν την Ελληνική, έμαθαν την Σλαβική ... Και όμως, οι πρόσφυγες κουτσά στραβά έμαθον και λίγα ελληνικά, δεν τα προτιμούν όμως εις τας περιφέρειας, εις τας οποίας επικρατεί τι σλαβόγλωσσον στοιχείον. Τους φαίνεται ευκολώτερο να συνεννοούνται με τους εγχωρίους εις την εγχωρίαν γλώσσαν ... το παρατήρησα και το είδα εις όλα τα προσφυγόπαιδα τα εγκατεστημένα εις την Φλώρινα, που πηγαίνοντας στο σχολείο έμαθαν την σλαβική γλώσσα φαρσί και την ομιλούν τόσο καλά σαν να ήτο η μητρική των γλώσσα'.¹² Και αλλού διαβάζουμε: 'Διατί δεν ομολογούμεν ότι οι πρόσφυγες εκβουλγαρίζονται μανθάνοντες, μάάλιστα, την επιτόπιον διάλεκτον, αντί να εξελληνίσωσι τους Σλαυοφώνους Μακεδόνας;'.¹³ Ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου σε υπόμνημά του στη Β' Βαλκανική Διάσκεψη το 1931 σημειώνει: 'εις μερικά ανάμεικτα εθνικώς χωρία της δυτικής Μακεδονίας, όπου οι εκ Μικρασίας Τουρκόφωνοι Έλληνες πρόσφυγες εκμανθάνουν ταχύτερον την Μακεδονοσλαβικήν διάλεκτον από την Ελληνικήν γλώσσαν'¹⁴.

Οι παραπάνω πηγές αποτελούν τεκμήριο για την μικρή πρόοδο του γλωσσικού εξελληνισμού των σλαβόφωνων της ελληνικής Μακεδονίας τις πρώτες δεκαετίες μετά την προσάρτηση της περιοχής στο ελληνικό κράτος. Αντιπροσωπευτικό της αντίληψης των εξελίξεων αυτών από τις αρχές και των περαιτέρω στρατηγικών του κράτους αποτελεί το παρακάτω δημοσίευμα του τοπικού τύπου της Φλώρινας το 1927: 'Το προέχον ζήτημα είναι ότι οι γνωρίζοντες και μανθάνοντες την ελληνικήν δεν αντικαθιστούν με αυτήν το ξενόγλωσσον ιδίωμα και πως τούτο θα επιτευχθεί ίνα θεωρηθή λήξασα η αφομοίωσις ... Ήδη τα 6/10 γνωρίζουσι την ελληνικήν αλλά δεν την ομιλούν. Τα 9/10 των ανδρών και τα 4/10 των γυναικών την γνωρίζουν. Αλλά και επί τη υποθέσει ότι όλοι την γνωρίζουν δεν λέγεται γλωσσική αφομοίωσις εφόσον δεν την ομιλούν. Χρειάζεται λοιπόν λελογισμένη επιβολή, άνευ της οποίας δεν γίνεται αισθητή η ανάγκη της εγκαταλείψεως του ξενογλώσσου ιδιώματος, όπως έγινε με τα αλβανόφωνα της Π.Ελλάδος, τα οποία τις οίδεν επί πόσον θα τα ομιλούν. Μικρά επιείκεια μπορεί να δειχθή μόνον εις τους γέροντας'.¹⁵

Ωστόσο, το Σεπτέμβριο του 1924 υπογράφονται στη Γενεύη δύο πρωτόκολλα, με τα οποία η Ελλάδα και η Βουλγαρία εναποθέτουν στην Κοινωνία των Εθνών την ευθύνη για την προστασία των εθνικών μειονοτήτων τους. Η προστασία των μειονοτήτων ήταν υποχρέωση απορρέουσα από τη συνθήκη των Σεβρών το 1920. Οι

¹² *Ελεύθερος Λόγος* 2-5-1927.

¹³ *Φωνή του Λαού* 17-6-1927.

¹⁴ *Εργασία* 17-10-1931.

¹⁵ *Φωνή του Λαού* 6-8-1927.

διατάξεις των πρωτοκόλλων Καλφώφ-Πολίτη, όπως έμειναν στην ιστορία, ουσιαστικά αναγνώριζαν το σλαβόφωνο πληθυσμό της ελληνικής Μακεδονίας ως βουλγαρική μειονότητα. Το γεγονός αυτό προκάλεσε πολλές αντιδράσεις εντός του ελληνικού κράτους και η Βουλή τελικά τις καταψήφισε. Ωστόσο, η Ελλάδα θα αναλάβει τις υποχρεώσεις για παροχή εκπαιδευτικών δικαιωμάτων στους σλαβόφωνους της Μακεδονίας χωρίς τη μεσολάβηση ξένων. Η ελληνική κυβέρνηση με υπόμνημα προς την Κ.τ.Ε. ανέλαβε τη δέσμευση να ικανοποιήσει κάθε αίτημα των σλαβόφωνων για εκπαίδευση ή εκκλησιασμό τους στα σλαβικά (Τούντα, 1986:214-7). Καίριο ήταν και το ζήτημα του προσδιορισμού της γλώσσας, η οποία θα διδάσκοταν στα υπό ίδρυση σλαβόφωνα σχολεία της Μακεδονίας. Η επίσημη θέση της Ελλάδας ήταν, ότι η διδασκόμενη γλώσσα θα πρέπει να είναι η τοπική σλαβική διάλεκτος της Μακεδονίας: *‘μέσο διδασκαλίας δε θα πρέπει να είναι ούτε η φιλολογική βουλγαρική ούτε η σερβική, αλλά η μακεδονική διάλεκτος’* διότι: *‘η διάλεκτος των Μακεδονοσλαύων αποτελεί ίδιον ιδίωμα απέχον τόσον της βουλγαρικής όσον και της σερβικής γλώσσης’*.¹⁶ Η παραπάνω επιλογή της Αθήνας τέθηκε τελικά σε εφαρμογή με την έγκριση της Κ.τ.Ε. Λίγο αργότερα κατατίθεται στο ελληνικό κοινοβούλιο διάταγμα για την ίδρυση σλαβόφωνων σχολείων, το οποίο παρέχει στους σλαβόφωνους της Μακεδονίας τρεις εναλλακτικές προτάσεις:

- α) λειτουργία σλαβόφωνων δημοτικών σχολείων, εφόσον το ζητήσουν γονείς τουλάχιστον 40 παιδιών ηλικίας 6 έως 12 ετών σε έναν οικισμό. Οι δάσκαλοι θα διορίζονταν από το υπουργείο Παιδείας.
- β) λειτουργία ιδιωτικών σχολείων με υποχρεωτική παράλληλη διδασκαλία σλαβικής και ελληνικής γλώσσας από εκπαιδευτικούς της δημόσιας εκπαίδευσης.
- γ) φοίτηση των σλαβόφωνων μαθητών στα δημόσια ελληνόφωνα σχολεία με δυνατότητα παράλληλης διδασκαλίας της σλαβικής ως πρόσθετου μαθήματος.¹⁷

Το βασικό διδακτικό μέσο ήταν ένα ‘αλφαβητάριο’ της σλαβικής διαλέκτου με τον τίτλο ‘Abecedar’. Το εγχειρίδιο αυτό συντάχθηκε από επιφανείς Έλληνες φιλόλογους και εθνογλωσσολόγους με διδακτική πείρα στη Μακεδονία και τυπώθηκε στην Αθήνα το 1925. Βάση για την κατάρτισή του ήταν στοιχεία των ιδιωμάτων των περιοχών Μοναστηρίου και Φλώρινας. Για την απόδοση των φθόγγων χρησιμοποιήθηκε μία εκδοχή του λατινικού αλφαβήτου με στοιχεία από άλλα επίσημα ευρωπαϊκά αλφάβητα (Κωστόπουλος, 2000:97). Ο τρόπος, που έγινε δεκτή η έκδοση

¹⁶ ΙΑΥΕ/1925/Β/37.2, Β. Κολοκοτρώνης προς ΥΠΕΞ, Εν Βέρνη 13-5-1924, αρ. 808.

¹⁷ *Ελεύθερον Βήμα* 4-9-1925.

του Abecedar δεν ήταν ομόφωνος. *‘Πρόκειται περί έργου το οποίον, παρά τας δυσχερείας καταρτισμού του, συγκεντρώνει επιστημονικήν αρτιότητα και πρακτικότητα χρήσεως. Η γλώσσα του αλφαβηταρίου είναι η καθαρώς μακεδονοσλαβική’*¹⁸ διαβάζουμε στον τύπο της εποχής, και αυτές οι φράσεις απηχούν τις επίσημες ελληνικές θέσεις. Ωστόσο, αντιδράσεις προκλήθηκαν κυρίως από Βούλγαρους, οι οποίοι δεν συμφωνούσαν με τη μορφή της γλώσσας του εγχειριδίου και με τη χρήση του λατινικού αλφαβήτου.¹⁹ Μία προσεκτικότερη προσέγγιση του Abecedar δείχνει, ότι η όλη κατάρτισή του έγινε μάλλον βιαστικά και πρόχειρα και η σημαντικότερη αμέλεια των συντακτών του δεν έχει να κάνει με το αλφάβητο, που λίγη σημασία έχει στην εκπαιδευτική διαδικασία, αλλά με το ότι δε λήφθηκε υπ’όψη το γεγονός της πολυδιάσπασης και του μη-ενιαίου χαρακτήρα των σλαβικών ιδιωμάτων της Μακεδονίας. Αυτό το χαρακτηριστικό των ιδιωμάτων δεν επιτρέπει τη σύνταξη ενός κοινού διδακτικού εγχειριδίου για όλες τις σλαβόφωνες περιοχές και μάλιστα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Όποιες, ωστόσο, και να ήταν οι απόψεις σχετικά με την αρτιότητα του Abecedar, το βιβλίο αυτό πρόλαβε να χρησιμοποιηθεί για το σκοπό, για τον οποίο συντάχθηκε, μόνο σε πειραματική βάση στην περιοχή του Σόροβιτς (σημερινό Αμύνταιο) τον Ιανουάριο του 1926. Οι λόγοι, για τους οποίους το όλο εγχείρημα της σλαβόφωνης εκπαίδευσης στη Μακεδονία εγκαταλείφθηκε, είναι καθαρά πολιτικοί και δε θα μας απασχολήσουν.

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού μηχανισμού στην προσπάθεια του ελληνικού κράτους για το γλωσσικό εξελληνισμό των σλαβόφωνων είναι σημαντικός και μετά την προσάρτηση της Μακεδονίας. Ουσιαστικά, ο περιορισμός της μητρικής γλώσσας αποτελεί τη βασική λειτουργία της σχολικής εκπαίδευσης στη σλαβόφωνη ζώνη. Ιδιαίτερα καθοριστικός θεωρήθηκε ο ρόλος των νηπιαγωγείων, διότι επιτρέπουν της απόσπαση των παιδιών από την οικογένεια σε μικρή ηλικία. Από το 1914 ο υπουργός Παιδείας είχε ανακοινώσει στη Βουλή: *‘Δι’αυτό, κύριοι δημιουργούμε τα νηπιαγωγεία εις την πολύτιμον αυτήν χώραν της Μακεδονίας [...] πρέπει να φροντίσωμεν περί της γλώσσης’*.²⁰ Το 1933 διεξήχθη στη Φλώρινα παιδαγωγικό συνέδριο, στα πορίσματα του οποίου αναφέρεται: *‘Κύριος σκοπός του ελληνικού Νηπιαγωγείου είναι η διδασκαλία εις τα νήπια των ξενόφωνων πληθυσμών της ελληνικής γλώσσης ... να συστηθούν συσσίτια, ίνα τα νήπια παραμένουν καθ’όλην την*

¹⁸ *Ελεύθερον Βήμα* 19-9-1925.

¹⁹ *Ελεύθερον Βήμα* 19-10-1925.

²⁰ Εθνικός Κήρυξ, *Αι αγορεύσεις του Ελληνικού Κοινοβουλίου*, τ. 4, Αθήναι 1956, σ. 272.

ημέραν πλησίον της νηπιαγωγού και υφίστανται ολιγώτερον χρόνον την επίδρασιν της οικογενείας'.²¹ Πληροφορίες σχετικά με τη μεθοδολογία της προσχολικής εκπαίδευσης μας δίνει ένα εκπαιδευτικό εγχειρίδιο καταρτισμένο από το γενικό επιθεωρητή των σχολείων της Μακεδονίας το 1913 Ευθ.Μπουντώνα: *‘Αι γλωσσικαί ασκήσεις διεξάγονται ευθύς από της πρώτης ημέρας μόνον ελληνιστί. Το διάμεσον της μεταφράσεων εκ της μητρικής και τανάπαλιν, αποκρούεται ως περιττόν και λείαν επιβλαβές ... επιβλαβές διότι η φράσις της μητρικής γλώσσης, ως προχειρότερα, ανέρχεται κατά προτίμησιν εις τα χείλη [...] ενισχύει την χρήσιν της μητρικής εις βάρος της διδασκομένης γλώσσης ... Σκοπός ημών [...] η ελληνική γλώσσα να υποκαταστήσῃ εις τα χείλη των την μητρικήν’.*²² Το δεύτερο σκέλος της εκπαιδευτικής πολιτικής στη Μακεδονία συνιστά ο γλωσσικός εξελληνισμός των μητέρων. Πρόκειται για τη συνέχιση της πολιτικής, που εφαρμόσθηκε στη Μακεδονία πριν την προσάρτηση στο ελληνικό κράτος. Το σκοπό αυτό εξυπηρέτησαν σχολές και οικοτροφεία της Μακεδονίας. Πρόκειται για ένα μακροπρόθεσμο εγχείρημα με άξονα τη *‘δημιουργία της διγλωσσίας εκείνης εν τη οικογενεία και τω καθημερινώ βίω, δια της οποίας θα καταστή δυνατόν βραδύτερον να εξοστρακισθή η βουλγαρική γλώσσα και να εγκαθιδρυθεί η Ελληνική’.*²³ Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούσε και η αποστολή σλαβόφωνων μαθητών στην Αθήνα, ώστε να φοιτήσουν στις ελληνικές σχολές και να επανέλθουν ως επαγγελματίες πλέον στη Μακεδονία. Οι περισσότεροι μαθητές κατευθύνονταν προς τον τομέα της εκπαίδευσης, ώστε να αποτελέσουν μέρος του διδακτικού δυναμικού στις σλαβόφωνες περιοχές, από όπου προέρχονταν (Κωστόπουλος, 2000:117). Ένα άλλο κεφάλαιο της διαδικασίας για τον περιορισμό της σλαβοφωνίας αποτελεί η άσκηση φυσικής βίας κατά των μαθητών. Τόσο προσωπικές μαρτυρίες, όσο και δημοσιεύματα της εποχής επιβεβαιώνουν τη χρήση βίας ως παιδαγωγικής πρακτικής επί δεκαετίες και στις σλαβόφωνες περιοχές της Μακεδονίας (Κούφης, 1994:31).

Από το 1918 είχε εφαρμοσθεί και το μέτρο της απαλοιφής των μη-ελληνικών τοπωνυμίων στη Μακεδονία και της αντικατάστασής τους με ελληνικά. Μέχρι το 1925 είχαν γίνει 76 αλλαγές τοπωνυμίων. Το Σεπτέμβριο, όμως, του 1926 ειδικό νομοθετικό διάταγμα για τη μετονομασία πόλεων, κωμοπόλεων και χωριών, υποχρέωνε τους νομάρχες να συστήσουν τοπικές επιτροπές, οι οποίες θα υπέβαλλαν

²¹ *Εθνος* 6-5-1933

²² Γ.Δ.Μ./Τμήμα Εκπαιδεύσεως, *Οδηγίαι δια τας γλωσσικάς ασκήσεις του νηπιαγωγείου των ξενοφώνων*, Εν Θεσσαλονίκη 1913, σ. 3-4.

²³ ΑΕΒ/373, Π. Δημητριάδης προς Αλ. Ζαΐμη, Εν Αθήναις 13-8-1927, σ. 4.

προτάσεις μετονομασίας, που θα περνούσαν από την κρίση του υπουργείου Εσωτερικών. Το 1926 καταχωρούνται 440 μετονομασίες, 835 το 1927 και 212 το 1928. Τα κριτήρια για τις μετονομασίες ήταν σε μεγάλο βαθμό αυθαίρετα. Αυτά καθορίζονταν από καθοδηγητικά κείμενα καταρτισμένα από διπλωμάτες, ιστορικούς ή εκπροσώπους των τοπικών αρχών. Σύμφωνα με ένα τέτοιο κείμενο: *‘Δι’όσας πόλεις ή χωρία δεν παρέχει η αρχαία γεωγραφία το κατάλληλον υλικόν, θα έπρεπε να ερευνηθή η βυζαντινή γεωγραφία, και ταύτης εξαντλουμένης να γίνει προσφυγή τούτο μεν εις την ετυμολογίαν των σημερινών ξένων ονομάτων προς ανακάλυψιν της ελληνικής τυχόν καταγωγής αυτών, ως συμβαίνει δια πολλά, τούτο δε εις την μετάφρασιν των ξένων ονομάτων ή και την κατασκευήν επί τέλους νέου ονόματος ελληνικού’* (Κολοκοτρώνης, 1925:3-4). Σε κάποιο άλλο κείμενο προτείνεται ένα σύστημα, που θα συνδέει το νέο τοπωνύμιο με γνωρίσματα του φυσικού περιβάλλοντος. Έτσι προτείνονται ως κριτήρια το χρώμα ή η επιφάνεια του εδάφους, η βλάστηση, η παρουσία ή απουσία υδάτων, τα ζώα της περιοχής, οι άνεμοι, οι αστραπές, διάφορα κτίσματα, οι καλλιέργειες, τα επαγγέλματα των κατοίκων, τοπικές παραδόσεις κ.ά. (Πελαγίδης, 1994:162).

Παράλληλα με την αλλαγή των τοπωνυμίων έγινε και σταδιακή αλλαγή των βαπτιστικών και οικογενειακών ονομάτων των σλαβοφώνων της ελληνικής επικράτειας. Το 1930 με απόφαση της αρμόδιας αρχής των ελληνικών ταχυδρομείων απαγορεύτηκε η παράδοση αλληλογραφίας σε παραλήπτες με ονόματα με σλαβική κατάληξη: *‘Να παύσωσιν την εις την Ελλάδα αποστολήν επιστολών με το επώνυμον των παραληπτών φέρον ξενικήν κατάληξιν εις –ωφ, -βιτις κ.λπ.’*²⁴ Η ουσιαστική αλλαγή των ονομάτων είχε επιτελεσθεί στα δημοτολόγια. Μεταξύ των σλαβοφώνων ο σχηματισμός του επωνύμου γινόταν με βάση το όνομα ή το παρατσούκλι του αρχηγού της οικογένειας με την προσθήκη των καταλήξεων –οφ, -εφ, αν ο αρχηγός ήταν άνδρας ή της κατάληξης –ιν, αν ήταν γυναίκα. Όταν μετά τους βαλκανικούς πολέμους έλαβε χώρα η πρώτη καταγραφή των σλαβοφώνων της Μακεδονίας στους καταλόγους του ελληνικού κράτους, υπήρξε ένας πρόχειρος εξελληνισμός των καταλήξεων των επιθέτων. Η περίπτωση του μητρώου του χωριού Άλωνα της Φλώρινας το 1915, όπου όλα τα επώνυμα έχουν πλέον ελληνικές καταλήξεις, π.χ. Σούμπας, Βράντσες, Ηβάνος, Στανόης, Ταπτσάνης, Στάμκος, Τσότσιος, Δάμτσες, Ιουρούκης, Νοβάτσες κ.λπ. Το επώνυμο ‘Γριότησιν’, ωστόσο, έχει διατηρήσει τη

²⁴ *Η Μακεδονική* 21-3-1930.

σλαβική κατάληξη. Λίγο αργότερα έγινε και η αλλαγή των βαπτιστικών ονομάτων ‘επί το ελληνικότερον’. Ο Τσβέτκο έγινε Στέφανος, ο Μπόζιν, ο Πάνε, ο Μπόρις και ο Πέτκο έγιναν Παναγιώτης, ο Τράαν έγινε Τραϊανός κ.ά. Κάποια δεν άλλαξαν, όπως ο Βόιτσε, Γιόρσε, Τάρπο, Νίτσο, Στόικο, Ιόσε, Γκρόζνταν, Στόιο κ.ά. (Κούφης, 1994:47). Αργότερα, *‘άλλαξαν και οι ρίζες των ονομάτων, όπως: το Ιβάνωφ έγινε Κωστόπουλος, Νοβάκοφ-Ιωακειμίδης, Ντήμτσεφ-Δημητριάδης, Νοβάτσεφ-Χρηστίδης, Γκράτσοφ-Ιωαννίδης. Ο Μπόρις έγινε Παναγιώτης, Βύρων ή Περικλής, ο Στόιτσε-Ιωάννης [...] ο Τσβέτκο- Στέφανος, η Στογιάνκα-Στυλιανή, η Στόια-Σοφία, η Μένκα-Μελπομένη, η Ντόστα-Θεοδότα, η Τζβέζντα-Αστέρω, η Μπόζνα-Χριστίνα’* (Κούφης, 1990:54).

Η πρώτη επίσημη απαγόρευση της χρήσης των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία χρονολογείται το 1936. Το σημαντικότερο στοιχείο, που πιστοποιεί το γεγονός αυτό, είναι η ύπαρξη σχετικής διαταγής του γενικού διοικητή Μακεδονίας. Σε πρακτικά του 1936 της κοινότητας Ασσήρου της περιοχής Λαγκαδά αναφέρονται τα παρακάτω: *‘... δι’αποφάσεως του Υπουργού Γενικού Διοικητού Μακεδονίας επιτράπη, όπως τα δημοτικά και κοιν. συμβούλια θα απαγορεύσουν δι’αποφάσεώς των την εν τη περιοχή της δικαιοδοσίας των την ομιλίαν διαφόρων ιδιωμάτων παρεφθαρμένων γλωσσών ...’* (Karakasidou, 1997:162). Επίσης, σε κείμενο του 1938 του δασκάλου της εποχής Γ.Παπαδόπουλου διαβάζουμε: *‘Πρώτον μέλημα των εν τοις διαφόροις νομοίς του Κράτους αντιπροσώπων της Εθνικής Κυβερνήσεως υπήρξεν η αυστηροτάτη απαγόρευσις της χρησιμοποίησεως της Μακεδονικής (λέγε Βουλγαρικής) διαλέκτου εις τας οδούς, τα κέντρα, τας συναλλαγάς και εις πάσαν εν γένει συναφή περίπτωσιν. Αποτέλεσμα [...] υπήρξεν το να μη άδωνται εις τους δρόμους και τας οικίας των Δυτικομακεδονικών πόλεων –και δη εις την γενέτειραν του Μ.Αλεξάνδρου- βουλγαρικά άσματα’* (Λιθοξόου, 1993:37). Η παραβίαση της εν λόγω απαγόρευσης επέφερε ανάλογες ποινικές κυρώσεις: *‘Όποιος συλλαμβανόταν να μιλάει βουλγάρικα, όπως τα ονόμαζαν, παραπέμπονταν στο αυτόφωρο και τιμωρούνταν ανάλογα με την οικονομική αντοχή και την κοινωνική του θέση’*²⁵ (Κούφης, 1990:55). Γενικά η παρουσία των αστυνομικών αρχών υπήρξε καθοριστική στο θέμα της δημόσιας τουλάχιστον χρήσης των σλαβικών διαλέκτων στην ελληνική Μακεδονία: *‘Λίαν τελέσφορον μέτρον κατά της βουλγαρικής γλώσσης θεωρούμεν την σύστασιν σταθμών Χωροφυλακής εις τας κοινότητας Ερμακιάς και*

²⁵ Η προφορική παράδοση της Μακεδονίας είναι γεμάτη από ανεκδοτολογικές ιστορίες, για χωροφύλακες που παραμόνευαν να εντοπίσουν περιπτώσεις σλαβοφωνίας.

Ολυμπιάδος. Έχομεν υπ'όψει μας την κοινότητα Εμπορίου, όπου άλλοτε ωμιλείτο εξ ολοκλήρου η βουλγαρική γλώσσα και συνετηρείτο και Βουλγαρικών Γυμνάσιον και όπου σήμερα, χάρις εις την παρουσίαν του χωροφύλακος και την ψυχολογικήν επίδρασιν του Σταθμού Χωροφυλακής, έπαυσε να ομιλήται σχεδόν εξ ολοκλήρου η βουλγαρική γλώσσα', σημειώνει το 1937 σε έκθεσή του ο τότε νομάρχης Κοζάνης.²⁶ Παρόμοια φαινόμενα αναφέρονται και από ξένες πηγές. Το 1938 ο Βρετανός πρόξενος στη Θεσσαλονίκη μετά από την επίσκεψή του στη δυτική Μακεδονία καταθέτει: 'Οι προσπάθειες της αστυνομίας να καταστείλει τη χρήση της σλαβονικής υπήρξαν αντικείμενο παρατήρησης στην κομόπολη Αμύνταιο... Οι δρόμοι του Αμυνταίου περιπολούνται από ένστολους αστυνομικούς σε επιφυλακή, για να πιάσουν αυτόν που θα μιλήσει σλαβονικά ή βλάχικα. Αυτό το επίπεδο επαγρύπνησης, ωστόσο, δε μπορεί να διατηρηθεί αλλού, και σε τρία από τα τέσσερα τριγύρω χωριά, όπου δεν υπάρχουν αστυνομικοί, οι άλλες γλώσσες μιλιούνται ελεύθερα'.²⁷

Παράλληλα με τα παραπάνω μέτρα θεσπίστηκε και αυτό της υποχρεωτικής φοίτησης των ενήλικων σε νυκτερινά σχολεία για την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Το μέτρο αυτό αφορούσε στους σλαβόφωνους και τουρκόφωνους της ελληνικής επικράτειας (Λιθοξόου, 1993:38), γεγονός που μαρτυρεί, ότι δεν αποσκοπούσε μόνο στην εξάλειψη της σλαβογλωσσίας στη Μακεδονία, αλλά περισσότερο στην ταχεία ένταξη όλων των ξενόφωνων στο ελληνικό κράτος. Σύμφωνα με υπηρεσιακές πηγές κατά το σχολικό έτος 1937-38 φοίτησαν σε αυτά τα σχολεία 101.261 άτομα (ΥΤΤ, 1938:241).

Τα αποτελέσματα των εκπαιδευτικών και απαγορευτικών μέτρων ήταν λίγο-πολύ αναμενόμενα. Η ελληνική γλώσσα κερδίζει έδαφος στις μικρές ηλικίες, που τη διδάσκονται στο σχολείο. Στις μεγαλύτερες ηλικίες συνεχίζει να αποτελεί ουσιαστικά ξένη γλώσσα, που η γνώση της σε κάποιο επίπεδο είναι απαραίτητη για την επικοινωνία με τις δημόσιες αρχές. Ωστόσο, τα σλαβικά ιδιώματα συνεχίζουν να αποτελούν το κύριο μέσο επικοινωνίας του μεγαλύτερου τμήματος των πληθυσμών, που εντάχθηκαν στο ελληνικό κράτος ως σλαβόφωνοι. Όμως, με εξαίρεση τους υπερήλικες, πολλές γυναίκες και τα παιδιά προσχολικής ηλικίας, που σπανίως έρχονταν σε επαφή με τους εκπροσώπους της εξουσίας, οι σλαβόφωνοι ήταν ήδη δίγλωσσοι. Κυρίως οι άνδρες, οι οποίοι συναλλάσσονταν με τις αρχές και τον κόσμο

²⁶ ΙΑΥΕ/1937/30, 'Επί της εν γένει καταστάσεως του νομού', Κοζάνη 1937.

²⁷ FO 371/22372/R3533, 'Salonica Report No 80 for February 1938', συνημμένο Waterlow to Halifax, Athens 23-3-38, no 18, δημοσιευμένο σε: Κωστόπουλος 2000, σ. 170.

εκτός σπιτιού, μιλούσαν και την ελληνική ή τουλάχιστον σε βαθμό που να μπορούν να συνεννοηθούν (Κολιόπουλος, 1994:51).

Η κατάσταση, που περιγράφηκε παραπάνω, θα αντιστραφεί με την κατάληψη της ελληνικής Μακεδονίας από τα στρατεύματα του Άξονα το 1941. Με την ολοκλήρωση της κατάληψης της Ελλάδας, η Μακεδονία χωρίστηκε σε τρεις ζώνες ελέγχου, γερμανική, ιταλική και βουλγαρική. Σύμφωνα με αυτή τη ρύθμιση οι μακεδονικές περιοχές ανατολικά του ποταμού Στρυμόνα (Σέρρες, Δράμα, Καβάλα) παραχωρήθηκαν στη Βουλγαρία. Στη γερμανική και ιταλική ζώνη κατοχής κύρια προτεραιότητα των αρχών ήταν η διασφάλιση της τάξης. Στη βουλγαρική ζώνη, ωστόσο, οι κατοχικές αρχές ανέπτυξαν μία πολιτική εκδίωξης του ελληνικού στοιχείου και εποικισμού, συχνά με σλαβόφωνους πρόσφυγες καταγόμενους από τα ίδια μέρη, οι οποίοι είχαν καταφύγει από το 1913 και μετά στη Βουλγαρία (Kotzageorgi, 1996:133-164). Η γλωσσική πολιτική συνίστατο σε μέτρα επιβολής της βουλγαρικής και απαγόρευσης της χρήσης της ελληνικής γλώσσας. Με σχετική διαταγή το 1941 απαγορεύθηκε η δημόσια ομιλία της ελληνικής, ενώ επιβλήθηκε έλεγχος σε βιβλιοθήκες και τυπογραφεία καθώς και απαγόρευση των ελληνόγλωσσων εκδόσεων. Τα ελληνικά σχολεία έκλεισαν και στη θέση αυτών άνοιξαν νέα βουλγαρικά, στα οποία όμως η φοίτηση δεν ήταν υποχρεωτική για τους ελληνόφωνους μαθητές. Στην Εκκλησία θεσπίστηκε η χρήση της βουλγαρικής ως κύριας γλώσσας, αλλά δεν απαγορεύτηκε εξ ολοκλήρου η ελληνική. Τα τοπωνύμια και τα βαπτιστικά ονόματα άλλαξαν εκ νέου (Kotzageorgi, 1994:86-91). Στην γερμανική και ιταλική ζώνη, ωστόσο, η κατάσταση ήταν πιο πολύπλοκη. Μετά την αποκατάσταση της τάξης, που είχε ανατραπεί με την κατάρρευση του μετώπου τον Απρίλιο του 1941 και την απόσυρση των ελληνικών αρχών, άνοιξαν και πάλι τα σχολεία.. Όμως η συμμετοχή των σλαβόφωνων μαθητών ήταν σχεδόν μηδενική, αφού είχαν καταρρεύσει οι μηχανισμοί επιβολής της υποχρεωτικής φοίτησης. Η γενική υποχώρηση της δημόσιας χρήσης της ελληνικής από τους σλαβόφωνους επισημαίνεται και στις κρατικές εκθέσεις της εποχής: *‘Τόσο εις τα χωρία ταύτα όσον και πανταχού [...] έπαυσαν ομιλούντες την Ελληνικήν γλώσσαν και ομιλούσι την τοπικήν Σλαβικήν’*.²⁸ Η κατάσταση επιβεβαιώνεται και από τρίτους παρατηρητές. Αγγλική στρατιωτική έκθεση του 1944 αναφέρει τα εξής: *‘Πολλές από τις γυναίκες, ιδιαίτερα οι γριές, πολλοί γέροι και σχεδόν όλα τα παιδιά που έχουν γεννηθεί από το*

²⁸ ΑΑΧ/1/9, Διεύθυνσις Υπηρεσίας Αλλοδαπών, ‘Δελτίον πληροφοριών μηνός Ιουλίου ε.ε.’ Εν Αθήναις 12-8-41, αρ. 103/14/1, σ. 9, δημοσιευμένο σε: Κωστόπουλος 2000, σ. 185.

1939 και μετά δεν έχουν ιδέα ελληνικών. Ακόμη και εκείνοι που γνωρίζουν ελληνικά, προτιμούν να μιλάνε τα μακεδονικά όποτε μπορούν... Τα ελληνικά αντιμετωπίζονται σχεδόν σαν ξένη γλώσσα' (Rossos, 1991:293). Το Μάιο του 1941 ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη και η 'Βουλγαρική Λέσχη', η οποία μέσω κυρίως των υλικών αγαθών, που προσέφερε σε μία εποχή πολύ δύσκολη για τον πολύ κόσμο, αποτελούσε σημαίνον όργανο της βουλγαρικής προπαγάνδας στην κατεχόμενη ελληνική Μακεδονία. Πηγές της εποχής αναφέρουν, ότι μέσα στη 'Βουλγαρική Λέσχη' δεν είχε επιβληθεί η επίσημη βουλγαρική γλώσσα: 'επιτρέπουν εις τα μέλη της Λέσχης να ομιλώσιν την Μακεδονικήν γλώσσαν, ήτις λέγουν, συγγενεύει προς την βουλγαρικήν'.²⁹ Στα σχέδια της βουλγαρικής πολιτικής ήταν και η ίδρυση σχολείων στη δυτική και κεντρική Μακεδονία, αλλά οι σχετικές ενέργειες δεν καρποφόρησαν, με αποτέλεσμα ένα και μόνο βουλγαρικό σχολείο να λειτουργήσει στη Θεσσαλονίκη. Οι μαθητές του σχολείου αυτού προέρχονταν κυρίως από σλαβόφωνες περιοχές της δυτικής και κεντρικής Μακεδονίας (Καρδάρης, 1997:74).

Γενικά, κατά την περίοδο της κατοχής της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα, η χρήση των σλαβικών ιδιωμάτων στη Μακεδονία δεν περιοριζόταν από τις κρατικές αρχές και ήταν πλήρως ελεύθερη. Παρόμοια κατάσταση επικρατούσε και εντός των αντιστασιακών οργανώσεων, οι οποίες δρούσαν στην περιοχή. Βάσει των δεδομένων, που υπάρχουν για την εσωτερική οργάνωση του Ε.Α.Μ. στη Μακεδονία, είναι γνωστό, ότι η χρήση των σλαβικών ιδιωμάτων ήταν ελεύθερη, ενώ και ορισμένες άλλες κομματικές οργανώσεις της δυτικής Μακεδονίας εξέδιδαν έντυπα στις τοπικές σλαβικές διαλέκτους. Παράλληλα, διαπιστώνεται και πολιτιστική δραστηριότητα στις διαλέκτους αυτές κυρίως με τη μορφή σχηματισμού τοπικών θεατρικών ομάδων (Κούφης, 1996:86). Με πρωτοβουλία του Ε.Α.Μ. και σλαβόφωνων δασκάλων το 1944 αρχίζουν να λειτουργούν σλαβόφωνα σχολεία στις περιοχές Φλώρινας-Καστοριάς. Ωστόσο, το εγχείρημα αυτό είχε να αντιμετωπίσει τεχνικές δυσκολίες, όπως η έλλειψη ικανού αριθμού σλαβόφωνων δασκάλων, οι οποίοι συν τοις άλλοις καλούνταν να διδάξουν μία γλώσσα, που δεν είχε γραπτή μορφή, αλλά και την επιφυλακτική στάση του ίδιου του σλαβόφωνου πληθυσμού. Λίγο αργότερα ολοκληρώθηκε και η σύνταξη ενός διδακτικού εγχειριδίου. Το εγχειρίδιο αυτό ήταν μία παραλλαγή ενός σχολικού βιβλίου του Ο.Ε.Σ.Β. και τιτλοφορούνταν 'Abecedar na Makedonski jazik' (Αλφαβητάριο μακεδονικής

²⁹ ΑΑΧ/1/8, 'Ενέργειαι βουλγαρικής προπαγάνδας εν Μακεδονία', σ. 1, δημοσιευμένο σε: Κωστόπουλος 2000, σ. 188.

γλώσσας) και κυκλοφόρησε σε λίγες εκατοντάδες αντίτυπα. Η γλωσσική μορφή, που χρησιμοποιήθηκε για τη σύνταξή του ήταν τα ιδιώματα Φλώρινας και Καστοριάς (Κούφης, 1996:20-22). Τα σλαβόφωνα σχολεία λειτούργησαν τελικά το 1945 και για πολύ σύντομο χρονικό διάστημα σε 15 περίπου χωριά της δυτικής Μακεδονίας (Κούφης, 1996:28).

Τα πολεμικά γεγονότα, που έλαβαν χώρα στη Μακεδονία κατά την Κατοχή και κυρίως κατά τον Εμφύλιο, στάθηκαν η αιτία για τη φυγή πολλών σλαβοφώνων μετά την απελευθέρωση της Ελλάδας, από το 1944 και μετά. Ο αριθμός των σλαβοφώνων, που εγκατέλειψαν την ελληνική Μακεδονία την περίοδο 1945-46 ανέρχεται περίπου σε 25.000 (Κοφός, 1964:147-8). Από απόσπασμα του τύπου της εποχής πληροφορούμαστε: *‘Ολόκληρα χωριά φεύγοντας τη θεομηνία παίρνουν τα βουνά ή ζητούν άσυλο στη Γιουγκοσλαβία. Είδα σλαβοχώρια που λείπουν τα 9/10 των ανδρών, αλλού τα 60-70% των κατοίκων γενικά. Είδα άλλα, που λες και δεν έμεινε ψυχή’*.³⁰ Ωστόσο, κατά την περίοδο του ελληνικού Εμφυλίου και στα πλαίσια της πολιτικής του Δ.Σ.Ε. λειτούργησαν σλαβόφωνα σχολεία, την ευθύνη των οποίων έφερε το Ν.Ο.Φ. (Narodno-Osloboditeln Front, Λαϊκό-Απελευθερωτικό Μέτωπο), το τμήμα των σλαβόφωνων του Δ.Σ.Ε. Στα σχολεία αυτά φοιτούσαν παιδιά αλλά και ενήλικες (Κόιτσεφ, 1947:317). Η γλώσσα διδασκαλίας ήταν η επίσημη γλώσσα της νεοϊδρυθείσας ‘Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας’, η οποία είχε κωδικοποιηθεί πρόσφατα. Τα διδακτικά εγχειρίδια προέρχονταν επίσης από τη Γιουγκοσλαβία (Kirjazovski, 1990:195). Οι πηγές της εποχής μας πληροφορούν, ότι μέχρι το Μάρτιο του 1948, οπότε η λειτουργία τους αναστάλη, λειτούργούσαν στις περιοχές Φλώρινας και Καστοριάς 87 σλαβόφωνα σχολεία με περίπου 10.000 μαθητές (Κόιτσεφ, 1949:317). Μία σύγχρονη έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής εκτιμά ότι: *‘αν και σύντομη η εμπειρία αυτή είχε σημαντικές συνέπειες στην επιβίωση της γλώσσας. Συναντήσαμε κάποιους ανθρώπους γύρω στα εξήντα, που παρακολούθησαν αυτά τα σχολεία και μπορούν ακόμα να διαβάζουν μακεδονικά κείμενα σε κυριλλική γραφή’* (Van Boeschoeten, 1994:11). Παράλληλα, απέκτησε μαζικό χαρακτήρα η έκδοση και η κυκλοφορία σλαβόφωνων εντύπων στη Φλώρινα, την Καστοριά και την Έδεσσα. Η γλώσσα των εντύπων αυτών ήταν η επίσημη γλώσσα της ‘Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας’ ή, σε άλλες περιπτώσεις, η τοπική σλαβική διάλεκτος (Kirjazovski 1990:197). Οι ελληνικές πηγές παρέχουν ένα αρκετά ικανοποιητικό

³⁰ Ριζοσπάστης 13-1-1946.

σώμα πληροφοριών για την ομιλία των σλαβικών διαλέκτων από κατοίκους της Μακεδονίας κατά τον Εμφύλιο. Υπό την εποπτεία του επιθεωρητή Δημοτικής Εκπαιδευσεως Κ. Μπάλλα εκδόθηκε το *Λεύκωμα Εκπαιδευτικών Φλωρίνης*, το οποίο αναφέρει χαρακτηριστικά: *‘Η γλώσσα των κατοίκων της περιφέρειας είναι ανάλογη με την προέλευση των κατοίκων και σε κανένα τμήμα αυτής δεν ομιλείται μία και η αυτή γλώσσα. Έτσι ένα τμήμα του πληθυσμού, το μεγαλύτερο, ομιλεί ως μητρική γλώσσα το Μακεδονικό γλωσσικό ιδίωμα, που είναι κράμμα Σλαβικών λέξεων, Ελληνικών, Τουρκικών, Αλβανικών και Σερβικών’* (Μπάλλας, 1947:35). Ωστόσο μετά τις μάχες του 1948-49, που είχαν ως επίκεντρο τη δυτική Μακεδονία, και τη λήξη του Εμφυλίου, εγκατέλειψαν την ελληνική Μακεδονία 20.000-35.000 σλαβόφωνοι από τις περιοχές Φλώρινας, Καστοριάς και Πέλλης (Κοφος, 1964:186, Christidis, 1949:46). Επίσημες πηγές αναφέρουν, ότι τουλάχιστον 23 χωριά της δυτικής Μακεδονίας είχαν καταστραφεί ολοσχερώς και σε πολλά άλλα είχαν απομείνει μικρό μέρος του πληθυσμού τους (ΕΣΥΕ, 1955). Τη μείωση του σλαβόφωνου στοιχείου ήρθε να ενισχύσει και η απόφαση του ελληνικού κράτους, για την απαγόρευση της επιστροφής στην ελληνική επικράτεια των σλαβόφωνων, που είχαν εγκαταλείψει τη Μακεδονία μέχρι το 1949.

Το 1951 πραγματοποιήθηκε η τελευταία επίσημη απογραφή, που αναφέρεται και στη μητρική γλώσσα του πληθυσμού. Σε αυτήν απογράφηκαν στη Μακεδονία 35.894 σλαβόφωνοι (Πίνακας 2).

Πίνακας (2) (ΕΣΥΕ, 1958)

Νομός	Σύνολον κατοίκων	Σλαβόφωνοι	%
Θεσσαλονίκης	459.956	745	0,16
Ημαθίας	96.439	2.227	2,31
Κιλκίς	89.475	2.083	2,33
Πέλλης	116.969	9.353	8,00
Πιερίας	86.161	2	0,00
Χαλκιδικής	75.735	17	0,02
Άγιον Όρος	3.086	100	3,24
Κοζάνης	177.838	391	0,22
Φλωρίνης	69.391	14.476	20,86
Καστοριάς	46.407	1.009	2,17
Σερρών	222.549	5.090	2,29

Δράμας	120.492	378	0,31
Καβάλας	136.337	23	0,02
Σύνολον Μακεδονίας	1.700.835	35.894	2,11
Υπόλοιπος Ελλάς	5.931.966	5.273	0,09
Σύνολον Ελλάδος	7.632.801	41.167	0,54

Ωστόσο, οι σχετικές εκτιμήσεις αρμοδίων αρχών διαφέρουν κατά πολύ από τους αριθμούς της επίσημης απογραφής, ακόμα και μετά από χρόνια. Επιτροπή του ΥΠΕΞ, που επισκέφθηκε τη Μακεδονία το Μάιο του 1965 εκτιμά τους σλαβόφωνους μόνο των περιοχών Φλώρινας, Καστοριάς και Πέλλας σε 130.000-150.000 (Κωστόπουλος, 2000:223). Το ίδιο έτος έκθεση της ΚΥΠ, εκτιμά τον αριθμό των σλαβόφωνων μόνο του νομού Φλώρινας σε 51.859 ή ποσοστό 69,5% (Κωστόπουλος, 2000:224).

Οι κρατικές ενέργειες για τον πλήρη γλωσσικό εξελληνισμό των σλαβόφωνων συνεχίσθηκαν και μετά το πέρας του εμφυλίου. Σε υπόμνημα του αρχηγού ΓΕΕΘΑ Φροντιστή προς τον πρωθυπουργό της Ελλάδος το 1958 προτείνονται μέτρα προς το σκοπό αυτό, όπως διευκόλυνση των σλαβόφωνων να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό, η άρνηση επαναπατρισμού σλαβόφωνων προσφύγων του Εμφυλίου και μεταφορά σλαβόφωνων πληθυσμών προς τη νότια Ελλάδα. Ένα δεύτερο υπόμνημα του ΥΠΕΞ θέτει ρητά τους στόχους της κρατικής πολιτικής στη Μακεδονία: *‘οι Σλαβόφωνοι θα εμάνθανον απαισίτως την Ελληνικήν, ώστε εις εν πρώτον στάδιον να μεταχειρίζονται ταύτην εκ παραλλήλου προς το σλαβικόν ιδίωμα, ίνα τελικώς δια του εθισμού αποβάλουν την σλαβικήν και υιοθετήσουν εξ ολοκλήρου την ελληνικήν’* (Τύλιος, 1995:14-15). Ο Φίλιππος Δραγούμης την ίδια εποχή προτείνει *‘να ιδρύωνται εις όλα τα χωρία, ιδίως τα ξενόφωνα, νηπιαγωγεία [...] ώστε ταύτα να μανθάνουν την ελληνικήν ως μητρικήν γλώσσαν’*. Το ίδιο μέτρο προτείνει και ο επιθεωρητής στοιχειώδους εκπαίδευσης Κ. Πλακούτσης (1963:235): *‘Με την ίδρυσιν των νηπιακών κήπων εξασφαλίζεται η παραμονή των παιδων εν τω νηπιακώ κήπω ... Κατ’ αυτόν τον τρόπον τα νήπια θα μεταβαίνωσιν εις τας οικογενείας των δια τον ύπνον της νυκτός μόνον, και δεν θα έχουσι τον καιρόν να ακούωσι και να συνδιαλεχθώσιν επαρκώς με τους οικείους των εις την ξένην γλώσσαν, ήτις ολίγον κατ’ ολίγον θα φθίνη μέχρις ότου πάυση να είναι μητρική γλώσσα’*. Το 1963 θα είναι έτοιμα να λειτουργήσουν 40 τέτοια νηπιαγωγεία, τα περισσότερα σε χωριά της Φλώρινας

(Κωστόπουλος, 2000:234). Προϊόν της κρατικής πολιτικής έναντι των σλαβοφώνων στη Μακεδονία αποτελούν και οι ορκωμοσίες ολόκληρων σλαβόφωνων χωριών. Το καλοκαίρι του 1959 έλαβε χώρα η πρώτη ομαδική ορκωμοσία των κατοίκων του χωριού Καρδιά Εορδαίας, οι οποίοι έδωσαν τον εξής όρκο: ‘Ορκιζόμεθα ενώπιον Θεού και ανθρώπων, ως γνήσιοι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, αυτοβούλως, ότι εις το μέλλον, εν παντί τόπω και χρόνω, θα παύσωμεν να ομιλώμεν το σλαβικόν τοπικόν ιδίωμα’.³¹ Παρόμοιες ορκωμοσίες πραγματοποιήθηκαν και στα χωριά Ατραπός Φλώρινας και Κρύα Νερά Καστοριάς. Ωστόσο, τέτοια τυπικά γεγονότα δε μπόρεσαν να επηρεάσουν τη χρήση των σλαβικών διαλέκτων από το ντόπιο πληθυσμό. Το 1962 επισκέπτεται τη δυτική Μακεδονία ένας Αμερικανός δημοσιογράφος, ο οποίος αναφέρει: ‘Κάθε Σάββατο, μέρα λαϊκής, μπορεί κανείς [...] να ακούσει μπόλικες σλαβομακεδόνικες κουβέντες στην αγορά της Φλώρινας. ... στην Έδεσσα [...] στο δρόμο ακούς εδώ κι εκεί τη σλαβική γλώσσα. Πολλοί Σλαβομακεδόνες ζουν ωστόσο στην ύπαιθρο γύρω από την Έδεσσα. Τη μέρα της λαϊκής (Σάββατο) κατακλύζουν την πόλη [...] και μπορείς να ακούσεις τριγύρω πολλά σλάβικα. [...] Στην Έδεσσα επιβεβαίωσα επίσης, ότι η αστικοποίηση όντως βοήθησε στον εξελληνισμό. Ένας γιατρός [...] μιλούσε σλαβικά και ελληνικά, αλλά ένιωθε Έλληνας. Η αγρότισσα μητέρα του, που ζούσε μαζί του, μιλούσε μόνο σλαβικά’ (Pribichevitch, 1982:243-6). Η κατάσταση αυτή επιβεβαιώνεται και από τις επίσημες κρατικές εκθέσεις της εποχής (1964): ‘Κατά την εφετινήν επίσκεψιν ημών εις την Δυτικήν Μακεδονίαν και εν σχέσει προς τας διαπιστώσεις του παρελθόντος έτους, παρατηρήθησαν τα εξής: α. Σημαντική έξαρσις περί την ομιλίαν του γλωσσικού ιδιώματος υπό των πολιτών εν Εδέσση, ομιλούντων τούτο εις τας πλατείας, τας οδούς και τα καταστήματα φυσιολογικώτατα. Εις Καστορίαν ομιλείτο εις μικροτέραν κλίμακα, ενώ αι μαθήτριά του νομού Φλωρίνης κατ’ επανάληψιν ηκούσθησαν συνδιαλεγόμεναι δια του εν λόγω ιδιώματος. Αύται κατά την διάρκειαν παραμονής των εις την Φοιτητικήν Εστίαν του ΒΕΙ (σ.σ. Βασιλικόν Εθνικόν Ίδρυμα) συνεχώς και κατ’ ιδίαν εις τους θαλάμους των, ωμίλουν ξενόγλωσσα. ... το εν λόγω γλωσσικόν ιδίωμα ομιλείται κατά το παρόν αφόβως και εις χωρία μη αμιγώς κατοικούμενα υπό εντοπίων ... οι σλαυόφωνοι κάτοικοι της Δ. Μακεδονίας συντηρούν ανέκαθεν το γλωσσικόν των ιδίωμα εις τα πλαίσια της οικογενείας των, τη προτροπή των ηλικιωμένων μελών αυτής, ενδιαφερομένων ίνα διατηρηθή η μητρική των γλώσσα’. Σε μια άλλη σχετική

---

³¹ Ελληνικός Βορράς 8-7-1959.

έκθεση διαβάζουμε: *‘Η επαφή των ψευδομακεδόνων των Σκοπίων με τους παρ’ ημίν Σλαβοφώνους, συντελουμένη από της εφαρμογής της ελευθεροεπικοινωνίας (1960) και εντεύθεν συνεχώς συνετέλεσεν εις την έξαρσιν της χρήσεως του σλαβοφανούς ιδιώματος και συντελεί επίσης ανασταλτικώς εις την γλωσσικήν αφομοίωσιν των παρ’ ημίν Σλαβοφώνων’* (Κωστόπουλος, 2000:252-3).

Την περίοδο της δικτατορίας (1967-1974) κορυφώνονται οι ενέργειες του κράτους για την ίδρυση ‘Νηπιοτροφείων’ σε σλαβόφωνα χωριά της Μακεδονίας. Στο νομό Φλωρίνης το 1971-72 λειτούργησαν Νηπιοτροφεία σε τουλάχιστον 32 χωριά. Παρόμοια ιδρύματα λειτούργησαν επίσης στους νομούς Καστοριάς, Πέλλας και Σερρών. Επίσης, με κρατική πρωτοβουλία ιδρύθηκαν και λειτούργησαν ‘Οικοτροφεία’ και ‘Κέντρα Νεότητος’ όπου φιλοξενούνταν άτομα νεαρής ηλικίας ώστε αυτά να μην εκτίθενται στη σλαβοφωνία της οικογένειας ακόμα και μετά την απομάκρυνσή τους από το σχολείο. Επιστέγασμα αυτής της προσπάθειας αποτελούν τα προγράμματα χορήγησης υποτροφιών σε σλαβόφωνους νέους, ώστε αυτοί να φοιτήσουν σε σχολές της νότιας Ελλάδας (Αθήνα, Πειραιάς, Λάρισα, Κρήτη) (Κωστόπουλος, 2000:269-72). Σύμφωνα με την κοινωνική ανθρωπολόγο Van Boeschoten, η οποία εργάστηκε το 1993 στη Μακεδονία για λογαριασμό της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η σύσταση νηπιαγωγείων και των Νηπιοτροφείων και η λειτουργία τους για μεγάλο χρονικό διάστημα αποτελεί ένα από τα πιο επιτυχημένα μέτρα, που εφάρμοσαν οι ελληνικές αρχές για τη γλωσσική αφομοίωση των σλαβόφωνων της Μακεδονίας, διότι μέσω αυτών αυξήθηκε η ευγλωττία στα ελληνικά και ως εκ τούτου περιορίστηκε η χρήση των σλαβικών ιδιωμάτων στο οικογενειακό επίπεδο (Van Boeschoeten, 1993:11). Την ίδια εποχή ολοκληρώθηκε και η αντικατάσταση των σλαβικών τοπωνυμίων από αντίστοιχα ελληνικά. Οι νέες μετονομασίες αφορούσαν τόσο σε οικισμούς³², όσο και σε λόφους, κορυφές, ρυάκια και άλλες τοποθεσίες, π.χ. σε κρατικό έγγραφο της εποχής (1968) αναφέρονται οι μετονομασίες θέσεων του χωριού Κέλλη Φλώρινας: η Σουίτσα έγινε Ανήλιον, το Ρόζενσκο – Σιταριώτικο, το Γιάνκοφ ριτ – Κορυφή του Γιάννη, το Λέσκο πολένα – Βοσκοτόπι, το Τσέρο πολένα – Θαμνότοπος, το Μπρζο μέσε – Ανηφορικό κ.ά.³³

Με τη μεταπολίτευση του 1974 οι ελληνικές αρχές αρχίζουν να φαίνονται πιο ανεκτικές στο ζήτημα της σλαβοφωνίας στη Μακεδονία. Εν τω μεταξύ, το έντονο

³² Ορισμένες μετονομασίες αφορούσαν σε χωριά ήδη κατεστραμμένα και εγκαταλελειμένα, π.χ. τα χωριά Μπαγόρι και Τσούκα της Καστοριάς, που μετονομάστηκαν σε Ποιμενικόν και Αρχάγγελος αντίστοιχα. Συνολικά το 1968 έγιναν 75 τέτοιες μετονομασίες.

³³ Zora 2, 1994, σ. 19.

φαινόμενο της μετανάστευσης στο εξωτερικό και της αστυφιλίας των δεκαετιών 1960-70 θα πλήξει και τη μακεδονική ύπαιθρο και ιδιαίτερα τους παραμεθόριους νομούς, με αποτέλεσμα ένας σημαντικός αριθμός δίγλωσσων της ελληνικής Μακεδονίας να διασπαρεί προς τα αστικά κέντρα Αθηνών, Θεσσαλονίκης και αλλού. Ωστόσο, οι κρατικές αρχές –λόγω και του ιδιαίτερου διεθνούς πολιτικού σκηνικού, που επικρατούσε μέχρι το 1990- εξακολουθούν να είναι επιφυλακτικές ως προς το ζήτημα της εκδήλωσης της πολιτισμικής και μάλιστα της γλωσσικής ιδιαιτερότητας των δίγλωσσων Μακεδόνων.³⁴

6. Η σλαβοφωνία στην ελληνική Μακεδονία σήμερα.

Σήμερα τα σλαβικά ιδιώματα στο χώρο της ελληνικής Μακεδονίας ομιλούνται σε μία γεωγραφικά ασυνεχή έκταση κυρίως κατά μήκος των βόρειων ελληνικών συνόρων (Χάρτες 7 και 8). Στο νομό Φλωρίνης τα ιδιώματα χρησιμοποιούνται από το ήμισυ σχεδόν του πληθυσμού. Στο νομό Καστοριάς οι δίγλωσσοι εντοπίζονται στο σύνολο των οικισμών βόρεια της πόλης της Καστοριάς. Στο νομό Πέλλης οι δίγλωσσοι πληθυσμοί αποτελούν την πλειοψηφία στις περιοχές Έδεσσας και Αλμωπίας, ενώ στην περιοχή Γιαννιτσών, που κατοικείται σε μεγάλο ποσοστό από Έλληνες προερχόμενους από τη Μικρά Ασία, η χρήση των ιδιωμάτων περιορίζεται σε λίγους οικισμούς. Έντονη είναι η παρουσία δίγλωσσων πληθυσμών στην περιοχή Παιονίας Κιλκίς. Στο νομό Θεσσαλονίκης η ομιλία των ιδιωμάτων περιορίζεται σε λίγα χωριά στα βόρεια της πόλης, στην περιοχή Λαγκαδά. Στο νομό Σερρών υπάρχουν δίγλωσσοι σε χωριά της περιοχής Σιντικής και βόρεια της πόλης των Σερρών. Ομάδες δίγλωσσων εντοπίζονται επίσης στα ορεινά χωριά του όρους Φαλακρού βόρεια της Δράμας. Οι οικισμοί, στους οποίους εντοπίζονται οι δίγλωσσοι πληθυσμοί είναι είτε αμιγείς είτε μεικτοί κατοικούμενοι από εντόπιους Μακεδόνες και πρόσφυγες από τη Θράκη ή τη Μικρά Ασία. Το γεγονός αυτό της συνύπαρξης εντοπίων και προσφύγων ευνόησε την υποχώρηση της χρήσης μη ελληνικών

³⁴ Χαρακτηριστική είναι η πολιτική της απαγόρευσης κάποιες φορές της διοργάνωσης πανηγυριών και άλλων πολιτισμικών εκδηλώσεων τοπικού επιπέδου, όπου γινόταν δημόσια χρήση των σλαβικών ιδιωμάτων. Ένα άλλο χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η απουσία από την εγχώρια δισκογραφία παραδοσιακής μουσικής, τραγουδιών της Μακεδονίας με σλαβόφωνο στίχο (ακόμα και οι χοροί τις περισσότερες φορές αναφέρονται όχι με το πραγματικό τους όνομα, αλλά με εξελληνισμένο). Παρόμοια φαινόμενα δεν παρουσιάζονται σήμερα και η σλαβόγλωσση λαογραφική παραγωγή και γενικά η χρήση των σλαβικών ιδιωμάτων είναι ελεύθερη. Ήδη στη δυτική Μακεδονία εκδίδεται και δίγλωσσο τοπικό περιοδικό έντυπο.

διαλέκτων από τους εντόπιους σλαβόφωνους. Όσον αφορά στο συνολικό αριθμό των δίγλωσσων στην ελληνική Μακεδονία, η έλλειψη σχετικής έρευνας δεν επιτρέπει ασφαλείς εκτιμήσεις.³⁵

Οι κοινωνιολογικές έρευνες, που έχουν γίνει, καταλήγουν στο συμπέρασμα, ότι η χρήση των ιδιωμάτων διαφέρει από περιοχή σε περιοχή, ακόμη και από χωριό σε χωριό. Τα εντόπια χωριά της περιφέρειας της Θεσσαλονίκης δέχονται εδώ και δεκαετίες την επίδραση του ελληνόφωνου χώρου της συμπρωτεύουσας. Ως εκ τούτου, η σλαβοφωνία περιορίζεται αποκλειστικά στην οικογένεια από άτομα μεγάλης ηλικίας, ενώ στις νεότερες ηλικίες γίνεται χρήση των ιδιωμάτων μόνο σε ειδικές περιπτώσεις, όπως σε δίγλωσσα ανέκδοτα και συνθηματική επικοινωνία (Cowan, 1997:159-60). Στο άλλο άκρο βρίσκονται τα χωριά της Φλώρινας και της Πέλλας. Σε αυτές τις περιοχές η σλαβοφωνία αποτελεί καθημερινή πρακτική. Σύμφωνα με τη Van Boeshoten (1993:12-13), που ερεύνησε τη σλαβοφωνία των περιοχών αυτών, τα χωριά ταξινομούνται ανάλογα με το επίπεδο καθημερινής χρήσης των ιδιωμάτων. Σε μία κατηγορία: *‘Τα μακεδονικά είναι η συνήθης γλώσσα επικοινωνίας, παράλληλα με τα ελληνικά, τόσο κατ’ ιδίαν, όσο και δημόσια. Μπορεί να χρησιμοποιούνται ακόμη και από τις κοινοτικές αρχές στις συναλλαγές τους με του χωρικούς. Ωστόσο, η ζωτικότητα της γλώσσας δεν είναι εξίσου μεγάλη σε όλες τις ηλικιακές ομάδες, μολονότι οι διαφορές ανάλογα με την ηλικία δεν είναι τόσο σημαντικές, όσο στα χωριά των άλλων κατηγοριών. Οι άνθρωποι πάνω από τα 40 και ένα σημαντικό κομμάτι της ηλικιακής ομάδας ανάμεσα στα 20 και τα 40 έμαθαν τα μακεδονικά ως πρώτη γλώσσα τους και εξακολουθούν να τα χρησιμοποιούν ως κύρια γλώσσα σε καθημερινή βάση. Η ηλικιακή ομάδα μεταξύ 20 και 40 είναι σήμερα καθαρά δίγλωσση, και αυτοί όμως μιλούν περισσότερο μακεδονικά, όταν είναι στο χωριό. Η ηλικιακή ομάδα κάτω των 20 ομιλεί συνήθως την ελληνική, τα μέλη της ωστόσο μπορούν να καταλάβουν και να μιλήσουν μακεδονικά, κάτι που κάνουν συνήθως με τους γηραιότερους. ... Τα περισσότερα χωριά αυτής της κατηγορίας είναι αμιγή ... Πολλά είναι σχετικά φτωχά, απομονωμένα ορεινά χωριά, που κατοικούνται συνήθως από ηλικιωμένους. Στην κατηγορία αυτή υπάρχουν και χωριά με εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά. Βρίσκονται σε πιο εύφορα πεδινά μέρη, ευημερούν σχετικά και έχουν μια πιο φυσιολογική ηλικιακή δομή.’* Σε άλλη κατηγορία υπάγονται χωριά με το πιο συνηθισμένο επίπεδο χρήσης των ιδιωμάτων: *‘Οι άνθρωποι άνω των 30 έμαθαν*

³⁵ Η προσωπική μου εκτίμηση είναι, ότι τουλάχιστον στους νομούς Φλωρίνης και Καστοριάς ο αριθμός των ομιλητών των τοπικών ιδιωμάτων ανέρχεται περίπου σε 20.000 και 9.000 αντίστοιχα.

ταυτόχρονα και τις δύο γλώσσες και είναι δίγλωσσοι, ενώ οι άνθρωποι άνω των 50-60 νιώθουν πιο άνετα να μιλούν στα μακεδονικά. Τα μακεδονικά χρησιμοποιούνται ακόμη συχνά σε καθημερινή βάση, περισσότερο κατ' ιδίαν παρά δημόσια. Οι άνθρωποι κάτω των 20 συνήθως δε μιλούν τη γλώσσα, οι περισσότεροι όμως την καταλαβαίνουν. Η κατηγορία αυτή καλύπτει μία ευρύτατη ποικιλία χωριών, αμιγών και μεικτών, ορεινών και πεδινών, φτωχών και ευκατάστατων.' Στην τρίτη κατηγορία χωριών: 'τα μακεδονικά ομιλούνται από ανθρώπους άνω των 60 ετών και συνήθως κατ' ιδίαν'. Στην τρίτη κατηγορία της Van Boeschoten ανήκουν τα δίγλωσσα χωριά των Σερρών και της Δράμας, που έχουν δεχθεί εξάλλου σημαντικό αριθμό προσφύγων. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η χρήση των σλαβικών ιδιωμάτων δεν συναντάται αποκλειστικά στα χωριά και τις κωμοπόλεις. Οπωσδήποτε η αστικοποίηση αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα της χρήσης τους. Στη δυτική Μακεδονία, ωστόσο, η σλαβοφωνία είναι φαινόμενο, που εντοπίζεται και στα αστικά κέντρα (Φλώρινα, Έδεσσα), των οποίων ο πληθυσμός είναι σε μεγάλο ποσοστό εντόπιος. Κάτι τέτοιο δε συμβαίνει στις άλλες πόλεις τις Μακεδονίας, που βρίσκονται σε περιοχές με παρουσία δίγλωσσου στοιχείου (Γιαννιτσά, Σέρρες, Πτολεμαΐδα). Το φαινόμενο αυτό της χρήσης των ιδιωμάτων από κατοίκους αστικών περιοχών συναντάται στις μεγαλύτερες ηλικιακά ομάδες του πληθυσμού.

Σημαντικός παράγοντας, που ανέστειλε την ομιλία των ιδιωμάτων ήταν και ο συγχρωτισμός με το ελληνόφωνο στοιχείο, που μεταφέρθηκε στη Μακεδονία τη δεκαετία του 1920. Στη σύγχρονη εποχή το φαινόμενο αυτό είναι ιδιαίτερα φανερό στους μεικτούς οικισμούς, όπου η ομιλία των τοπικών ιδιωμάτων έχει υποχωρήσει πάρα πολύ. Αυτοί ακριβώς είναι οι οικισμοί, όπου παρατηρείται η ασθενέστερη χρήση σλαβικών ιδιωμάτων. Αντίθετα, η εντονότερη παρουσία τους τοποθετείται στους αμιγείς ντόπιους οικισμούς, πολλοί από τους οποίους παρουσιάζουν ποσοστό διγλωσσίας έως και 100%. Ωστόσο, οι πρόσφυγες δεν ήταν το μοναδικό ελληνόφωνο στοιχείο στη Μακεδονία. Πριν την έλευσή τους όλη η νότια ζώνη της Μακεδονίας ήταν ελληνόφωνη και η σλαβοφωνία άρχισε να υποχωρεί πρώτα από τους σλαβόφωνους οικισμούς, που ήταν όμοροι με αντίστοιχους ελληνόφωνους. Αυτός είναι ο λόγος, που οι σύγχρονοι δίγλωσσοι πληθυσμοί είναι συγκεντρωμένοι –με ελάχιστες εξαιρέσεις- σε οικισμούς κατά μήκος της βόρειας ελληνικής μεθορίου, στη βόρεια, δηλαδή, ζώνη της ελληνικής Μακεδονίας.

Η γεωγραφική απομόνωση ορισμένων οικισμών έχει συμβάλει και αυτή στη διατήρηση των ιδιωμάτων, αφού εξ αιτίας αυτής στάθηκε δύσκολη η επικοινωνία των

κατοίκων τους με αλλόγλωσσους πληθυσμούς. Έτσι, σήμερα οι περισσότεροι δίγλωσσοι οικισμοί εντοπίζονται στα ορεινά, όπου –πρέπει να σημειωθεί- δεν εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες. Ωστόσο, η ύπαρξη και πολλών οικισμών με δίγλωσσους πληθυσμούς στα πεδινά (Αμύνταιο, Πτολεμαΐδα, κοιλάδα Αξιού) οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι η γεωγραφική απομόνωση δεν είναι τόσο σημαντικός λόγος επιβίωσης των ιδιωμάτων, όσο η πληθυσμιακή σύνθεση των οικισμών, όπου αυτά ομιλούνται.

Όσον αφορά στην ηλικία των ομιλητών, έχει αναφερθεί, ότι αυτοί είναι ως επί το πλείστον μεγάλης ηλικίας. Οι παραπάνω σχετικές παρατηρήσεις και διαβαθμίσεις της Van Boeschoten είναι εν μέρει σωστές, ωστόσο σήμερα πλέον είναι γεγονός, ότι η χρήση των ιδιωμάτων από άτομα κάτω των πενήντα ετών είναι από σπάνια έως ανύπαρκτη, με ελάχιστες διαφοροποιήσεις κατά περίπτωση. Γενικά, οι ομιλητές είναι άνω των πενήντα ετών. Από εκεί και πέρα, όσο μειώνεται η ηλικία, μειώνεται και το επίπεδο γνώσης και χρήσης της γλώσσας, ώστε τα σημερινά παιδιά να μη μιλούν, να μην κατανοούν και σε ορισμένες περιπτώσεις να μη γνωρίζουν την ύπαρξη της γλώσσας. Σε λίγο διαφοροποιημένο επίπεδο κυμαίνεται η παθητική γνώση. Αυτό γιατί ηλικίες, που δεν ομιλούν τη γλώσσα, την κατανοούν. Ωστόσο, ο βαθμός παθητικής γνώσης διαφέρει από ηλικία σε ηλικία. Έτσι, όσο αυξάνεται η ηλικία, αυξάνεται και ο βαθμός παθητικής γνώσης. Αυτός κυμαίνεται από την πλήρη κατανόηση, που αφορά συνήθως σε ηλικίες 40-50 ετών, έως την κατανόηση μεμονωμένων λέξεων ή φράσεων -συνήθως στερεοτύπων, όπως χαιρετισμοί, ευχές-.

Επίσης, σε παλαιότερες περιόδους ήταν υπαρκτή η διαφοροποίηση στο επίπεδο της χρήσης της γλώσσας ανάλογα με το φύλο. Η σημαντικότερη αιτία για αυτό το γεγονός ήταν σχετική με την κοινωνική οργάνωση παλαιότερων εποχών. Οι άνδρες λόγω των εργασιών τους εκτός της οικίας, των συναλλαγών, που πραγματοποιούσαν, και των επαφών τους με τις αρχές, έρχονταν σε επαφή με πολλούς ανθρώπους και βέβαια με αλλόγλωσσους. Εκτός αυτού, η σχολική εκπαίδευση ήταν περισσότερο διαδεδομένη στον ανδρικό πληθυσμό. Αντίθετα, οι γυναίκες είχαν ρόλο περιορισμένο στα όρια της οικίας και του χωριού και δεν εκπαιδεύονταν. Τα επακόλουθα αυτής της πραγματικότητας μέχρι πρότινος ήταν φανερά, διότι το επίπεδο χρήσης των σλαβικών ιδιωμάτων ήταν μεγαλύτερο στις γυναίκες από ό,τι στους άνδρες. Ωστόσο, σήμερα η διαφοροποίηση αυτή έχει εκλείψει.

Ανάλογη είναι η χρήση των ιδιωμάτων και με το μορφωτικό επίπεδο του πληθυσμού. Οι παλαιότερες γενεές δεν είχαν τη δυνατότητα της εκπαίδευσης και

έρχονταν σε λιγότερη επαφή με το ελληνόφωνο περιβάλλον. Επομένως, η χρήση της γλώσσας είναι αρκετά διαδεδομένη στα στρώματα του πληθυσμού με λιγότερη σχολική μόρφωση. Οι μεγαλύτεροι σε ηλικία ομιλητές κατοικούν σε αγροτικούς οικισμούς και ως εκ τούτου ή δεν εργάζονται λόγω ηλικίας ή ασχολούνται με τη γεωργία ή την κτηνοτροφία, που αποτελούν και τους οικονομικούς πόρους των περιοχών αυτών. Ωστόσο, και οι νεότερες ηλικίες, στις οποίες τα ιδιώματα δεν είναι μέσον επικοινωνίας, απασχολούνται στον αγροτικό και κτηνοτροφικό τομέα, ιδίως εάν είναι κάτοικοι μικρότερων οικισμών. Στις πόλεις, στις οποίες υπάρχει χρήση των ιδιωμάτων, είναι φυσικό το ποσοστό του πληθυσμού, που ασχολείται με τα αστικά επαγγέλματα, να είναι μεγαλύτερο και κάποιοι χρήστες της γλώσσας ασχολούνται με τέτοια επαγγέλματα. Όμως τα επαγγέλματα αυτά κατά βάση προϋποθέτουν ορισμένη μόρφωση και ως επί το πλείστον φορείς τους είναι νεότερες γενεές, που είχαν την ευκαιρία να την αποκτήσουν. Συμπερασματικά διαπιστώνεται, ότι η μόρφωση παίζει ένα ρόλο ως προς τη διάδοση της χρήσης των ιδιωμάτων, αλλά το επίπεδο της μόρφωσης είναι ανάλογο της ηλικίας και επομένως η ηλικιακή δομή επικαλύπτει τη μόρφωση ως κριτήριο χρήσης της γλώσσας.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αλληλεπίδραση των παραπάνω παραγόντων. Για παράδειγμα ένα παιδί, το οποίο κατοικεί σε έναν αμιγή οικισμό του οποίου οι περισσότεροι κάτοικοι είναι ηλικιωμένοι, θα έχει καλύτερη γνώση της γλώσσας από άλλα παιδιά προερχόμενα από μεικτούς ή με πιο ομαλή ηλικιακή δομή οικισμούς. Ένας μεσήλικας μόνιμος κάτοικος ενός χωριού, ο οποίος ασκεί αστικό επάγγελμα στην πόλη θα διαφοροποιείται στο επίπεδο γνώσης της γλώσσας από αυτόν, ο οποίος ζει και απασχολείται σε χωριό, και αυτόν, που ζει και απασχολείται σε αστικό περιβάλλον. Επίσης, σε ένα άτομο άνω των πενήντα ετών, που έχει υψηλό επίπεδο μόρφωσης και διαμένει σε αμιγή δίγλωσσο οικισμό, το επίπεδο χρήσης της γλώσσας θα είναι μικρότερο από την πλειοψηφία του πληθυσμού του χωριού και υψηλότερο από έναν αντίστοιχο κάτοικο πόλης ή μεικτού οικισμού.

Οι χρήστες των σλαβικών ιδιωμάτων αποκαλούν τη γλώσσα τους 'naš' ή 'po naš' (δικά μας) ή 'endopka' (εντόπια). Ειδικά στη δυτική Μακεδονία –και λιγότερο στην ανατολική– τα ιδιώματα λέγονται από τους ομιλητές τους και 'makedontski' (μακεδονικά), ενώ στην ανατολική Μακεδονία (Θεσσαλονίκη, Σέρρες, Δράμα) λέγονται 'bugartski' (βουλγαρικά).

7. Τα σλαβικά ιδιώματα της ελληνικής Μακεδονίας. Το ιδίωμα ανατολικής Φλώρινας.

Στην περιοχή, που εκτείνεται από τον Εύξεινο Πόντο μέχρι τα αλβανικά σύνορα και από τα νότια σύνορα της Σερβίας μέχρι τις περιοχές Δράμας και Καστοριάς προς νότο, οι σλαβικές διάλεκτοι παρουσιάζουν μεγάλες και σημαντικές ομοιότητες, οι οποίες κάνουν το έργο της μεταξύ τους διαφοροποίησης πολύ δύσκολο. Υπάρχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, τα οποία διαφοροποιούν τις εν λόγω διαλέκτους από τις υπόλοιπες νότιες σλαβικές γλώσσες (σερβοκροατική, σλοβενική) και αποτελούν τα γλωσσολογικά κριτήρια, στα οποία στηρίζεται η διάκριση της βουλγαρικής γλώσσας από αυτές (Ιωαννίδου, 1997:93).

1. Η απώλεια της κλίσης του ονόματος.
2. Το επιτασσόμενο οριστικό άρθρο.
3. Απώλεια του απαρεμφατικού τύπου του ρήματος.
4. Αναλυτικός σχηματισμός των συγκριτικών βαθμών (με τα μόρια *po-* για το συγκριτικό και *naØ-* για τον υπερθετικό).
5. Σχηματισμός των μελλοντικών χρόνων με μόριο ετυμολογικά προερχόμενο από το ρήμα 'θέλω'.
6. Διάκριση των παρελθοντικών χρόνων αορίστου και παρατατικού σε [+τέλειο] και [-τέλειο].
7. Διάκριση οπτικής στους χρόνους του ρήματος.
8. Διπλασιασμός της ΟΦ αντικειμένου.

Βάσει των παραπάνω, ο γεωγραφικός χώρος, που περιλαμβάνει τη Βουλγαρία, την ΠΓΔΜ και τη βόρεια ελληνική Μακεδονία μπορεί να χαρακτηριστεί γλωσσικά ενιαίος. Έχουν εντοπισθεί ορισμένα κριτήρια διαλεκτικού διαχωρισμού, τα οποία όμως δεν είναι τόσο συνεπή. Συμβαίνει, δηλαδή, τα φωνητικά, μορφολογικά ή συντακτικά χαρακτηριστικά μιας ομάδας διαλέκτων π.χ. της ελληνικής Μακεδονίας, να εμφανίζονται και σε διαλέκτους της Ροδόπης ή και της Μαύρης Θάλασσας, οπότε η γεωγραφική διαλεκτική διάκριση καθίσταται δύσκολη. Μόνο ένα φωνολογικό χαρακτηριστικό των εν λόγω διαλέκτων θα μπορούσε να οδηγήσει σε ένα

διαχωρισμό. Πρόκειται για την εξέλιξη του παλαιοσλαβικού φθόγγου Ъ (jat). Ο φθόγγος αυτός στα δυτικά εξελίχθηκε ως *e* και στα ανατολικά ως *ja*. Έτσι, η παλαιοσλαβική λέξη 'mlъko' 'γάλα' στις δυτικές διαλέκτους πραγματώνεται ως [ʊmlɛko] και στις ανατολικές ως [ʊmɤako]. Παρομοίως, η παλαιοσλαβική λέξη 'xлѣbъ' 'ψωμί' στα δυτικά πραγματώνεται ως [ʊlɛp], ενώ στα ανατολικά ως [ʊxap] ή [ʊxɤap].³⁶ Γεωγραφικά οι δυτικές και οι ανατολικές διάλεκτοι χωρίζονται από τη νοητή γραμμή, που ορίζεται από τον ποταμό Βιτ και τις πόλεις Πλέβνα -Λούκοβιτ - Μπότεφγκραντ -Πίρντοπ -Παναγκιουρίστε -Ιχτιμάν -Σαμοκόφ -Παζαρτζίκ - Πεστέρα -Πετρίτσι -Κιλκίς (Ιωαννίδου, 1997:96). Με βάση τον παραπάνω διαχωρισμό τα ιδιώματα της δυτικής και κεντρικής ελληνικής Μακεδονίας (Φλώρινας, Καστοριάς, Πέλλας, Εορδαίας και Παιονίας) κατατάσσονται στις δυτικές, ενώ τα ιδιώματα της ανατολικής ελληνικής Μακεδονίας (Σερρών, Δράμας και Θεσσαλονίκης) στις ανατολικές βουλγαρικές διαλέκτους (Χάρτης 10). Τα παραπάνω ιδιώματα διακρίνονται και ομαδοποιούνται μεταξύ τους με βάση κυρίως τα φωνολογικά και τα μορφολογικά χαρακτηριστικά. Μερικά βασικά κριτήρια, με τα οποία επιχειρείται η ομαδοποίηση τους είναι:

1. Η εξέλιξη του παλαιοσλαβικού έρρινου *o*.
2. Η εξέλιξη των πρωτοσλαβικών φθόγγων **tj* και **dj*.
3. Ο σταθερός ή μη τονισμός.
4. Η μορφολογία του επιτασσόμενου άρθρου.
5. Η μορφολογία του παρακειμένου.
6. Η μορφολογία της παθητικής μετοχής.
7. Η προσωπική αντωνυμία του α' ενικού προσώπου.
8. Η κατάληξη των ρημάτων στα ενικά πρόσωπα κ.ά. (Ιωαννίδου, 1997:97)

Με αυτά τα κριτήρια, κατά τον Βούλγαρο γλωσσολόγο Stojkon (1993:179-187) διαμορφώνονται επτά ομάδες διαλέκτων. Αυτές είναι οι διάλεκτοι της Φλώρινας, των Πρεσπών, της Καστοριάς, της Δοϊράνης, της περιοχής Κιλκίς-Έδεσσας, της Θεσσαλονίκης και της περιοχής Δράμας-Σερρών. Ωστόσο, ο Stojkon στη μελέτη του δεν ερευνά μόνο τις διαλέκτους της ελληνικής Μακεδονίας, αλλά του ευρύτερου μακεδονικού χώρου. Στην περιοχή των Πρεσπών περιλαμβάνει και τμήματα της

³⁶ Το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στα ζεύγη [ːreka]-[ːtjaka] 'ποτάμι', [ːdedo]-[ːdjado] 'παπούς' κ.α.

περιοχής της Μεγάλης Πρέσπας (Αλβανία και ΠΓΔΜ), όπου οι διάλεκτοι διαφοροποιούνται φωνολογικά από το ιδίωμα της ελληνικής Πρέσπας, το οποίο δε διαφέρει σημαντικά από τη διάλεκτο της ευρύτερης περιοχής της Φλώρινας. Διαφορετική είναι η ταξινόμηση του Ivanov (1994:107-112,140-149), ο οποίος εντοπίζει: τη διάλεκτο του ‘κάτω Στρυμόνα’ με τα ιδιώματα Κιλκίς, Γιαννιτσών, Έδεσσας και δυτικής Θεσσαλονίκης, τη διάλεκτο της Καστοριάς, τη διάλεκτο Πρεσπών-Φλώρινας, τη διάλεκτο Σερρών-Δράμας και τη διάλεκτο της ανατολικής Θεσσαλονίκης.

Η διάλεκτος της Φλώρινας ομιλείται σε 60 περίπου οικισμούς του νομού Φλωρίνης και στην πόλη της Φλώρινας. Με βάση τα φωνολογικά κυρίως κριτήρια η διάλεκτος υποδιαιρείται σε τέσσερα ιδιώματα (Χάρτης 11). Πρόκειται για το ιδίωμα των Πρεσπών, το δυτικό ιδίωμα (‘του βουνού’), το ανατολικό ιδίωμα (‘του κάμπου’) και το ιδίωμα του Αμυνταίου. Το ιδίωμα των Πρεσπών εντοπίζεται σε χωριά γύρω από τις Πρέσπες και χαρακτηρίζεται από την κώφωση του άτονου *o* και τη στένωση του άτονου *e*, π.χ. /ʊselo/ → [ʊselu] ‘χωριό’, /ʊnapret/ → [ʊnaprit] ‘εμπρός’ κ.ά.³⁷ Το ιδίωμα του Αμυνταίου ομιλείται σε λίγα χωριά της περιοχής του Αμυνταίου και της επαρχίας Εορδαίας (Πτολεμαΐδα). Πρόκειται για το ιδίωμα με τα περισσότερα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, που θα μπορούσαν να το αναγάγουν σε ξεχωριστή διάλεκτο, αφού πέραν του φωνολογικού επιπέδου, διαφοροποιείται και στη μορφολογία, Π.χ. το παλαιοσλαβικό έρρινο *o* εξελίσσεται σε $\square$, /ʊkak/ → [ʊk□k] ‘πως’. Επίσης, το αρσενικό επιτασσόμενο οριστικό άρθρο είναι *-ot*, π.χ. [ʊgrad-ot] ‘η πόλη’ και όχι [ʊgrado] όπως στα ιδιώματα της Φλώρινας. Το δυτικό και το ανατολικό ιδίωμα ομιλούνται σε πολλά χωριά του κάμπου της Φλώρινας και στην ίδια την πόλη. Με την ίδια σχεδόν μορφή ομιλείται και στα χωριά της περιοχής Μοναστηρίου, στα ΝΑ της ΠΓΔΜ. Οι διαφορές δυτικού και ανατολικού ιδιώματος εντοπίζονται κυρίως στο επίπεδο της μορφολογίας, ενώ στο επίπεδο της φωνολογίας είναι λίγες και αφορούν σε κάποιες περιπτώσεις στο ‘μικρο-ιδίωμα’ του κάθε χωριού. Π.χ. η κατάληξη του *a'* ενικού ενεστώτα στο δυτικό είναι *-a* και *-am*, ενώ στο ανατολικό είναι μόνο *-am*, βλ. [ʊmisla]-[ʊmislam] ‘σκέπτομαι’. Ένα χαρακτηριστικό, που διαφοροποιεί τα δύο ιδιώματα σε επίπεδο φωνολογικό είναι ο τονισμός σε ορισμένες περιπτώσεις, π.χ. [klaʊdorabi] ‘τοπων.’ και [veʊligden]

³⁷ Οι παθήσεις αυτές είναι χαρακτηριστικό και άλλων ιδιωμάτων, κυρίως της νότιας περιοχής της ΠΓΔΜ.

‘Πάσχα’ στο ανατολικό, ενώ στο δυτικό ιδίωμα ο τονισμός των ίδιων λέξεων είναι [klaδoυtabi] και [υveligden] αντίστοιχα.

Συγκεκριμένα το ανατολικό ιδίωμα ομιλείται στο ανατολικό τμήμα του κάμπου της Φλώρινας στα χωριά: Σκοπός, Αχλάδα, Μελίτη, Ιτιά, Μαρίνα, Παπαγιάννης, Σιταριά, Παλαίστρα, Μεσόκαμπος, Τριπόταμο και Λόφοι. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά –ορισμένα εκ των οποίων εντοπίζονται και στο δυτικό ιδίωμα- είναι τα παρακάτω:

1. Το αρσενικό επιτασσόμενο οριστικό άρθρο στον ενικό είναι –ο, π.χ.
 [υtΣoek-o] ‘ο άνθρωπος’
 [υoel-o] ‘ο αετός’
2. Το αντίστοιχο άρθρο των αντωνυμιών, επιθέτων και μετοχών είναι –jo, π.χ.
 [υdruk-jo] ‘ο άλλος’
 [υeden-jo] ‘ο ένας’
3. Η διατήρηση του πρωτοσλαβικού *e.
 *petь → [υpet] ‘πέντε’
4. Η εξέλιξη του πρωτοσλαβικού *o σε a.
 *zobь → [υzap] ‘δόντι’
5. Η εξέλιξη του πρωτοσλαβικού *ь.
 *dьZdjьtь → [υdoZd^Zo] ‘η βροχή’
6. Η εξέλιξη των πρωτοσλαβικών *tj και *dj σε Σt^Σ και Zd^Z αντίστοιχα.
 *vidja → [υviZd^Zam] ‘βλέπω’
 *letja → [υleΣt^Σa] ‘φακές’
7. Η εξέλιξη των πρωτοσλαβικών *tъj και *dъj σε c και / αντίστοιχα.
 *bratъja → [υbraca] ‘αδέλφια’
 *ljudъje → [υlu|a] ‘κόσμος’ (Hill, 1991:29)
8. Η εξέλιξη του πρωτοβουλγαρικού rъ(συλλαβικό r) σε □r.
 t^srkva → [υt^s□rkva] ‘εκκλησία’
9. Η απουσία της ουρανικοποίησης των συμφώνων /n/, /l/, /g/ και /k/, όταν, όπου το ημίφωνο /j/ σχηματίζει δίφθογγο με το φωνήεν, που προηγείται. Στο ιδίωμα της δυτικής Φλώρινας, καθώς και στα υπόλοιπα σλαβικά ιδιώματα της ελληνικής Μακεδονίας παρατηρείται η παραπάνω ουρανικοποίηση.

Ανατολ. ιδίωμα

Δυτικό ιδίωμα

[siʊrejne]	[siʊre]e	‘τυρί’
[ʊskojle]	[ʊsko]e	‘σχολείο’
[ʊt ^s fejce]	[ʊt ^s fece]	‘λουλούδι’

Β' ΜΕΡΟΣ
ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ
ΦΛΩΡΙΝΑΣ

1. ΟΙ ΦΘΟΓΓΟΙ, ΦΩΝΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΛΛΟΦΩΝΑ.

1.1. Τα φωνήεντα

Το σύστημα των φωνηέντων αποτελείται από έξι φωνήματα:

i	u
e	o
□	
a	

- /i/: πρόσθιο, υψηλό, μη στρογγυλό, κλειστό
- /u/: οπίσθιο, υψηλό, στρογγυλό, κλειστό
- /e/: πρόσθιο, μέσο
- /o/: οπίσθιο, μέσο, στρογγυλό
- /a/: κεντρικό, χαμηλό, ανοιχτό
- /□/: κεντρικό, μη στρογγυλό, (λίγο πιο χαμηλό από το ↔)

Το □ είναι επίσης φώνημα (/□/), διότι τα παρακάτω παραδείγματα αποδεικνύουν, ότι δεν είναι αλλόφωνο κάποιου άλλου φωνήεντος. Είναι δε, το μόνο φωνήεν, που δεν πραγματώνεται στο τέλος λέξης.

[ˈmat ^ɕ e] ‘βασανίζει’	[ˈm□t ^ɕ e] ‘σιωπά’
[ˈmeze] ‘μεζές’	[ˈm□ze] ‘αρμέγει’
[ˈvek] ‘αιώνας’	[ˈv□k] ‘λύκος’
[ˈmiska] ‘γαλοπούλα’	[ˈm□ska] ‘μουλάρι’
[ˈkosa] ‘μαλλιά’	[ˈk□sa] ‘δαγκώνει’
[ˈkusa] ‘μικρή’	

Στο γρήγορο λόγο το παραπάνω φώνημα πραγματώνεται και ως κεντρικό, μη στρογγυλό [↔], όταν βρίσκεται σε άτονη θέση.

[ɔjab□ko] ~ [ɔjab↔ko] ‘μήλο’
[m□ɔzejne] ~ [m↔ɔzejne] ‘άρμεγμα’

Το ότι οι υπόλοιποι παραπάνω φθόγγοι αποτελούν πράγματι ανεξάρτητα φωνήματα επιβεβαιώνεται από τα παρακάτω ελάχιστα αντιθετικά ζεύγη.

[ˈmi] ‘σε μένα’	[ˈmu] ‘σε αυτόν’
[ˈse] ‘είναι’ (πλ.)	[ˈsi] ‘είσαι’
[ˈsin] ‘γιος’	[ˈson] ‘όνειρο’
[ˈpəri] ‘χρήματα’	[ˈpara] ‘ατμός’
[ˈotʲi] ‘μάτια’	[ˈutʲi] ‘μαθαίνει’
[ˈtuka] ‘εδώ’	[ˈtaka] ‘έτσι’
[ˈso] ‘με’	[ˈse] ‘είναι’ (πλ.)
[ˈtreba] ‘πρέπει’	[ˈtrebe] ‘καθαρίζει’
[ˈkosa] ‘μαλλιά’	[ˈkose] ‘κόβει χόρτα’
[ˈdo] ‘εώς’	[ˈda] ‘να’

1.2. Τα σύμφωνα

Το συμφωνικό σύστημα αποτελείται από τα παρακάτω φωνήματα:

- /p/: κλειστό, διχειλικό, άηχο

[ʊpɐt] ‘πέντε’

[ʊpəpɔk] ‘ομφαλός’

[ʊzɔp] ‘δόντι’

- /t/: κλειστό, οδοντικό, άηχο

[ʊtoa] ‘αυτό’

[ʊraloto] ‘το αλώνι’

[ʊgrat] ‘πόλη’

- /k/: κλειστό, υπερωικό, άηχο

[ʊkak] ‘πως’

[ʊreka] ‘ποτάμι’

- /c/: κλειστό, ουρανικό, άηχο

[ʊce] ‘θα’

[ʊcoΣ] ‘γωνία’

Ορισμένα φωνήματα έχουν αλλόφωνα. Ειδικά τα σύμφωνα μπορούν να πραγματωθούν σε ποικιλίες. Το /k/ πραγματώνεται ως [k] πριν από οπίσθιο (ο, u) ή κεντρικό (a, ɔ) και ως ουρανικό [c] πριν από εμπρόσθιο φωνήεν (e, i).

[ˈkak] ‘πως’	[ciˈnɪsfam] ‘ξεκινώ’
[ˈkokoΣka] ‘κότα’	[ˈceɾka] ‘κόρη’
[ˈkut ^Σ e] ‘σκύλος’	[ˈce] ‘θα’
[ˈkɔlnam] ‘καταριέμαι’	[ˈgɔrt ^s ci] ‘ελληνικός’

Ωστόσο τα παραδείγματα, που ακολουθούν αποδεικνύουν, ότι το [c] είναι φώνημα και όχι αλλόφωνο του /k/, διότι πραγματώνεται και πριν από τα οπίσθια φωνήεντα (ο, u) και το κεντρικό [a].

[ˈcaɾ] ‘κέρδος’	[ˈkara] ‘επιπλήττει’
[ˈcofte] ‘κεφτές’	[ˈkɔft ^Σ ek] ‘?????’
[ˈkoΣ] ‘καλάθι’	[ˈcoΣ] ‘γωνία’

- /b/: κλειστό, διχειλικό, ηχηρό

[ʊbaʎo] ‘μπάνιο’

[slaʊboda] ‘ελευθερία’

- /d/: κλειστό, οδοντικό, ηχηρό

[ʊdojðe] ‘ήρθε’

[dedo] ‘παπούς’

Το φώνημα /d/ μεταξύ φωνηέντων και μετά από το υγρό [r] καθώς και μεταξύ φωνηέντος και του τριβόμενου [v] πραγματώνεται και ως τριβόμενο [ð]. Σε αυτά τα περιβάλλοντα οι φθόγγοι [d] και [ð] βρίσκονται σε σχέση ελεύθερης εναλλαγής. Το τριβόμενο [ð] είναι δυνατόν να πραγματώνεται και στην αρχή της λέξης, μόνο στον γρήγορο λόγο, εάν η προηγούμενη λέξη λήγει σε φωνήεν, δηλαδή και πάλι όταν βρίσκεται μεταξύ φωνηέντων.

[oti'doa] ~ [oti'doa] 'πήγαν'
 ['gredam] ~ ['gredam] 'έρχομαι'
 ['sm□rde] ~ ['sm□rde] 'βρωμάει'
 [po'godvam] ~ [po'godvam] 'ετοιμάζω'
 ['tri_deni] ~ ['tri_deni] 'τρεις μέρες'

- /g/: κλειστό, υπερωικό, ηχηρό

[Ugorno] 'ορεινό'
 [Ustegam] 'σφίγγω'

- /|/: κλειστό, ουρανικό, ηχηρό

[|uptin] 'γύφτος'
 [|erUmanet^s] 'Γερμανός'

Κατά τον ίδιο τρόπο, όπως παραπάνω με τους φθόγγους /k/ και /c/, θα ήταν δυνατόν να υποθέσουμε, ότι ο ουρανικός φθόγγος [|] είναι αλλόφωνο του /g/, διότι πραγματώνεται πριν από τα πρόσθια φωνήεντα, ενώ ο υπερωικός φθόγγος [g] πραγματώνεται μόνο πριν από τα οπίσθια και κεντρικά φωνήεντα. Ωστόσο, ο φθόγγος [|] πραγματώνεται και πριν από τα οπίσθια [a], [o] και [u]. Επομένως είναι ανεξάρτητο φώνημα. Αυτό αποδεικνύεται από τα παρακάτω παραδείγματα.

[lu/a] 'άνθρωποι'
 [/'omte] 'δήθεν'
 [/'ut^skam] 'γαργαλάω'   [guΣkam] 'αγκαλιάζω'

Ο τριβόμενος, υπερωικός, ηχηρός φθόγγος [γ] αποτελεί αλλόφωνο του /g/. Το /g/ στο μέσο της λέξης και σε μεσοφωνηεντική θέση γενικά, πραγματώνεται και ως τριβόμενο [γ]. Σε αυτά τα περιβάλλοντα οι φθόγγοι [g] και [γ] βρίσκονται σε σχέση ελεύθερης εναλλαγής.

['blago] ~ ['blayo] 'γλυκός'
 ['sega] ~ ['seya] 'τόρα'
 ['b□rgu] ~ ['bryu] 'γρήγορα'
 [t^serga] ~ [t^serya] 'κουρελού'

[ˈdaj mi go] ~ [ˈdaj mi ɣo] ‘δώσε μου το’

[ˈjagne] ~ [ˈjaɣne] ‘αρνί’

Αντίστοιχα ο τριβόμενος, ουρανικός, ηχηρός φθόγγος [j] αποτελεί αλλόφωνο του κλειστού /j/. Το /j/ μεταξύ φωνηέντων πραγματώνεται και ως τριβόμενο [j]. Σε αυτό το περιβάλλον οι φθόγγοι [j] και [j] βρίσκονται σε σχέση ελεύθερης εναλλαγής.

[ˈlu/a] ~ [ˈluja] ‘κόσμος’

[ˈrɔ/a] ~ [ˈrɔja] ‘λέρα’

- /f/: τριβόμενο, χειλοοδοντικό, άηχο

[faɯnela] ‘φανέλα’

[ɯglufetʰ] ‘ποντίκι’

[ɯlof] ‘κυνήγι’

- /v/: τριβόμενο, χειλοοδοντικό, ηχηρό

[ɯveter] ‘αέρας’

[ɯnɔva] ‘καινούργια’

- /s/: συριστικό, φατνιακό, άηχο

[ɯsamo] ‘μόνο’

[ɯkɔsam] ‘δαγκώνω’

- /z/: συρριστικό, φατνιακό, ηχηρό

[ɯzima] ‘χειμώνας’

[ɯmeze] ‘μεζές’

- /ʃ/: συρριστικό, ουρανοφατνιακό, άηχο

[ʃaɯrena] παρδαλή

[ɯʃiʃe] ‘μπουκάλι’

[ɯimaʃ] ‘έχεις’

- /ʒ/: συρριστικό, ουρανοφατνιακό, ηχηρό

[ʊZelka] ‘χελώνα’

[oʊZeni] ‘παντρεύτηκε’

Οι ουρανοφατνιακοί φθόγγοι [Σ] και [Ζ] αποτελούν φωνήματα και όχι αλλόφωνα των /s/ και /z/. Η θέση αυτή τεκμηριώνεται με τα ελάχιστα ζεύγη, που ακολουθούν, όπου φαίνεται, ότι οι φατνιακοί και οι ουρανοφατνιακοί φθόγγοι πραγματώνονται στα ίδια ακριβώς περιβάλλοντα.

[ʰso] με

[ʰΣo] τι;

[ʰmiΣka] μασχάλη

[ʰmiska] γαλοπούλα

[ʰmaΣa] λαβίδα

[ʰmasa] τραπέζι

[ʰZena] γυναίκα

[ʰzena] πήρε

[ʰZelka] χελώνα

[ʰzelka] λάχανο

[ʰZdrebe] μουλάρι

[ʰzdrean] ώριμος

- /t^s/: προστριβόμενο, φατνιακό, άηχο

[ʊtsel] ‘όλος’

[ʊklotsam] ‘κλωτσάω’

[maceʊdonet^s] ‘Μακεδόνας’

- /d^z/: προστριβόμενο, φατνιακό, ηχηρό

[d^zʰrʊd^zala] ‘γαλιά’

- /t^Σ/: προστριβόμενο, ουρανοφατνιακό, άηχο

[ʊt^Σadar] ‘τέντα’

[ʊkut^Σe] ‘σκύλος’

[ʊklut^Σ] ‘κλειδαριά’

- /d^Z/: προστριβόμενο, ουρανοφατνιακό, ηχηρό

[d^Zamaʊgia] ‘τζαμαρία’

Οι φθόγγοι [t^s] και [d^z] είναι φωνήματα και όχι συμπλέγματα. Φωνητικά πραγματώνονται ως [t^s], [d^z] και όχι ως [ts], [dz]. Για να είναι δυνατή η υπόθεση, ότι οι παραπάνω φθόγγοι είναι συμπλέγματα, πρέπει να στηρίζεται σε μορφολογικά επιχειρήματα. Δηλαδή, σε μία παλαιότερη μορφή της λέξης να συναντώνται δύο μορφήματα ή ρίζες, όπου το ένα να καταλήγει σε [t], [d] και το άλλο να αρχίζει με [s], [z] αντίστοιχα. Κάτι τέτοιο όμως δε συμβαίνει. Το ίδιο ισχύει αντίστοιχα για τα φωνήματα /t^s/ και /d^z/.

Οι δε ουρανοφατνιακοί φθόγγοι [t^ʰ] και [d^ʰ] αποτελούν φωνήματα, διότι από τα παρακάτω ελάχιστα αντιθετικά ζεύγη συνάγεται, ότι δεν είναι αλλόφωνα των φατνιακών /t^s/ και /d^z/.

[t ^s eɪ] ‘ολόκληρος’	[t ^ʰ eɪ] ‘παπούτσι’
[pɔrt ^s] επιφών.	[pɔrt ^ʰ] ‘τράγος’
[d ^s aden] ‘τελευταίος’	[d ^ʰ ade] ‘δρόμος’
[d ^s vezda] ‘αστέρι’	[d ^ʰ vakam] ‘μασάω’

Επίσης, τα φατνιακά /t^s/, /d^z/ και τα ουρανοφατνιακά /t^ʰ/, /d^ʰ/ αντίστοιχα είναι φωνήματα ανεξάρτητα μεταξύ τους.

[t ^ʰ enka] ‘καλαμπόκι’	[d ^ʰ enka] ‘καυγαδίζει’
[d ^s ida] ‘ανεγείρει’	[t ^s ika] ‘γκρινιάζει’

- /m/: έρρινο, διχειλικό

[ɔmɔsam] ‘αρμέγω’

[ɔimame] ‘έχουμε’

- /n/: έρρινο, φατνιακό

[ɔnajdobro] ‘το καλύτερο’

[ɔmene] ‘εμένα’

[razɔgalen] ‘παραχαϊδεμένος’

- /l/: έρρινο, ουρανικό

[ɔarelo] ‘ο καλός’

Ο ουρανικός φθόγγος [ʎ] είναι φώνημα και όχι αλλόφωνο του /n/. Αυτό αποδεικνύεται από δεδομένα όπου ο φθόγγος [ʎ] πραγματώνεται στο μέσον λέξης στα ίδια περιβάλλοντα με το φατνιακό [n].

[miʎak] ‘νάνος’   [iɲak] ‘αλλιώς’

Αλλόφωνο του /n/ αποτελεί ο υπερωικός φθόγγος [N]. Το φαινόμενο, που οδηγεί στην υπόθεση, ότι το [N] είναι αλλόφωνο του /n/ είναι η πραγμάτωση του τελευταίου πριν το άηχο /k/ και ως [N] και η μεταξύ των δύο έρρινων φθόγγων [-n] και [ʎ]-σχέση ελεύθερης εναλλαγής σε αυτό το περιβάλλον.

[|er'manka] ~ [|er'maNka] ‘γερμανίδα’

[ʎtʂenka] ~ [ʎtʂeNka] ‘καλαμπόκι’

- /l/: πλευρικό, φατνιακό

[leto] ‘καλοκαίρι’

[uʋɔa:] ‘τρελή’

[maɔ] ‘μικρός’

- /x/: πλευρικό, ουρανικό

Ο ουρανικός φθόγγος [x] είναι φώνημα και όχι αλλόφωνο του /l/, διότι πραγματώνεται στο μέσον λέξης, στα ίδια περιβάλλοντα με το φατνιακό [l], αλλά όχι πριν τα εμπρόσθια φωνήεντα [i, e].

[ʎexak] ‘χωριανός’   [ʎe/a] ‘χωριά’

[ʎixak] ‘νυχτερίδα’   [ʎroj/ak] ‘αγροφύλακας’

Το /l/ έχει δύο αλλόφωνα, το οπίσθιο [ɔ] και το κεντρικό [l]. Με εξαίρεση τη μη πραγμάτωση του [ɔ] πριν από τα εμπρόσθια φωνήεντα [i, e], οι δύο φθόγγοι βρίσκονται σε σχέση ελεύθερης εναλλαγής.

[ʎubam] ~ [ʎɔubam] ‘αγαπώ’

[ʎe/o] ~ [ʎeɔo] ‘χωριό’

[kʌj] ~ [kɔaj] ‘βάλε’
 [zo/va] ~ [zoɔva] ‘κουνιάδα’
 [ʎit^Σna] ‘όμορφη’ * [ʎit^Σna]
 [ʎlekar] ‘γιατρός’ * [ʎɔekar]

- /r/: παλλόμενο, φατνιακό

[reka] ‘ποτάμι’
 [oreno] ‘η καρδιά’
 [ʎlekar] ‘γιατρός’

Τα παρακάτω ελάχιστα ζεύγη αποδεικνύουν, ότι τα παραπάνω σύμφωνα είναι ανεξάρτητα φωνήματα.

[pɾaf] σωστός	[bɾaf] κριάρι
[pɾeam] τραγουδώ	[bɾeam] βελάζω
[pɾetok] Παρασκευή	[bɾetok] παλαιός
[pɾet] πέντε	[met] μέλι
[tɔj] αυτός	[dɔj] να έρθεις
[koj] ποιός	
[koe] ποιο	[goe] παχαίνει
[boj] πόλεμος	[doj] να έρθεις
[voj] αυτός	
[da] να	[na] σε
[se] είναι (πλ.)	[ze] επιφών.
[mos] γέφυρα	[nos] μύτη
[me] εμένα	[ne] όχι, δεν
[raka] χέρι	[laka] αγκώνες

1.3. Το ημίφωνο [j]

Το ημίφωνο [j] πραγματώνεται στην αρχή λέξης πριν από φωνήεν, στο μέσον μεταξύ φωνηέντων, μεταξύ φωνηέντος και συμφώνου, μεταξύ συμφώνου και φωνηέντος, και στο τέλος της λέξης μετά από φωνήεν.

[ˈjabɫko] μήλο   [ˈkojn] άλογο
 [ˈulafjo] ο τρελός   [ˈbojo] ο πόλεμος

Κατά τη μελέτη του ηχογραφημένου υλικού παρατηρήθηκε διάκριση μεταξύ των φθόγγων [i] και [j]. Ακουστικά ο δεύτερος φθόγγος διακρίνεται από τον πρώτο κατά την διάρκεια, διότι εύκολα γίνεται αντιληπτό, ότι το [j] προφέρεται και ακούγεται σχεδόν ανεπαίσθητα. Τα παρακάτω παραδείγματα θα μπορούσαν να οδηγήσουν στο συμπέρασμα, ότι το [j] είναι φώνημα.

[ɔjaɲe] αρνί   *[iɔaɲe]
 [ɔtoj] αυτός   *[ɔtoi]
 [ɔmojo] ο δικός μου *[ɔmoio]
 [graɔdoi] πόλεις   *[graɔdoj]

Ωστόσο, η φωνοτακτική του ιδιώματος δεν επιτρέπει την πραγμάτωση [i] στην αρχή λέξης πριν από φωνήεν ή μεσοφωνηεντικό [i]. Επομένως, υποστηρίζω, ότι σε αυτά τα περιβάλλοντα το /i/ πραγματώνεται ως ημίφωνο, αφού είναι και άτονο και έτσι σχηματίζει δίφθογγο με το προηγούμενο φωνήεν. Είναι, δηλαδή, το [j] αλλόφωνο του /i/. Την άποψη αυτή ενισχύουν και τα παραδείγματα παρακάτω, όπου τα [i] και [∅] εναλλάσσονται ελεύθερα,

[ˈoiɫ] ~ [ˈojɫ] ‘πηγαίνεις’
 [ˈoite] ~ [ˈojte] ‘να πάτε’
 [ˈdai] ~ [ˈdaj] ‘δώσε’
 [ˈdoiɫ] ~ [ˈdojɫ] ‘έρθεις’

2. ΦΩΝΟΤΑΚΤΙΚΗ

2.1. Σύμφωνα σε έμβαση συλλαβής.

Τη θέση έμβασης συλλαβής στην αρχή της λέξης μπορούν να καταλάβουν σύμφωνα, αλλά επιτρέπεται η θέση αυτή να καταληφθεί και από συμφωνικά συμπλέγματα, διμελή ή τριμελή.

2.1.1 Όλα τα σύμφωνα του φωνολογικού συστήματος επιτρέπεται να πραγματοποιούν ως έμβαση συλλαβής στην αρχή της λέξης (βλ. κεφ.1 για σχετικά παραδείγματα). Όπως μπορούμε να συνάγουμε επίσης από τα δεδομένα που παρατίθενται στο κεφ.1, όλα τα σύμφωνα επιτρέπεται να πραγματοποιούν και σε θέση έμβασης συλλαβής, και στο μέσο της λέξης.

[ʊpa.pok] ‘ομφαλός’	[ʊme.so] ‘κρέας’	[ʊzo.ra.ta] ‘η αυγή’
[ʊra.lo.to] ‘το αλώνι’	[ʊSi.Se] ‘κρέας’	[ʊu.laf]
‘όμορφος’		
[ʊre.ka] ‘ποτάμι’	[ʊme.ze.to] ‘ο μεζές’	
[ʊbe.caɾ] ‘εργένης’	[ʊt ^ɹ u.Za] ‘ξένη’	
[sla.ʊbo.da] ‘ελευθερία’	[ʊv□.t ^s i] ‘λύκοι’	
[ʊde.do] ‘πάππους’	[ʊku.t ^ɹ e.to] ‘ο σκύλος’	
[ʊste.gam] ‘σφίγγω’	[d ^ɹ □r.ʊd ^ɹ a.la] ‘γυαλιά’	
[ʊlu. a] ‘άνθρωποι’	[ʊni.na] ‘δική του’	
[ʊglu.fet ^s] ‘ποντίκι’	[ʊsto.mak] ‘στομάχι’	
[ʊno.va] ‘καινούρια’		

2.1.2. Διμελή συμφωνικά συμπλέγματα σε έμβαση.

Τα διμελή συμφωνικά συμπλέγματα που πραγματώνονται στην αρχή της λέξης –και επομένως αποτελούν έμβαση συλλαβής- είναι τα παρακάτω, κατηγοριοποιημένα με βάση τον τρόπο άρθρωσης των συμφώνων.

άηχο κλειστό + άηχο κλειστό

[pt] [ʊptitsi] ‘πουλιά’ *[pk]

[tk] [ʊtka:m] ‘υφαίνω’ *[tp]
*[kt, kp]

Γενικά, συμπλέγματα, που αποτελούνται από σύμφωνα με το χαρακτηριστικό [+κλειστά] δεν επιτρέπονται στην αρχή της λέξης. Οι περιπτώσεις των λέξεων [ʊptitsi] και [ʊtka:m] κρίνονται περιθωριακές.

άηχο κλειστό + ηχηρό κλειστό
*[pd, pg, tb, tg, kb, kd]

άηχο κλειστό + τριβόμενο
[tv] [ʊtvoe] ‘δικό σου’ *[tf]
[kv] [ʊkvazo] ‘το προζύμι’ *[kf]
*[pf, pv]

Γενικά τα συμπλέγματα της κατηγορίας αυτής αποτελούνται από μέλη που διαφέρουν ως προς την ηχηρότητα. Αποτελούν την εξαίρεση στον περιορισμό, που θέλει δύο εμποδιστικά σύμφωνα, που εμφανίζονται σε σύμπλεγμα να συμφωνούν ως προς την ηχηρότητα. Τα συμπλέγματα [pf, pv] δεν πραγματώνονται διότι τα έχουν το κοινό χαρακτηριστικό [+χειλικό], είναι δηλαδή ομοργανικά.

άηχο κλειστό + προστριβόμενο
*[pt^s, pt^z, pd^z, pd^z, kt^s, kt^z, kd^z, kd^z]

Τα παραπάνω συμπλέγματα είναι σύμπλοκα και άρα δεν είναι δυνατόν να πραγματωθούν, για φωνοτακτικούς λόγους.

άηχο κλειστό + συρριστικό
[ps] [ʊpsalvam] ‘ψάλλω’ [ʊpsuam] ‘βρίζω’
*[pz, p^z, p^z, ks, kz, k^z, k^z]

Τα συμπλέγματα αυτής της κατηγορίας γενικά δεν είναι επιτρεπτά στην αρχή της λέξης. Η λέξη [ʊpsalvam] και τα παράγωγά της αποτελούν ελληνικό δάνειο, ενώ η

λέξη [ʊpsuam] αποτελεί τη μόνη μη δάνεια περίπτωση, που επιτρέπεται το σύμπλεγμα [ps] στην αρχή της λέξης και ως εκ τούτου θεωρείται περιθωριακή.

άηχο κλειστό + έρρινο

[kn] [ʊkniɣa] ‘βιβλίο’

*[km, pn, pm, tn, tm]

Η περίπτωση της λέξης [ʊkniɣa] θεωρείται περιθωριακή, ως η μοναδική, όπου εμφανίζεται σύμπλεγμα της παραπάνω κατηγορίας. Το σύμπλέγμα *[pm] αποτελείται από δύο [+χειλικά] σύμφωνα και άρα δεν επιτρέπεται να εμφανισθεί. Τα /t/ και /n/ φέρουν το κοινό χαρακτηριστικό [+κορωνικό] και δεν επιτρέπεται να εμφανισθούν επίσης. Επίσης, τα μέλη του συμπλέγματος *[tm] φέρουν το κοινό χαρακτηριστικό [+πρόσθια]. Ωστόσο, η μη εμφάνιση των *[pn, km] κρίνεται τυχαία.

άηχο κλειστό + υγρό

[pl] [ʊpluam] ‘φτόνω’ [ʊpɔana] ‘βάρκα’

[kl] [ʊklepka] ‘βλέφαρο’ [ʊkɔut^Σ] ‘κλειδί’

[pr] [ʊpraiΣ] ‘κάνεις’ [ʊpreku] ‘μέσω’

[kr] [ʊkradat^Σ] ‘κλέφτης’ [ʊkreɣam] ‘υποστηρίζω’

[tr] [ʊtri] ‘τρία’ [ʊtreba] ‘πρέπει’

[tl] [ʊtle:] ‘λιώνει’

ηχηρό κλειστό + άηχο κλειστό

*[bt, bk, dk, dp, gt, gp]

Γενικά, τα κλειστά σύμφωνα, που διαφέρουν ως προς το χαρακτηριστικό της ηχηρότητας δεν επιτρέπεται να εμφανισθούν σε ένα σύμπλεγμα. Επομένως, τα παραπάνω συμπλέγματα δεν πραγματώνονται.

ηχηρό κλειστό + ηχηρό κλειστό

[gd] [ʊgde] ‘που;’

*[gb, bg, bd, db, dg]

Τα συμπλέγματα, που αποτελούνται από [+κλειστά] σύμφωνα δεν επιτρέπεται να εμφανισθούν. Η περίπτωση της λέξης [ʊgde] είναι η μοναδική, όπου το αρχικό σύμπλεγμα αποτελείται από δύο σύμφωνα, που φέρουν τα κοινά χαρακτηριστικά [+ηχηρό, κλειστό] και επομένως θεωρείται περιθωριακή.

ηχηρό κλειστό + τριβόμενα

[dv] [ʊdve] ‘δύο’ [ʊdnoro] ‘η αυλή’

*[df, bv, bf, gv, gf]

Τα συμπλέγματα της κατηγορίας αυτής, που αποτελούνται από σύμφωνα, που διαφέρουν ως προς την ηχηρότητα δεν εμφανίζονται. Το σύμπλεγμα *[bv] δεν επιτρέπεται να πραγματοποιηθεί διότι τα σύμφωνα, που το αποτελούν έχουν το κοινό χαρακτηριστικό [+χειλικό], ενώ η μη εμφάνιση του συμπλέγματος *[gv] κρίνεται τυχαία.

ηχηρό κλειστό + προστριβόμενο

*[bt^s, bt^z, bd^z, bd^z, gt^s, gt^z, gd^z, gd^z]

Τα παραπάνω συμπλέγματα είναι σύμπλοκα και για φωνοτακτικούς λόγους δεν εμφανίζονται.

ηχηρό κλειστό + συριστικό

*[bs, bz, b^z, b^z, ds, dz, d^z, d^z, gs, gz, g^z, g^z]

Όπως έχει αναφερθεί, συμπλέγματα που αποτελούνται από ένα σύμφωνο [+κλειστό] και ένα [+συριστικό] δεν εμφανίζονται στην αρχή της λέξης. Εξάλλου, πολλά από τα παραπάνω συμπλέγματα διαφέρουν ως προς την ηχηρότητα.

ηχηρό κλειστό + έρρινο

[gn] [ʊgn□sen] ‘βρώμικος’

[ʊgnoj] ‘κοπριά’

*[gm, bn, dm, dn]

Το σύμπλεγμα *[dn] δεν πραγματώνεται διότι τα μέλη του φέρουν το κοινό χαρακτηριστικό [+κορωνικό], ενώ τα μέλη των συμπλεγμάτων *[bn, dm] είναι [+πρόσθια]. Η μη εμφάνιση του συμπλέγματος *[gm] είναι τυχαία.

ηχηρό κλειστό + υγρό

[bl]	[ʊbɔaɣo] ‘γλυκό’	[ʊblizu] ‘κοντά’
[dl]	[ʊdɔabok] ‘βαθύς’	[ʊdɔaNka] ‘παλάμη’
[gl]	[ʊglaso] ‘η φωνή’	[ʊgledam] ‘κοιτάζω’
[br]	[ʊbrazda] ‘χαντάκι’	[ʊbroj] ‘αριθμός’
[dr]	[ʊdruk] ‘άλλος’	[ʊdrenka] ‘μούρο’
[gr]	[ʊgrat] ‘πόλη’	[ʊgrozde] ‘σταφύλι’

τριβόμενο + άηχο κλειστό

[ft]	[ʊftor] ‘δεύτερος’
------	--------------------

*[fk, fp, vt, vk, vp]

Τα συμπλέγματα *[fp, vp] δεν εμφανίζονται, διότι τα σύμφωνα που τα αποτελούν έχουν το κοινό χαρακτηριστικό [+χειλικό], ενώ στο δεύτερο σύμπλεγμα, τα δύο σύμφωνα διαφέρουν ως προς την ηχητικότητα. Το ίδιο συμβαίνει και στα *[vk, vt]. Η μη εμφάνιση του *[fk] θεωρείται τυχαία. Η περίπτωση της λέξης [ʊftor] είναι μοναδική και μπορεί να κριθεί περιθωριακή.

τριβόμενο + ηχηρά κλειστά

*[fg, fb, fd, vg, vb, vd]

Όπως και τα παραπάνω συμπλέγματα, έτσι και τα αντίστοιχα αυτή της κατηγορίας δεν εμφανίζονται. Συγκεκριμένα το *[vb] περιέχει δύο μέλη με το κοινό χαρακτηριστικό [+χειλικό], ενώ η απουσία των συμπλεγμάτων *[vg, vd] είναι μάλλον τυχαία. Τα δε συμπλέγματα *[fg, fd, fb] δεν πραγματώνονται, διότι τα μέλη τους είναι σύμφωνα διαφορετικά ως προς την ηχηρότητα. Το τελευταίο δε, αποτελείται από σύμφωνα με το κοινό χαρακτηριστικό [+χειλικό].

τριβόμενο + προστριβόμενο

*[ft ^s , ft ^z , fd ^z , fd ^z , vt ^s , vt ^z , vd ^z , vd ^z]

Τα συμπλέγματα της κατηγορίας αυτής είναι σύμπλοκα και επομένως, για φωνοτακτικούς λόγους δεν εμφανίζονται.

τριβόμενο + συριστικό

*[fs, fΣ, fz, fZ, vs, vΣ, vz, vZ]

Τα συμπλέγματα αυτά φέρουν τα κοινό χαρακτηριστικό [+πρόσθιο] και ορισμένα έχουν περιέχουν σύμφωνα διαφορετικά ως προς το χαρακτηριστικό της ηχηρότητας

τριβόμενο + έρρινο

[fn] [ʊfnuk] ‘ανηψιός’

*[fm, vn, vm]

Τα συμπλέγματα *[fm, vm] έχουν σύμφωνα με το κοινό χαρακτηριστικό [+χειλικό] και δεν εμφανίζονται. Η απουσία του *[vn] είναι τυχαία. Η περίπτωση της λέξης [ʊfnuk] είναι περιθωριακή.

τριβόμενο + υγρό

[vr] [ʊvremeto] ‘ο καιρός’ [ʊvrata] ‘πόρτα’

[vl] [ʊvlet^Σka] ‘σβάρνα’ [ʊvɔakno] ‘κλωστή’

[fr] [franʊt^susci] ‘γαλλικό’

[fl] [floʊrini] ‘νομίσματα’

προστριβόμενο + άηχο κλειστό

*[t^sp, t^Σp, d^zp, d^Zp, t^sk, , d^zk, d^Zk, t^st, t^Σt, d^zt, d^Zt]

[t^Σk] [ʊt^Σkoro] ‘κούτσουρο’

Τα συμπλέγματα της κατηγορίας αυτής είναι σύμπλοκα και για φωνοτακτικούς δεν εμφανίζονται. Η περίπτωση της λέξης [ʊt^Σkoro] είναι περιθωριακή.

προστριβόμενο + ηχηρά κλειστό

*[t^sd, t^Σd, d^zd, d^Zd, t^sb, t^Σb, d^zb, d^Zb, t^sg, t^Σg, d^zg, d^Zg]

Τα παραπάνω συμπλέγματα επίσης δεν πραγματώνονται για φωνοτακτικούς λόγους, εφόσον είναι σύμπλοκα. Ειδικότερα αυτά, που περιέχουν τον φθόγγο [d], αποτελούνται από σύμφωνα με το κοινό χαρακτηριστικό [+κορωνικό].

προστριβόμενο + τριβόμενο

[d ^z v]	[ʊd ^z vezda] ‘άστρο’	[ʊd ^z vonet ^s] ‘κουδούνι’	*[d ^z f]
[d ^z v]	[ʊd ^z vakam] ‘μασάω καπνό’		*[d ^z f]
[t ^s f]	[ʊt ^s fejce] ‘λουλούδι’		*[t ^s f]

Σε αυτή την κατηγορία, δεν εμφανίζονται τα συμπλέγματα, που τα μέλη τους είναι σύμφωνα, τα οποία δεν συμφωνούν ως προς την ηχηρότητα. Η απουσία του [t^sf] είναι τυχαία.

προστριβόμενο + έρρινο

*[t^sn, t^sn, d^zn, d^zn, t^sm, t^sm, d^zm, d^zm]

Σύμπλοκα είναι και τα συμπλέγματα αυτά. Ειδικότερα, όσα από αυτά περιέχουν τον φθόγγο [n], έχουν δύο μέλη με το κοινό χαρακτηριστικό [+κορωνικό]. Για τους λόγους αυτούς δεν πραγματώνονται.

προστριβόμενο + υγρό

[t ^s r]	[ʊt ^s revo] ‘έντερο’
	*[t ^s r, d ^z r, d ^z r, t ^s l, t ^s l, d ^z l, d ^z l]

Το κοινό χαρακτηριστικό [+κορωνικό], που έχουν τα σύμφωνα, που αποτελούν τα συμπλέγματα της κατηγορίας αυτής, δεν επιτρέπει την εμφάνισή τους. Η περίπτωση της λέξης [ʊt^srevo] είναι περιθωριακή.

συριστικό + άηχο κλειστό

[sk]	[ʊskoɣle] ‘σχολείο’	[ʊskap] ‘ακριβός’	*[zk]
[st]	[ʊstɛɣam] ‘δένω’	[ʊstoɔ] ‘καρέκλα’	*[zt]
[sp]	[ʊspiam] ‘κοιμάμαι’	[ʊspasi] ‘φυλάξου’	*[zp]
[st]	[ʊstɔrko] ‘ο πελαργός’		*[zt]

[Σk]	[∪Σcembe] ‘κοιλιά’	*[Zk]
[Σp]	[∪Σpirt] ‘σπίρτο’	[∪Σpiun] ‘σπιούνος’ * [Zp]

Στην κατηγορία αυτή δεν εμφανίζονται συμπλέγματα, που αποτελούνται από σύμφωνα, τα οποία διαφέρουν ως προς το χαρακτηριστικό της ηχηρότητας.

συριστικό + ηχηρό κλειστό

[zb]	[∪zborvam] ‘μιλάω’	[∪zbune] ‘το ψωμί φούσκωσε’
[zd]	[∪zd□rve] ‘πιάνεται’	[zdenka] <i>ανθρωπων.</i>
[zg]	[zgora∪fisam] ‘ζωγραφίζω’	
*[Zb, Zd, Zg, sb, sd, sg, Σb, Σd, Σg]		

Στην κατηγορία αυτή παρατηρούμε, ότι δεν εμφανίζονται συμπλέγματα, όπου το συριστικό σύμφωνο έχει το χαρακτηριστικό [+ουρανοφατνιακό]. Επίσης, και εδώ δεν πραγματώνονται συμπλέγματα, όπου τα μέλη τους είναι σύμφωνα, που διαφέρουν ως προς την ηχηρότητα.

συριστικό + τριβόμενο

[sf]	[∪sfetlo] ‘φως’	[∪sf□rde] ‘αυλάκι σποράς’
*[sv, zv, zf, Σf, Σv, Zv, Zf]		

Τα συμπλέγματα, που περιέχουν σύμφωνα διαφορετικά ως προς την ηχηρότητα, δεν εμφανίζονται. Επίσης, δεν εμφανίζονται συμπλέγματα, όπου το συριστικό σύμφωνο φέρει το χαρακτηριστικό [+ουρανοφατνιακό]. Η απουσία του συμπλέγματος *[zv] είναι μάλλον τυχαία.

συριστικό + προστριβόμενο

[∪Σt ^Σ ipam]	‘τσιμπάω’	[∪ΣtΣave]	‘λάπαθο’
*[st ^s , st ^Σ , sd ^z , sd ^Z , Σt ^s , Σd ^z , Σd ^Z , zt ^s , zt ^Σ , zd ^z , zd ^Z , Zt ^s , Zt ^Σ , Zd ^z , Zd ^Z]			

Τα παραπάνω συμπλέγματα δεν εμφανίζονται, για φωνοτακτικούς λόγους, διότι είναι σύμπλοκα. Ωστόσο, το σύμπλεγμα [Σt^Σ] πραγματώνεται και στην αρχή της λέξης με τέτοια συχνότητα, ώστε να μη μπορεί να θεωρηθεί περιθωριακή περίπτωση.

συριστικό + έρρινο

[sm]	[ʊsmeam]	‘χαμογελώ’	[ʊsmislam]	‘φαντάζομαι’
[sn]	[ʊsneɣo]	‘το χιόνι’	[ʊsnop]	‘δεμάτι’
[Σn]	[ʊΣnɑjɗer]	‘ράφτης’	[ʊΣm□rknam]	‘βρέχω’
[Σm]	[ʊΣm□rk]	‘μάνικα’		
[zn]	[ʊznajΣ]	‘ξέρεις’		
[zm]	[ʊzmia]	‘φίδι’		
[Zn]	[ʊZniam]	‘θερίζω’	*[Zm]	

Η μη εμφάνιση του συμπλέγματος *[Zm] κρίνεται τυχαία, διότι τα παραπάνω παραδείγματα και τα χαρακτηριστικά των συμφώνων του συμπλέγματος δεν δικαιολογούν την απουσία του.

συριστικό + υγρό

[sl]	[ʊsɔamka]	‘στάχυς’	[ʊsliva]	‘δαμασκηλιά’
[sr]	[ʊsrebda]	‘συνάντηση’	[sremka]	‘κέδρος’
[Σl]	[ʊΣɔupka]	‘φλοιός’	[Σɔapue:t ^s]	‘κύμα’
[zl]	[ʊzɔatna]	‘χρυσή’	[ʊzɔabok]	‘βαθύς’
				*[zr, Zr, Zl Σr]

Η μη εμφάνιση ορισμένων συμπλεγμάτων με τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι μάλλον τυχαία.

έρρινο + σύμφωνο [-αντηχητικό]

Γενικά, συμπλέγματα με έρρινο και σύμφωνα με το χαρακτηριστικό [-αντηχητικό] δεν μπορούν να πραγματωθούν ούτε στο μέσον της λέξης. Αυτό συμβαίνει, διότι τα έρρινα είναι πιο αντηχητικά και ως εκ τούτου, αν τα εντάξουμε στην ίδια συλλαβή, παραβιάζεται η αρχή της Αντηχητικότητας.

έρρινο + έρρινο

[mn]	[ʊmnoɣu]	‘πολύ’	*[nm]
------	----------	--------	-------

Η περίπτωση της λέξης αυτής είναι μοναδική και επομένως περιθωριακή. Σε αυτό το πόρισμα συμβάλλει η πραγμάτωση της ίδιας λέξης και ως [Υπογυ], ώστε να αποκατασταθεί η ομαλή συλλαβική δομή της.

έρρινο + υγρό

[ml] [Υmleko] ‘γάλα’ [Υmlat] ‘νεαρός’
 [mr] [Υmras] ‘πάγος’ [ΥmreZd^Za] ‘δίκτυ’
 *[nl, nr]

Τα συμπλέγματα *[nl, nr] δεν εμφανίζονται, διότι τα μέλη τους είναι σύμφωνα με το κοινό χαρακτηριστικό [+κορωνικά].

υγρό + σύμφωνο

Τα υγρά βρίσκονται ψηλότερα από όλα τα σύμφωνα στην κλίμακα της αντηχητικότητας και δεν επιτρέπεται να εμφανίζονται πριν από άλλο σύμφωνο σε ένα σύμπλεγμα. Επίσης δε επιτρέπεται η εμφάνιση σε σύμπλεγμα δύο συμφώνων με το χαρακτηριστικό [+υγρό].

Στο μέσο της λέξης σε θέση έμβασης πραγματώνονται σχεδόν όλα τα διμελή συμπλέγματα, που εμφανίζονται και στην αρχή της λέξης,

[pt] [ΥΣε.ptam] ‘ψιθυρίζω’	[gn] [Υle.gnat] ‘ξαπλωμένος’
[tk] [Υpe.tka] <i>ανθρωπώνυμο</i>	[bl] [Zi.Υblini] ‘ούλα’
[kr] [pot.Υkrevan] ‘ανασηκώνω’	[br] [Υbu.brek] ‘νεφρό’
[kl] [k [□] r.Υkli.t ^s a] ‘χόρτα’	[gr] [Υi.gram] ‘χορεύω’
[kv] [Υts [□] r.kva] ‘εκκλησία’	[gl] [Υpe.glam] ‘σιδερώνω’
[tv] [mo.Υli.tva] ‘δέηση’	[dr] [Υts [□] rn.drop] ‘συκώτι’
[pr] [Υpa.pra] ‘φτέρη’	[fn] [Υd ^Z a.fna] ‘γαύγισε’
[pl] [Υp [□] r.p [▷] am] ‘κορδώνω’	[kn] [Υv [▷] a.kno] ‘τρίχα’
[kl] [Υso.kle] ‘γεράκι’	[t ^s f] [Υbo.t ^s fa] ‘βαρέλι κρασιού’
[tr] [be.Υv [▷] .trak] ‘χαλαζίας’	[ml] [Υstra.mlif] ‘ντροπαλός’
[Σl] [Υpr [□] .Σlen] ‘βαρίδι’	[Σm] [Υmu.Σmu.la] ‘μούσμουλο’
[gl] [Υma.gla] ‘ομίχλη’	[fl] [ΥtΣi.flik] ‘τσιφλίκι’

[dn]	[i.ʊspa.dna]	‘βγήκε’	[ps]	[a.ʊpsa.na]	‘φυλακή’
[mn]	[ʊsto.mna]	‘στάμνα’	[mr]	[ʊu.mre]	‘πέθανε’
[bv]	[o.ʊZdre.bva]	‘η φοράδα γεννάει’	[Zn]	[ʊnu.Znik]	‘τουαλέτα’
[dv]	[raz.ʊbu.dvam]	‘ξυπνώ’	[Σn]	[kro.ʊΣni.tsa]	‘κουτσουλιά’
[sl]	[ʊmi.sla]	‘σκέφτεται’	[zn]	[po.zna.vam]	‘αναγνωρίζω’
[Σt ^Σ]	[k□rΣ.ʊt ^Σ ej.ne]	‘βάπτιση’	[sn]	[ʊve.snik]	‘εφημερίδα’
[sm]	[ʊk□.smet]	‘τύχη’			

Ωστόσο, η χαλάρωση των περιορισμών, που ισχύουν στην αρχή της λέξης, επιτρέπει να πραγματώνονται στο μέσον και συμπλέγματα που δεν εμφανίζονται σε έμβαση στην αρχή της λέξης.

[pk]	[ʊkle.pka]	‘βλέφαρο’	[pn]	[tse.ʊre.pna]	‘τηγάνι’
[tn]	[ʊpo.tnam]	‘ιδρώνω’	[gz]	[be.le.ʊgzi.a]	‘βραχιόλι’
[gv]	[ʊsle.gvam]	‘κατεβαίνω’	[kΣ]	[ʊba.kΣiΣ]	‘προσφορά’
[vn]	[ʊple.vna]	‘αχυρώνας’	[t ^s n]	[ʊt□.t ^s nik]	‘γουδί’
[tm]	[ʊpi.tma]	‘ήμερη’	[t ^s m]	[ʊe.t ^s men]	‘κριθάρι’
[t ^Σ m]	[na.t ^Σ mi.t ^s ok]	‘κριθαράκι’	[ktΣ]	[a.ʊktΣi.a]	‘μάγειρας’
[pv]	[ʊku.pvam]	‘αγοράζω’	[ks]	[ʊde.ksam]	‘δέχομαι’
[tn]	[z□.ʊtni.t ^s a]	‘ίκτηρος’	[zv]	[ʊv□r.zvam]	‘δένω’

2.1.3. Τριμελή συμφωνικά συμπλέγματα σε έμβαση.

Παρακάτω παρατίθενται κατηγοριοποιημένα με βάση τον τρόπο άρθρωσης τα τριμελή συμφωνικά συμπλέγματα, που αποτελούν έμβαση συλλαβής στην αρχή λέξης, και τα οποία, όπως παρατηρούμε είναι αντιεραρχικά.

συριστικό + άηχο κλειστό + υγρό

[str]	[ʊstredno]	‘μεσαίο’	[stra]	‘φόβος’
[spr]	[ʊsprasna]	‘έγκυος γουρούνα’	[ʊsprema]	‘αντί’
[skr]	[ʊskriΣno]	‘κρυφά’		
[zdr]	[ʊzdrauvam]	‘χαιρετώ’	[ʊzdrean]	‘ώριμος’
[Zdr]	[ʊZdrebe]	‘πουλάρι’		

*[Σtr, Σkr, Σpr, skl, spl, stl, Σkl, Σtl, Σpl, zbr, zgr, zbl, zgl, zdl, Zbr, Zgr κ.ο.κ.]

Παρατηρείται, ότι δεν εμφανίζονται συμπλέγματα, όπου το συριστικό σύμφωνο φέρει το χαρακτηριστικό [+ουρανοφατνιακό]. Η περίπτωση της λέξης [ʒdrebe] είναι περιθωριακή. Η μη εμφάνιση ορισμένων συμπλεγμάτων ίσως είναι τυχαία.

συριστικό + έρρινο + υγρό

[smr] [ʊsmreka] ‘κέδρος’

*[snr, snl, zmr, znr, sml, zml, znl]

Η περίπτωση της λέξης [ʊsmreka] είναι περιθωριακή.

Τα τριμελή αντιεραρχικά συμπλέγματα που καταλαμβάνουν θέση έμβασης στο μέσο λέξης είναι τα περισσότερα από εκείνα που εμφανίζονται και στην αρχή λέξης και αποτελούνται από συριστικό+κλειστό+υγρό.

[spr] [ot.ʊspre.den] ‘μπροστινός’   [zdr] [po.ʊzdra.ve] ‘χαιρετισμοί’

[Zdr] [o.ʊZdre.bi] ‘η φοράδα γέννησε’

Στον Πίνακα (1) εκτίθενται όλα τα διμελή συμπλέγματα σε, που καταλαμβάνουν θέση έμβασης συλλαβής στην αρχή ή στο μέσο λέξης.

Πίνακας (1)

	p	t	k	b	d	g	v	f	ts	t	dz	d	s	Σ	z	Z	m	n	l	r
										Σ		Z								
p		+	+		+				+	+			+	+				+	+	+
t	+		+				+										+	+	+	+
k		+					+		+	+			+				+	+	+	+
b					+		+								+			+	+	+
d				+			+								+			+	+	+
g															+			+	+	+
v																			+	+
f																		+	+	+
ts								+										+		+
tΣ			+																	
dz							+													
d							+													
Z																				
s	+	+	+					+									+	+	+	
Σ	+	+	+							+							+	+	+	
z					+													+	+	
Z																		+	+	
m																		+	+	+

2.2. Σύμφωνα σε έξοδο συλλαβής.

2.2.1. Σύμφωνα σε θέση εξόδου στο μέσο λέξης.

Τη θέση εξόδου στο τέλος της λέξης επιτρέπεται να καταλάβουν σύμφωνα και διμελή συμφωνικά συμπλέγματα. Ο αριθμός και το είδος των συμφώνων που πραγματώνονται σε θέση εξόδου στο μέσο λέξης περιορίζεται περισσότερο από τους κανόνες συλλαβοποίησης.

[t] [ot.ɔklu.t^Σam] ‘ξεκλειδώνω’

[d] [od.go.ɔvor.vam] ‘απαντώ’

[s] [is.ɔpra.tvam] ‘αποχαιρετώ’

[z] [raz.ɔgal.vam] ‘παραχαϊδεύω’

[m]	[mom.ka] ‘κοπέλα’	[n]	[le.ʊon.ka] ‘έγκυος’
[l]	[ʊmal.tʰe] ‘λιγάκι’	[r]	[ʊpʰr.tʰo] ‘ο τράγος’
[p]	[ʊ up.ka] ‘τσιγγάνα’	[f]	[ʊdʰr.zaf.ska] ‘κυβερνητική’

Ο αριθμός και το είδος των συμφώνων, που πραγματώνονται σε θέση εξόδου στο τέλος λέξης περιορίζεται –με την εξαίρεση των ερρίνων [m, n] και υγρών [l, r]- από το νόμο της τελικής αηχοποίησης (βλ. 3.4.1.).

[m]	[ʊo.dam] ‘πηγαίνω’	[p]	[ʊlep] ‘ψωμί’
[n]	[ʊe.den] ‘ένας’	[t]	[ʊgrat] ‘πόλη’
[l]	[ʊmal] ‘μικρός’	[k]	[ʊblak] ‘γλυκός’
[r]	[ʊle.kar] ‘γιατρός’	[s]	[ʊnos] ‘μύτη’
[f]	[ʊo.ref] ‘καρυδιά’	[Σ]	[ʊdoΣ] ‘βροχή’

2.2.2. Συμφωνικά συμπλέγματα σε έξοδο συλλαβής.

Τα διμελή τελικά συμφωνικά συμπλέγματα, που αποτελούν έξοδο συλλαβής στο τέλος της λέξης, είναι τα παρακάτω και ομαδοποιούνται βάσει του τρόπου άρθρωσης. Παρατηρούμε, ότι λόγω του νόμου της τελικής αηχοποίησης στο τέλος λέξης, αλλά και της αρχής που θέλει τα μέλη ενός συμφωνικού συμπλέγματος να συμφωνούν ως προς την ηχηρότητα (με την εξαίρεση των [+αντηχητικών] συμφώνων), δεν επιτρέπονται ηχηρά σύμφωνα σε αυτή τη θέση.

υγρό + άηχο κλειστό

[rk]	[ʊgʰrk] ‘Έλληνας’
[rp]	[ʊgʰrp] ‘πλάτη’
[rt]	[ʊsert] ‘σοβαρός’
[lt]	[ʊpsalt] ‘ψάλτης’
*[lp, lk]	

Τα συμπλέγματα της αυτής επιτρέπονται, αν το υγρό σύμφωνο είναι το [r].

Η λέξη [ʊpsalt] είναι ελληνικό δάνειο.

υγρό + τριβόμενο

[rf]   [∪p□rf] ‘πρώτος’   [∪k□rf] ‘αίμα’
 *[lf, rv, lv]

υγρό + προστριβόμενο

[rt^Σ]   [∪bort^Σ] ‘χρέος’
 [rt^s]   [∪p□rt^s] επιφων.
 *[lt^s, lt^Σ, rd^z, rd^Z, ld^z, ld^Z]

Τα συμπλέγματα της κατηγορίας αυτής επιτρέπονται, όταν το υγρό σύμφωνο είναι το [r].

υγρό + συριστικό

[rs]   [∪b□rs] ‘σύντομος’   [∪k□rs] ‘σταυρός’
 [rΣ]   [∪□rΣ] ‘σίκαλη’
 *[rz, rZ, ls, lΣ, lz, lZ]

Τα συμπλέγματα της κατηγορίας αυτής επιτρέπονται, όταν το υγρό σύμφωνο είναι το [r].

υγρό + έρρινο

[m]   [∪t^s□m] ‘κόκκινος’
 *[rm, lm, ln]

Η λέξη [t^s□m] αποτελεί περιθωριακή περίπτωση.

συριστικό + άηχο κλειστό

[sk]   [∪disk] ‘δίσκος’
 [st]   [∪post] ‘νηστεία’
 *[sp, Σp, Σk, Σt, zp, zk, zt, Zp, Zk, Zt]

Η περίπτωση της λέξης [∪post] είναι περιθωριακή, ενώ η λέξη [∪disk] είναι ελληνικό δάνειο.

Τα διμελή συμπλέγματα σε θέση εξόδου στο μέσον λέξης είναι ιδιαίτερα περιορισμένα και η πραγματωσή τους είναι αποτέλεσμα της συλλαβοποίησης με κανόνες μορφολογικούς (βλ. 2.3).

[ɾp] [ʊsɿɾp.sci] ‘σερβικά’

[ɾf] [ʊvɿɾf.sci] ‘της κορυφής’

2.3. Η λειτουργία της συλλαβοποίησης.

Γενικά το ιδίωμα, το οποίο εξετάζουμε έχει τάση προς τις ανοικτές συλλαβές. Επομένως, όταν σε μία λέξη δεν υπάρχουν συμφωνικά συμπλέγματα, αυτή συλλαβοποιείται όπως τα παρακάτω παραδείγματα:

[ʊde.do] ‘πάππους’

[ʊse.ɔo.to] ‘το χωριό’

[se.ɔa.ʊni.tʰi] ‘χωριανοί’

Η συλλαβοποίηση υπόκειται στην Αρχή της Μεγιστοποίησης της Έμβασης, δηλαδή στην έμβαση μιας συλλαβής επιτρέπεται να ενσωματωθούν, όσα σύμφωνα επιτρέπει η γλώσσα. Επιπλέον, κατά τη συλλαβοποίηση λαμβάνεται υπ’ όψη και ο νόμος της καλής συλλαβικής επαφής. Καλή συλλαβική επαφή υπάρχει, όταν ένα σύμφωνο στην έξοδο μιας συλλαβής έχει μικρότερη συμφωνική ισχύ (είναι ασθενέστερο) από το σύμφωνο, που ακολουθεί στην έμβαση της επόμενης συλλαβής.

Με βάση τα δεδομένα, που έχουν συγκεντρωθεί, η συλλαβοποίηση του ιδιώματος ανατολικής Φλώρινας ορίζεται από τα δεξιά προς τα αριστερά. Έτσι στην έμβαση της συλλαβής μπορούν να ενσωματωθούν, όσα περισσότερα σύμφωνα επιτρέπει η γλώσσα αυτή. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν μπορούν να ενσωματωθούν πάνω από τρία σύμφωνα. Επομένως, η διαδικασία της συλλαβοποίησης μιας λέξης αρχίζει με το σχηματισμό των εμβάσεων και ολοκληρώνεται με το σχηματισμό των εξόδων των συλλαβών. Για παράδειγμα στη λέξη [ʊsokle] ‘γεράκι’ η συλλαβοποίηση γίνεται ως εξής:

Το φωνήεν [o], που θα είναι ο πυρήνας μιας συλλαβής, πρέπει να συνδεθεί με τα σύμφωνα, που βρίσκονται στα αριστερά του. Αριστερά του βρίσκεται το [s], το οποίο και θα αποτελέσει την έμβαση της συλλαβής [so]. Στα αριστερά του φωνήεντος [e]

βρίσκεται το σύμπλεγμα [kl]. Το σύμπλεγμα αυτό είναι αποδεκτό και επιπλέον μεταξύ των δύο συμφώνων δεν υπάρχει καλή συλλαβική επαφή, αφού το [k] είναι πιο ισχυρό από το [l], επομένως θα αποτελέσει την έμβαση της δεύτερης συλλαβής της λέξης, που τελικά συλλαβοποιείται ως [ʊso.kle].

Κατά τη συλλαβοποίηση της λέξης [ʊzɔlva] ακολουθείται η παρακάτω διαδικασία:

Το φωνήεν [ɔ], που θα αποτελέσει πυρήνα συλλαβής μπορεί να συνδεθεί μόνο με το σύμφωνο [z], που βρίσκεται στα αριστερά του. Με αυτό τον τρόπο σχηματίζεται η συλλαβή [zɔ]. Το φωνήεν [a] έχει στα αριστερά του το σύμπλεγμα [lv]. Ωστόσο, το σύμπλεγμα αυτό δεν επιτρέπεται να σχηματίσει έμβαση συλλαβής, διότι αφ' ενός η αντηχητικότητα των μελών του είναι αντίστροφη, δηλαδή δεν αυξάνεται όσο προχωρούμε προς τον πυρήνα της συλλαβής, και αφ' ετέρου διότι μεταξύ των μελών του υπάρχει καλή συλλαβική επαφή, διότι το υγρό [l] είναι ασθενέστερο από το τριβόμενο [v]. Επομένως, το [l] συνδέεται με την έξοδο της προηγούμενης συλλαβής (αν έμενε ασυλλαβοποίητο, θα είχε αποβληθεί) και η λέξη συλλαβοποιείται ως [ʊzɔl.va].

Διαφορετικά κριτήρια ακολουθούνται για τη συλλαβοποίηση της λέξης [puɔtʰeno] 'λεβέντικο'. Η συλλαβή [pu] σχηματίζεται με την ενσωμάτωση του [p], που βρίσκεται στα αριστερά του πυρήνα [u], στη θέση της έμβασης. Αριστερά του φωνήεντος [e] υπάρχει το σύμπλεγμα [ɬtʰ]. Τα μέλη του συμπλέγματος αυτού έχουν πολλά κοινά χαρακτηριστικά ως προς τον τόπο άρθρωσης, γεγονός που κάνει την πραγμάτωσή του ως ταυτοσύλλαβου δύσκολη για φωνοτακτικούς λόγους. Επομένως, η λέξη συλλαβοποιείται ως [puɔ.tʰe.no]. Με την ίδια διαδικασία η λέξη [ʊniɔdʒam] 'βλέπω' συλλαβοποιείται ως [ʊniɔ.dʒam].

Η λέξη [ʊgospo] 'θεός' συλλαβοποιείται με τα ίδια παραπάνω κριτήρια. Το [o] αποτελεί πυρήνα συλλαβής, η έμβαση της οποίας είναι το [g], που βρίσκεται στα αριστερά του. Λαμβάνοντας υπ' όψη την καλή συλλαβική επαφή μεταξύ των [s] και [p], οδηγούμαστε στη συλλαβοποίηση του συμπλέγματος, που υπάρχει στο μέσο της λέξης, η οποία τελικά συλλαβοποιείται ως [ʊgos.po].

Παρόμοιες διαδικασίες ακολουθούνται και κατά τη συλλαβοποίηση λέξεων, που στο μέσον τους εμφανίζονται τριμελή συμπλέγματα. Έτσι, η λέξη [ʊtʰɪkva] 'εκκλησία', συλλαβοποιείται ως εξής: Το [ɪ] συνδέεται με το [t], που βρίσκεται στα αριστερά του και σχηματίζεται η συλλαβή [tʰɪ]. Επομένως, το ζητούμενο είναι, αν και πως θα συλλαβοποιηθεί το σύμπλεγμα [ɪkv]. Μεταξύ του κλειστού [k] και του τριβόμενου

[v] δεν υπάρχει καλή συλλαβική επαφή. Αντίθετα μεταξύ του υγρού [r] και του [k] η συλλαβική επαφή είναι καλή. Άρα το [r] θα συνδεθεί με την έξοδο της προηγούμενης συλλαβής και το σύμπλεγμα [kv] θα ενσωματωθεί στην έμβαση της επόμενης. Η λέξη συλλαβοποιείται ως [ʊt^sr.kva].

Με παρόμοιες διαδικασίες γίνεται η συλλαβοποίηση της λέξης [ʊsestra] ‘αδελφή’. Μεταξύ των συμφώνων [t] και [r] δεν υπάρχει καλή συλλαβική επαφή, πράγμα που σημαίνει, ότι το σύμπλεγμα [tr] μπορεί να είναι ταυτοσύλλαβο. Αντίθετα, μεταξύ των συμφώνων [s] και [t] η συλλαβική επαφή είναι καλή και το [s] μπορεί να συνδεθεί με την έξοδο της προηγούμενης συλλαβής. Επομένως η λέξη συλλαβοποιείται ως [ʊses.tra]

Μέχρι τώρα περιγράφηκαν οι διαδικασίες συλλαβοποίησης με φωνολογικά κριτήρια. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις υπερισχύουν τα αντίστοιχα μορφολογικά κριτήρια. Για παράδειγμα η λέξη [odgoʊnoɾvam] ‘απαντώ’ μπορεί να συλλαβοποιηθεί ως [o.dgo.ʊnoɾ.vam]. Η συλλαβοποίηση αυτή προκύπτει από το γεγονός, ότι μεταξύ των κλειστών [d] και [g] δεν υπάρχει καλή συλλαβική επαφή και ως εκ τούτου το σύμπλεγμα [dg] είναι ταυτοσύλλαβο ([o.dgo.ʊnoɾ.vam]). Ωστόσο, η λέξη περιέχει την πρόθεση [od] ‘αντί’ και το ρήμα [goʊnoɾam] ‘μιλάω’ και επομένως η συλλαβοποίηση γίνεται στα όρια των μορφημάτων, δηλαδή [od.go.ʊnoɾ.vam].

Παρόμοια είναι η περίπτωση της λέξης [veʊliɡden] ‘Πάσχα’. Η συλλαβική επαφή μεταξύ των κλειστών [g] και [d] δεν είναι καλή. Επομένως το σύμπλεγμα [gd] είναι ταυτοσύλλαβο και συνδέεται με την έμβαση της επόμενης συλλαβής ([ve.ʊli.ɡden]). Όμως, η λέξη περιέχει δύο μορφήματα, τα [ʊvelik] ‘μεγάλος’ και [den] ‘ημέρα’, στα όρια των οποίων μπορεί να γίνει η συλλαβοποίηση, δηλαδή [ve.ʊliɡ.den].

Με βάση το παραπάνω κριτήριο και οι λέξεις [ʊof^sci] ‘πρόβειο’, [ʊs^ɹpsci] ‘σερβικά’, [ʊd^ɹft^se] ‘δεντράκι’ και [tʊs^ɹndɾop] ‘συκώτι’ συλλαβοποιούνται ως [ʊof.t^sci], [ʊs^ɹp.sci], [ʊd^ɹf.t^se] και [ʊts^ɹn.dɾop] αντίστοιχα, δηλαδή στα όρια των μορφημάτων.³⁸

3. ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ

3.1. Αφομοιώσεις.

³⁸ Το μόρφημα -t^sci/ -sci δηλώνει προέλευση και το μόρφημα -t^se δηλώνει τον υποκοριστικό τύπο ενός ονόματος. Η λέξη [ʊts^ɹndɾop] περιέχει τις λέξεις [ʊts^ɹn] ‘μαύρος’ και [dɾop] ‘νεφρό’.

/ʋoriz + t^Σe/ → /ʋorist^Σe/ → [ʋoriΣt^Σe] ‘ρυζάκι’

3.1.4. Αφομοίωση ως προς την ηχηρότητα

Η αφομοίωση ως προς την ηχηρότητα είναι πολύ συνηθισμένη διαδικασία και πραγματώνεται μέσα σε λέξεις και στα όρια λέξεων και μορφημάτων.

3.1.4.1. Το ηχηρό συριστικό /z/ στα όρια μορφημάτων και λέξεων αφομοιώνεται ως προς την ηχηρότητα του άηχου συμφώνου, που ακολουθεί. Δηλαδή, όταν το σύμφωνο που ακολουθεί το /z/ έχει το χαρακτηριστικό [-ηχηρό], αυτό το χαρακτηριστικό δίνεται στο /z/, που παύει να είναι [+ηχηρό].

/+ηχηρό, +συριστικό/ → [-ηχηρό] / — [-ηχηρό]

/z/ [s]

π.χ. /iz + ʋplakvam/ → [isplakvam] ‘ξεπλένω’

/iz + ʋturvam/ → [isturvam] ‘χύνω’

/iz + ʋpiΣam/ → [ispiΣam] ‘γράφω πολύ’

/iz + ʋpase/ → [ispase] ‘βόσκησε’

/iz + ʋtrebe/ → [istrebe] ‘καθάρισε’

/bez/ /ʋk□smet/ → [besʋk□smet] ‘χωρίς τύχη’

/niz/ /ʋkucite/ → [nisʋkucite] ‘ανάμεσα στα σπίτια’

/raz + ʋplakvam/ → [rasʋplakvam] ‘κλαίω’

/raz + ʋturvam/ → [rasʋturvam] ‘γκρεμίζω’

/raz + ʋpra:m/ → [rasʋpra:m] ‘παρακάνω’

/raz + ʋkaZvaΣ/ → [rasʋkaZvaΣ] ‘παραλέξ’

3.1.4.2. Το ηχηρό κλειστό /d/ στα όρια μορφημάτων και στα όρια λέξεων αφομοιώνεται ως προς την ηχηρότητα από το άηχο σύμφωνο που ακολουθεί:

/+κλειστό, +οδοντικό, +ηχηρό/ → [+κλειστό, +οδοντικό, -ηχηρό] / — [+σύμφωνο, -ηχηρό]

/d/ [t]

π.χ. /od + ʋkɔut^Σfam/ → [otʋkɔut^Σfam] ‘ξεκλειδώνω’

/od + ʋpeam/ → [otʋpeam] ‘διαβάζω’

/pod + ʋpiΣam/ → [potʋpiΣam] ‘υπογράφω’

/ʊod/ /ʊseɔoto/ → [otʊseɔoto] ‘από το χωριό’

/ʊod/ /ʊfrant^sia/ → [otʊfrant^sia] ‘από τη Γαλλία’

3.1.4.3. Το άηχο /k/ πριν από ηχηρό σύμφωνο αποκτά το χαρακτηριστικό [+ηχηρό] στα όρια μορφημάτων και μέσα σε λέξεις:

/+κλειστό, +υπερωικό, -ηχηρό/ → [+ηχηρό] / – [+ηχηρό]

/k/ [g]

π.χ. /ʊvelik + ʊden/ → [veʊligden] ‘Πάσχα’

/ʊkde/⁴⁰ → [ʊgde] ‘πού;’

3.1.4.4. Η αφομοίωση ως προς την ηχηρότητα, πραγματώνεται και ως αηχοποίηση. Έτσι το ηχηρό τριβόμενο /v/ εντός λέξεως αποκτά το χαρακτηριστικό [-ηχηρό] μετά τα άηχα συριστικά [s, ʂ] και τα προστριβόμενα [t^s, t^ʂ]:

/+τριβόμενο, +χειλοδοντικό, +ηχηρό/ → [+τριβόμενο, +χειλοδοντικό, -ηχηρό] /

[+φατνιακό, -ηχηρό] —

π.χ. /ʊsvoj/⁴¹ → [ʊsfoj] ‘δικός του’

/ʊbot^ʂva/ → [bot^ʂfə] ‘βαρέλι κρασιού’

/ʊsfɔrʂvam/ → [ʊsfɔrʂfam] ‘τελειώνω’

/ʊt^svece/ → [ʊt^sfejce] ‘λουλούδι’

3.1.4.5. Τα ηχηρά σύμφωνα που βρίσκονται πριν από μορφήματα, που αρχίζουν από το άηχο συριστικό /s/ και το άηχο προστριβόμενο /t^ʂ/, αφομοιώνονται ως προς την ηχηρότητα από τα παραπάνω φωνήματα και αποκτούν το χαρακτηριστικό [-ηχηρό]:

/+σύμφωνο, +ηχηρό/ → [+σύμφωνο, -ηχηρό] / — [s, t^ʂ]

π.χ. /ʊdɔrvt^ʂe/⁴² → [ʊdɔrf.t^ʂe] ‘δεντράκι’

⁴⁰ Στο ιδίωμα της ανατολικής Φλώρινας και σε άλλα ιδιώματα της περιοχής υπάρχει και ο τύπος [ʊkade]. Στην επίσημη βουλγαρική ο τύπος είναι [kɔde], ενώ στη σερβική [ʊkuda]. Τα δεδομένα αυτά με οδηγούν στην υπόθεση ότι στην υποκείμενη δομή πρέπει να υπήρχε σίγουρα το άηχο /k/. Οπότε, η ηχηροποίησή του μπορεί να αποδοθεί μόνο στην επαφή του με το ηχηρό /d/. Επομένως, καταλήγω στον τύπο /kde/.

⁴¹ Η υποκείμενη δομή προκύπτει από την παλαιοσλαβική, από τους αντίστοιχους τύπους των άλλων νοτιοσλαβικών γλωσσών και από την ύπαρξη της κατάληξης –vam, που είναι η πλέον συνήθης ρηματική κατάληξη του ενεστώτα (βλ. δεδομένα της εργασίας).

/ʊd̪rZavsci/ → [ʊd̪r.Zaf.sci] ‘κρατικός’

3.2. Απαλοιφές.

3.2.1. Απαλοιφή του μεσοφωνηεντικού /g/.

Το φώνημα /g/ έχει τα αλλόφωνα [g] και [γ]. Όπως και να πραγματώνεται, όταν βρίσκεται σε μεσοφωνηεντική θέση, στο γρήγορο λόγο απαλοίφεται:

/+κλειστό +τριβόμενο, +υπερωικό, +ηχηρό/ → Ø / [φωνήεν]

[g, γ]

π.χ. [ʊsega] ~ [ʊseɣa] → [ʊsea] ‘τώρα’

[ʊnego] ~ [ʊneɣo] → [ʊneo] ‘αυτόν’

[ʊkoga] ~ [ʊkoɣa] → [ʊkoa] ‘όταν’

3.2.2. Απαλοιφή του μεσοφωνηεντικού /d/.

Το φώνημα /d/, που έχει τα αλλόφωνα [d] και [δ], όταν βρίσκεται σε μεσοφωνηεντική θέση, στο γρήγορο λόγο απαλοίφεται:

/+κλειστό ή +τριβόμενο, +οδοντικό, +ηχηρό/ → Ø / [+φωνήεν] – [+φωνήεν]

[d, δ]

π.χ. [ʊeden] ~ [ʊeɖen] → [e:n] ‘ένας’

[ʊgredam] ~ [ʊgreɖam] → [ʊgream] ‘έρχομαι’

[ʊodite] ~ [ʊoɖite] → [ʊoite] ‘πηγαίνετε’

3.2.3. Απαλοιφή του μεσοφωνηεντικού /k/.

Το /k/ όταν βρίσκεται σε μεσοφωνηεντική θέση σε επιρρήματα, στο γρήγορο λόγο, απαλοίφεται:

/+κλειστό, +υπερωικό, -ηχηρό/ → Ø / [+φωνήεν] — [+φωνήεν]

[k]

π.χ. [ʊdeka] → [ʊdea] ‘που’

---

⁴² Η υποκείμενη δομή προκύπτει από τους τύπους [ʊd̪rvo] ‘δέντρο’ και [ʊd̪rZava] ‘κράτος’.

[ʊtuka] → [ʊtua] ‘εδώ’

3.2.4. Απαλοιφή του μεσοφωνηεντικού /v/.

Στο γρήγορο λόγο το /v/ μεταξύ φωνηέντων απαλείφεται:

/+τριβόμενο, +χειλοδοντικό, +ηχηρό/ → Ø / [+φωνήεν] – [+φωνήεν]
[v]

[ʊgɔava] → [ʊgɔa:] ‘κεφάλι’

[ʊkɔave] → [ʊkɔae] ‘βάζει’

[ʊmevo] → [ʊmeo] ‘το στομάχι’

Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι τύποι που προκύπτουν από την απαλοιφή του μεσοφωνηεντικού /v/, είναι οι μοναδικοί, καθώς οι αντίστοιχοι τύποι της υποκείμενης δομής έχουν εκλείψει, π.χ.

/uʊbava/⁴³ → [uʊba:] ‘όμορφη’

/ʊulavo/ → [ʊulao] ‘τρελό’

/ʊsuva/ → [ʊsua] ‘ξερή’

3.2.5. Τα κλειστά [t, d] απαλοίφονται, όταν βρίσκονται μεταξύ συριστικού και του συμφώνου [v]. Το φαινόμενο αυτό συνιστά απλοποίηση των δυσκολοπρόφερτων συμπλεγμάτων και πραγματώνεται για φωνοτακτικούς λόγους:

/+κλειστό, +οδοντικό/ → Ø / [+σύμφωνο, +συριστικό] – [+τριβόμενο, +χειλοδοντικό, +ηχηρό]
/t, d/

π.χ. /pɾit^Σestvam/⁴⁴ → [pɾiʊt^Σesfam] ‘έχω επαφή’

/pomoZdvam/⁴⁵ → [pɾoʊmoZvam] ‘βοηθώ’

⁴³ Οι αντίστοιχοι τύποι του αρσενικού γένους είναι [ʊbaf] ‘όμορφος’, [ʊlaf] ‘τρελός’, [ʊsuf] ‘ξερός’. Αυτοί οι τύποι προκύπτουν με την αηχοποίηση του τελικού /v/ (βλ. 3.4.1.). Δεδομένου, ότι το θηλυκό δηλώνεται με το μόρφημα –a, και το ουδέτερο με το μόρφημα –o, προκύπτουν οι τύποι του θηλυκού και του ουδέτερου γένους, που δίνονται παραπάνω.

⁴⁴ Η υποκείμενη δομή παρέχεται από τον τύπο του συνοπτικού, που σχηματίζεται με την πτώση του [v] και στην προκειμένη περίπτωση είναι [pɾiʊt^Σeste], ενώ συναντάται και στον παλαιοσλαβικό τύπο.

⁴⁵ Η υποκείμενη δομή παρέχεται από την παλαιοσλαβική.

Στα παραπάνω παραδείγματα το σύμφωνο που απαλοίφεται είναι το [t], διότι το [v] αποτελεί το μέσο για το σχηματισμό του ρήματος, και ως εκ τούτου η απαλοιφή του δεν είναι δυνατή.

3.2.6. Τα έρρινα [m, n] απαλοίφονται, όταν βρίσκονται μεταξύ άλλων ερρίνων και συμφώνων. Και αυτό το φαινόμενο πραγματώνεται για να απλοποιηθούν τα δυσκολοπρόφερα συμπλέγματα:

/+έρρινο/ → Ø / [+έρρινο] – [+σύμφωνο]
 /m, n/
 π.χ. /kamnt^Σe/⁴⁶ → [ʊkamt^Σe] ‘πετραδάκι’

Στο παραπάνω παράδειγμα το [t^Σ] δεν μπορεί να απαλοισθεί διότι είναι τμήμα του μορφήματος -t^Σe, που δηλώνει το υποκοριστικό, ενώ έξοδος αποτελούμενη από δύο έρρινα δεν είναι αποδεκτή (*[ʊkamn.t^Σe])

3.2.7. Η ακολουθία τριών κλειστών συμφώνων δεν επιτρέπεται από τη φωνοτακτική. Ως εκ τούτου, το δεύτερο σύμφωνο απαλοίφεται:

/+κλειστό/ → Ø / [+κλειστό] – [+κλειστό]
 π.χ. /ʊ|urɪka/⁴⁷ → [ʊ|urka] ‘τσιγγάνα’

Και αυτή η διαδικασία πραγματώνεται για φωνοτακτικούς λόγους, ώστε να απλοποιηθεί το τριμελές σύμπλεγμα. Το [k] δεν απαλοίφεται, διότι είναι τμήμα του μορφήματος -ka, που δηλώνει το θηλυκό γένος. Από την άλλη, δεν είναι επιτρεπτή έξοδος συλλαβής με δύο άηχα κλειστά (*[ʊ|urɪ.ka]).

3.2.8. Το ημίφωνο /j/ πριν από το φωνήεν /i/, και μεταξύ του φωνήεντος /i/ και ενός άλλου φωνήεντος, απαλοίφεται:

⁴⁶ Από τη λέξη [ʊkamen] ‘πέτρα, βράχος’ και το υποκοριστικό μόρφημα -t^Σe και με πτώση του [e], η οποία συμβαίνει κατά τον σχηματισμό των υποκοριστικών, προκύπτει η δομή /kamnt^Σe/.

⁴⁷ Η υποκείμενη δομή παρέχεται από το αρσενικό [ʊ|urɪn], ενώ το μόρφημα -ka δηλώνει το θηλυκό γένος, βλ. [g|urɪcinka] ‘Ελληνίδα’, [bu|ɣarka] ‘Βουλγάρα’ κ.ά.

/+ημίφωνο, +ουρανικό/ → Ø / – [+φωνήεν, +πρόσθιο, +υψηλό]

/j/

π.χ. /ʊboji/⁴⁸ → [ʊboi] ‘μπογιές’

/ʊmoji/⁴⁹ → [ʊmoji] ‘δικοί μου’

/+ημίφωνο, +ουρανικό/ → Ø / [+φωνήεν, +πρόσθιο, +υψηλό] – [+φωνήεν]

π.χ. /maceʊdonija/ → [maceʊdonia] ‘Μακεδονία’

/ʊgɔrtʲija/ → [ʊgɔrtʲia] ‘Ελλάδα’

Οι παραπάνω διαδικασίες αποτελούν χαρακτηριστικά των διαλέκτων του δυτικού τμήματος της γεωγραφικής ζώνης της Μακεδονίας. Ωστόσο, στο ανατολικό ιδίωμα της Φλώρινας συναντάται το φαινόμενο της απαλοιφής του μεσοφωνηεντικού /j/ γενικότερα:

/+ημίφωνο, +ουρανικό/ → Ø / [+φωνήεν] – [+φωνήεν]

/j/

π.χ. /znaʊeja/⁵⁰ → [znaʊea] ‘ήξεραν’

/ʊtvoje/ → [ʊtvoe] ‘δικό σου’

/saʊkaja/ → [saʊka:] ‘ήθελαν’

Η διαδικασία αυτή δεν πραγματώνεται, όταν το φωνήεν, που ακολουθεί το ημίφωνο, είναι μόρφημα, συνήθως άρθρο, π.χ. [mojo] ‘ο δικός μου’, όπου το μόρφημα –ο δηλώνει το αρσενικό άρθρο.

3.2.9. Ο φθόγγος [x] δεν πραγματώνεται. Όταν υπάρχει σε κάποιες υποκείμενες δομές, σε οποιοδήποτε περιβάλλον τότε πραγματώνεται ως Ø:

/x/ → Ø

π.χ. /ʊxristos/⁵¹ → [ʊristos] ‘Χριστός’

⁴⁸ Ο τύπος του ενικού είναι [ʊboja] ‘μπογιά’ και το μόρφημα –i δηλώνει τον πληθυντικό αριθμό, επομένως καταλήγω στην παραπάνω υποκείμενη δομή.

⁴⁹ Ο τύπος του ενικού είναι [ʊmoj] ‘δικός μου’ και ακολουθώ την ίδια διαδικασία, που εξηγώ στην παραπάνω υποσημείωση.

⁵⁰ Η υποκείμενες δομές προέρχονται από τους τύπους των περισσότερων βουλγαρικών διαλέκτων και από την παλαιοσλαβική.

⁵¹ Οι υποκείμενες δομές παρέχονται από την παλαιοσλαβική και από τις περισσότερες βουλγαρικές διαλέκτους.

/xriʊsjanin/ → [riʊsjanin] ‘χριστιανός’

/paʊraxot/ → [paʊraot] ‘πλοίο’

/ʊstrax/ → [ʊstra] ‘φόβος’

Τις τελευταίες δεκαετίες η γλωσσική επαφή σλαβικών διαλέκτων και ελληνικής έχει καταστεί έντονη. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζεται στα φαινόμενα της μεταφοράς λεξικών δανείων, π.χ. [ʊtuxa] ‘ρούχα’, που εντοπίζονται περισσότερο σε περιπτώσεις μείξης γλωσσικών κωδίκων, αλλά και στην πραγμάτωση των παραπάνω λεξικών τύπων και ως [ʊxristos], [xriʊstos] και [xriʊstjanin].

3.2.10. Το σύμπλεγμα [st] δεν είναι αποδεκτό σε θέση εξόδου στο τέλος της λέξης. Το /t/ απαλοίφεται και τη θέση εξόδου καταλαμβάνει το /s/.

Π.χ. /ʊmost/ → [ʊmos] ‘γέφυρα’

/ʊtʰist/ → [ʊtʰis] ‘καθαριστής’

Η ίδια διαδικασία πραγματώνεται και στις παρακάτω περιπτώσεις:

/ʊpʰrst/ → [ʊpʰrs] ‘δάκτυλο’

/ʊkʰrst/⁵² → [ʊkʰrs] ‘σταυρός’

3.2.11. Στα όρια μορφημάτων και λέξεων και αν δύο σύμφωνα όμοια σχηματίζουν μία ακολουθία, το ένα αποβάλλεται εφόσον διπλά σύμφωνα δεν επιτρέπονται. Έτσι η ακολουθία απλοποιείται:

ΣΥΜΦ₁ → Ø / — +, # ΣΥΜΦ₂, όπου ΣΥΜΦ₁=ΣΥΜΦ₂

π.χ. /is + ʊsetʰi/ → [iʊsetʰi] ‘έκοψε’

/ot + ʊtelvi/ → [oʊtelvi] ‘γεννάει η αγελάδα’

/ot/ /ʊtuka/ → [oʊtuka] ‘από εδώ’

Επίσης, και τα όμοια φωνήεντα απλοποιούνται στα όρια λέξεων, αν και τα δύο είναι άτονα, ώστε να αποφευχθεί η χασμωδία:

⁵² Οι τύποι των υποκείμενων δομών παρέχονται από τις υπόλοιπες βουλγαρικές διαλέκτους και από τους έναρθρους τύπους [ʊmosto] ‘η γέφυρα’, [ʊtʰista] ‘ο καθαριστής’, [ʊpʰrsto] ‘το δάκτυλο’, [ʊkʰrsto] ‘ο σταυρός’.

$\Phi\Omega N_1 \rightarrow \emptyset / \text{---} +, \# \Phi\Omega N_2$, όπου $\Phi\Omega N_1 = \Phi\Omega N_2$

π.χ. /u ʋedna aʋpsana/ → [u ʋedna ʋpsana] ‘σε μια φυλακή’

/ʋtrite eʋleni/ → [trit eʋleni] ‘τα τρία ελάφια’

3.4. Ουδετερώσεις.

3.4.1. Τα ηχηρά εμποδιστικά σύμφωνα στο τέλος της λέξης, αηχοποιούνται:

[+ηχηρό, -αντηχητικό] → [-ηχηρό, -αντηχητικό] / ---] #

π.χ. /ʋsneg/ → [ʋsnek] ‘χιόνι’

/ʋgrad/ → [ʋgrat] ‘πόλη’

/ʋbob/ → [ʋbor] ‘φασόλι’

/ʋorev/ → [ʋoref] ‘καρυδιά’

/ʋkvaz/ → [ʋkvas] ‘προζύμι’

/ʋmaZ/⁵³ → [ʋmaΣ] ‘άνδρας’

3.5. Στις περισσότερες σλαβικές διαλέκτους το απροσδιόριστο /i/ της υποκείμενης δομής δίνει το χαρακτηριστικό [+πρόσθιο] στο σύμφωνο, που ακολουθεί και αφομοιώνεται πλήρως από αυτό, π.χ. /ʋskoile/ → [ʋskoxe]. Στο ιδίωμα της ανατολικής Φλώρινας η αφομοίωση έχει αντίθετη φορά. Ωστόσο, το απροσδιόριστο υποκείμενο /i/ δεν μπορεί να πραγματωθεί ως σύμφωνο [j] και σχηματίζει δίφθογγο με το φωνήεν, που προηγείται: /ʋskoile/ → /ʋskojle/.

/ʋskoile/ → [ʋskoxe] και [ʋskojle] ‘σχολείο’

/peʋreine/ → [peʋre/e] και [peʋrejne] ‘πλύσιμο’

/siʋreine/ → [siʋre/e] και [siʋrejne] ‘τυρί’

/ʋkuica/ → [ʋkuca] και [ʋkujca] ‘σπίτι’

/paʋnaigir/ → [paʋna|ir] και [paʋnaj|ir] ‘πανηγύρι’

/ʋtʰfeice/ → [ʋtʰfece] και [ʋtʰfejce] ‘λουλούδι’

⁵³ Οι υποκείμενες δομές παρέχονται από τους έναρθρους τύπους [ʋsnego], [ʋgrado], [ʋbobo], [ʋoreno], [ʋkvazo], [ʋmaZo], αυτούς του πληθυντικού, π.χ. [graʋdoi] ‘πόλεις’, ενώ στα επίθετα και από τους τύπους, του θηλυκού και του ουδέτερου, π.χ. [ʋblak] ‘γλυκός’, [ʋblaga] ‘γλυκεία’ και [ʋblago] ‘γλυκό’.

4. ΜΟΡΦΟΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

Οι μορφοφωνολογικές διαδικασίες συνδέουν επιφανειακές δομές, οι οποίες μεταξύ τους συνδέονται μορφοφωνολογικά ή ετυμολογικά σε μία όχι απαραίτητα παραγωγική βάση. Σήμερα αυτές οι δομές μπορούν μεν να ερμηνευθούν φωνολογικά, δεν είναι όμως φωνολογικά προβλέψιμες. Περιορίζονται, δηλαδή, από συγκεκριμένους μορφολογικούς ή/και λεξικούς όρους.

4.1. Το /k/ πραγματώνεται ως [t^Σ], ουρανικοποιείται δηλαδή πριν από πρόσθια φωνήεντα, στους τύπους ορισμένων ρημάτων:

/-ηχηρό, -οπίσθιο +υπερωικό/ → [-ηχηρό, +ουρανοφατνιακό, +προστριβόμενο] /
 /k/ [t^Σ]
 — [+φωνήεν, +πρόσθιο]
 [i, e]

π.χ. [ʊteku] ‘είπα’ [ʊret^Σe] ‘να πω’
 [rasʊplaka] ‘έκλαψα’ [ʊplat^Σe] ‘να κλάψω’

Στα ίδια περιβάλλοντα, το υποκείμενο /g/ πραγματώνεται ως [Z]:

/+ηχηρό, +υπερωικό/ → [+ηχηρό, +ουρανοφατνιακό, +συριστικό] /
 — [+φωνήεν, +πρόσθιο]

π.χ. [izʊlaga] ‘ξεγέλασε’ [ʊlaZe] ‘ξεγελάει’

Η παραπάνω ουρανικοποίηση των υπερωικών πραγματώνεται και σε περιπτώσεις παραγωγής, π.χ.

[ʊoko] ‘μάτι’ [ʊot^Σe] ‘ματάκι’
 [ʊkolak] ‘κουλούρα’ [ʊkolat^Σe] ‘κουλούρι’

Σε ορισμένα ονόματα το /g/ ουρανικοποιείται και πραγματώνεται ως [d^Z]:

/+ηχηρό, +υπερωικό/ → [+ηχηρό, +ουρανοφατνιακό, +προστριβόμενο] /

/g/ [d^Z]

— [+φωνήεν, +πρόσθιο]

[i, e]

π.χ. [ʊkniɡa] ‘χαρτί’ [ʊkni^Ze] ‘κομμάτι χαρτί’

4.2. Το /t^s/ εναλλάσσεται ελεύθερα με το /t^Σ/, ενώ πριν από φθόγγο [+ουρανικό] μπορεί να αποκτήσει αυτό το χαρακτηριστικό:

[+προστριβόμενο, +φατνιακό, -ηχηρό] ~ [+προστριβόμενο, +ουρανοφατνιακό, -ηχηρό]

π.χ. [ʊoft^sa] ‘πρόβατο’ [ʊoft^Σar] ‘βοσκός’

[+προστριβόμενο, +φατνιακό, -ηχηρό] → [+προστριβόμενο, ουρανοφατνιακό, -ηχηρό]

[ʊoft^Σci] ‘πρόβειο’

4.3. Το /k/ πραγματώνεται ως [t^s] και το /g/ ως [d^Z] στον πληθυντικό αριθμός των ονομάτων αρσενικού γένους και στους ανώμαλους σχηματισμούς, που δηλώνουν τον πληθυντικό αριθμό των θηλυκών ονομάτων [ʊnoga] ‘πόδι’ και [ʊraka] ‘χέρι’:

/+κλειστό, -ηχηρό/ → [+προστριβόμενο, +φατνιακό, -ηχηρό] /

/k/ [t^s]

— [+φωνήεν, +πρόσθιο]

[i, e]

[ʊzaek] ‘λαγός’ [zaʊet^si] ‘λαγοί’

[ʊmomok] ‘αγρότης’ [momt^si] ‘αγρότες’

[ʊv□k] ‘λύκος’ [ʊv□t^si] ‘λύκοι’

/+κλειστό, +υπερωικό/ → [+προστριβόμενο, φατνιακό] / — [+φωνήεν, +πρόσθιο]

/k, g/ [t^s, d^Z] [i, e]

[ʊraka] ‘χέρι’ [ʊrat^si] ‘χέρια’

[ʊnoga] ‘πόδι’ [ʊnod^Zi] ‘πόδια’

Σε ορισμένες περιπτώσεις το /k/ πραγματώνεται στον πληθυντικό αριθμό ονομάτων ως [d^Z] και σε κάποιες περιπτώσεις παραγωγής ως [d^Z]. Αυτό σημαίνει ότι μάλλον

υπάρχει ένα υποκείμενο /g/, το οποίο αηχοποιείται, όταν βρίσκεται στο τέλος της λέξης (βλ. 5.1. και 3.4.), π.χ.

/ʊpaeg/ → [ʊpaek] ‘αράχνη’   [paʊed^zi] ‘αράχνες’
[ʊpaed^ze] ‘αραχνούλα’

4.4. Το /v/ πραγματώνεται ως Ø σε περιπτώσεις δήλωσης του συνοπτικού ποιού ενεργείας:

/v/ → Ø

π.χ. [oʊzdraɒva] ‘υγιαίνει’   [oʊzdrae] ‘υγειάνει’
[oʊstava] ‘αφήνει’   [oʊstae] ‘αφήσει’
[stanva] ‘κάθεται’   [stane]⁵⁴ ‘καθήσει’

4.5. Τα φατνιακά /s/ και /z/ πραγματώνονται ως ουρανοφατνιακά [Σ] και [Ζ] αντίστοιχα σε περιπτώσεις δήλωσης χρόνου:

/+συριστικό, +φατνιακό/ → [+συριστικό, +ουρανοφατνιακό]

π.χ. [naʊpisa] ‘έγραψε’   [naʊpiΣe] ‘γράψει’
[ʊkaza] ‘είπε’   [ʊkaZe] ‘πει’

4.6. Στη λέξη [ʊbrat] ‘αδερφός’ το /t/ εναλλάσσεται με το /c/:

[ʊbrat] ‘αδερφός’   [ʊbraca] ‘αδερφοί’

Αυτή η διαδικασία αποτελεί εξέλιξη του πρωτοσλαβικού *tb* ([tj]) σε [c].

4.7. Τα φωνήεντα /e/ και /o/ πραγματώνονται ως Ø, κατά την κλίση κάποιων ονομάτων και επιθέτων:

/o, e/ → Ø

π.χ. [ʊmomok] ‘αγρότης’   [ʊmomt^si] ‘αγρότες’

⁵⁴ Στις παραπάνω περιπτώσεις η γραμματική κατηγορία της όψεως δηλώνεται και από το μόρφημα –e (η οποία δηλώνει και το πρόσωπο).

[Udobor] ‘καλός’	[Udobri] ‘καλοί’, [Udobra] ‘καλή’
[Uglufets] ‘ποντίκι’	[Ugluftsi] ‘ποντίκια’
[Uaren] ‘καλός’	[Uarni] ‘καλοί’, [Uarna] ‘καλή’
[Ueden] ‘ένας’	[Uedna] ‘μία’, [Uedno] ‘ένα’

5. ΤΟΝΙΣΜΟΣ

Ο τονισμός στα σλαβικά ιδιώματα της Μακεδονίας είναι δυναμικός. Σε παραδοσιακή ορολογία ο τόνος είναι ελεύθερος, όπως και στην επίσημη βουλγαρική γλώσσα. Αυτό σημαίνει, ότι μπορεί να εμφανισθεί σε οποιαδήποτε συλλαβή. Ωστόσο, υπάρχει μια γενική τάση για τονισμό της προτελευταίας συλλαβής.

5.1. Ο τονισμός κατά την κλίση

5.1.1. Ουσιαστικά και επίθετα

Το επιτασσόμενο άρθρο δεν επηρεάζει τη θέση του τόνου:

[ʊt ^σ oek] ‘άνθρωπος’	[ʊt ^σ oeko] ‘ο άνθρωπος’
[zaʊet ^s i] ‘λαγοί’	[zaʊet ^s ite] ‘οι λαγοί’
[ʊmlada ʊZena] ‘νεαρή γυναίκα’	[ʊmladata ʊZena] ‘η νεαρή γυναίκα’
[t ^s rʊveno ʊt ^s fejce] ‘κόκκινο λουλούδι’	[t ^s rʊvenoto ʊt ^s fejce] ‘το κόκκινο λουλούδι’

Ωστόσο, αν σε μία λέξη προπαροξύτονη προστεθεί άρθρο, ο τόνος πέφτει κατά μία συλλαβή. Γενικά, τα ονόματα και οι ονομαστικές φράσεις δεν επιτρέπεται να έχουν τον τόνο παραπάνω από την προπαραλήγουσα (τρισυλλαβία):

[ʊsabota] ‘Σάββατο’	[ʊ saʊbotata] ‘το Σάββατο’
[ʊt ^σ etiri] ‘τέσσερις’	[ʊt ^σ etirite] ‘οι τέσσερις’
[t ^σ etvʌrtok ʊdojɔe] ‘Πέμπτη ήρθε’	[ʊ t ^σ eʊtvʌrtoko ʊdojɔe] ‘την Πέμπτη ήρθε’
[plaʊdnina] ‘μεσημέρι’	[ʊ plaʊdninata] ‘το μεσημέρι’

Σε ορισμένες μονοσύλλαβες/δισύλλαβες και τρισύλλαβες λέξεις, ο τύπος του πληθυντικού είναι τρισύλλαβος και τετρασύλλαβος αντίστοιχα. Σε αυτούς τους τύπους ο τόνος κατεβαίνει μία συλλαβή:

[ʊpaek] ‘αράχνη’	[paʊed ^z i] ‘αράχνες’
[ʊjunak] ‘γενναίος’	[juʊnat ^s i] ‘γενναίοι’
[ʊgolem] ‘μεγάλος’	[goʊlemi] ‘μεγάλοι’

[ʊt ^Σ ekan] ‘σφυρί’	[t ^Σ eʊkani] ‘σφυριά’
[ʊgrat] ‘πόλη’	[graʊδοί] ‘πόλεις’
[ʊpat] ‘δρόμος’	[patoί] ‘δρόμοι’
[t ^s iʊgarlak] ‘καπνιστής’	[t ^s iʊgarʊlat ^s i] ‘καπνιστές’
[deʊlenik] ‘μερίδιο’	[deleʊnit ^s i] ‘μερίδια’

Στις λέξεις, όπου ο αριθμός των συλλαβών μένει σταθερός από τον ενικό στον πληθυντικό αριθμό, ο τόνος δε μετακινείται:

[ʊseɔo] ‘χωριό’	[ʊseɔa] ‘χωριά’
[ʊZena] ‘γυναίκα’	[ʊZeni] ‘γυναίκες’
[ʊkuca] ‘σπίτι’	[ʊkuci] ‘σπίτια’
[ʊdesen] ‘δεξιός’	[ʊdesni] ‘δεξιοί’

5.1.2. Ονόματα

Κατά την κλήση προσώπων τονίζεται και η πρώτη και τελευταία συλλαβή. Η δε τελευταία λαμβάνει έναν δευτερεύοντα τόνο:

[ʊmaɾma] ‘μαμά!’	[ʊtaɾtko] ‘μπαμπά!’
[ʊjaɾno] ‘Γιάννα!’	[ʊmarɾko] ‘Μάρκο!’

5.1.3. Επίθετα και επιρρήματα.

Οι τύποι του συγκριτικού και του υπερθετικού βαθμού των επιθέτων και των επιρρημάτων τονίζονται πάντοτε στην πρώτη συλλαβή.

[ʊgolem] ‘μεγάλος’	[ʊrogolem] ‘μεγαλύτερος’	[ʊnajgolem] ‘μέγιστος’
[ʊdobro] ‘καλό’	[ʊrodobro] ‘καλύτερο’	[ʊnajdobro] ‘κάλλιστο’
[ʊbɔrgy] ‘σύντομα’	[ʊrobɔrgy] ‘συντομότερα’	[ʊnajbɔrgy] ‘το συντομότερο’
[ʊaren] ‘καλά’	[ʊroaren] ‘καλύτερα’	[ʊna:ren] ‘τέλεια’

5.1.4. Ρήματα

5.1.4.1. Στο πρώτο και το δεύτερο πληθυντικό πρόσωπο του ενεστώτα, ο τόνος παραμένει στην ίδια συλλαβή με τα αντίστοιχα ενικά πρόσωπα:

[ɔimam] ‘έχω’	[ɔimame] ‘έχουμε’	[ɔimate] ‘έχετε’
[ɔriam] ‘πίνω’	[ɔrieme] ‘πίνουμε’	[ɔriete] ‘πίνετε’

Ωστόσο, στους αντίστοιχους τύπους των παρελθοντικού χρόνου ‘παρατατικού’ ο τόνος πέφτει κατά μία συλλαβή, δηλώνοντας έτσι τη γραμματική κατηγορία του χρόνου:

[iɔmame] ‘είχαμε’	[iɔmate] ‘είχατε’
[riɔeme] ‘πίναμε’	[riɔete] ‘πίνατε’

5.1.4.2. Οι τύποι της προστακτικής τονίζονται πάντοτε στην πρώτη συλλαβή:

[ɔodete] ‘πηγαίνετε’	[ɔeɔate] ‘ελάτε’
[ɔsedete] ‘καθίστε’	[ɔret ^Σ ete] ‘πείτε’

5.2. Ο τονισμός στις προτάσεις.

5.2.1. Τα κλιτικά δεν παίρνουν τόνο μέσα σε οποιοδήποτε είδους πρόταση και αν βρίσκονται:

[ɔkaj nas] ‘σε μας’	[ɔkaj naska] ‘σε μας’
[ɔso mene] ‘με μένα’	[ɔod neo] ‘από αυτόν’
[ɔret ^Σ ehte mu go] ‘πείτε του το’	

Ωστόσο, στις παραπάνω περιπτώσεις ο τονισμός είναι διαφορετικός, όταν υπάρχει εστίαση:

[ɔkaj ɔnas] ‘σε <u>μας</u> ’	[ɔkaj ɔnas] ‘σε <u>μας</u> ’
[ɔso ɔmene] ‘με <u>μένα</u> ’	[ɔod ɔneo] ‘από <u>αυτόν</u> ’
[ɔret ^Σ ete mu ɔgo] ‘πείτε <u>το</u> του’	

5.2.2. Στις προτάσεις, όπου υπάρχει το αρνητικό μόριο [ne], το μόριο αυτό τονίζεται και σχηματίζει μια φωνολογική λέξη με τη λέξη που ακολουθεί. Αν η λέξη αυτή είναι μονοσύλλαβη ή δισύλλαβη τότε τηρείται κανονικά η τρισυλλαβία. Αν η επόμενη λέξη

όμως έχει πάνω από δύο συλλαβές, αναπτύσσεται ένας δευτερεύων τόνος, ώστε να μην παραβιασθεί ο νόμος, που δεν επιτρέπει δύο πρωτεύοντες τόνους στην ίδια φωνολογική λέξη. Στις προτάσεις, όπου το [ne] ακολουθείται από τύπο προστακτικής ή κλιτικό (βλ. και 6.2.1.), ο παραπάνω κανόνας είναι απόλυτος:

[ʊne beɾete] ‘μην ανησυχείτε’

[ʊne setSi] ‘μην κόψεις’

[ʊne dajte] ‘μην δώσετε’

[ʊne mu ʊdajte] ‘μην του δώσετε’

[ʊne reɾi^ɛete] ‘μην πείτε’

Ωστόσο, όταν το μόριο [ne] έχει τη σημασία ‘δεν’, και επομένως δεν ακολουθείται από τύπο προστακτικής, τότε εξακολουθεί να σχηματίζει μία φωνολογική λέξη με τον ρηματικό τύπο που ακολουθεί -μόνο όμως με τα ρήματα [ʊznam] ‘γνωρίζω, [ʊmoZam] ‘μπορώ’ και [ʊnelam] ‘λέω’-, αλλά ο τόνος είναι ελεύθερος. Επομένως οι παρακάτω τύποι βρίσκονται σε ελεύθερη εναλλαγή, εφόσον η λέξη που ακολουθεί το μόριο [ne] είναι μονοσύλλαβη ή δισύλλαβη.

[ʊne znam]   [ne ʊznam] ‘δεν ξέρω’

[ʊne moZiS]   [ne ʊmoZiS] ‘δεν μπορείς’

[ʊne reku]   [ne ʊreku] ‘δεν είπα’

[ʊne reɾ^ɛe]   [ne ʊreɾ^ɛe] ‘δεν είπε’

Αν όμως ο ρηματικός τύπος αποτελείται από περισσότερες των δύο συλλαβές, τότε είναι αυτός που θα πάρει τον τόνο:

[ne ʊznaeme] ‘δεν ξέρουμε’   *[ʊne znaeme]

[ne ʊmoZete] ‘δεν μπορείτε’   *[ʊne moZete]

[ne reʊkoa] ‘δεν είπαν’   *[ʊne rekoa]

Σε όλες τις άλλες περιπτώσεις, όπου οι ρηματικοί τύποι δεν προέρχονται από τα παραπάνω ρήματα, ο τονισμός έχει ως εξής:

[ne ʊsaka] ~ [ʊne ʊsaka] ‘δεν θέλει’
 [ne ʊimam] ~ [ʊne ʊimam] ‘δεν έχω’
 [ne ʊodime] ~ [ʊne ʊodime] ‘δεν πάμε’
 [ne ʊdojde] ~ [ʊne ʊdojde] ‘δεν ήρθε’

5.2.3. Η πρόθεση [na] ‘σε’ σχηματίζει μία φωνολογική λέξη με τον τύπο, που την ακολουθεί και είναι αυτή, που λαμβάνει τον τόνο σε μία φράση. Ωστόσο, το φαινόμενο αυτό δεν αποτελεί κανόνα και ο τονισμός του [na] βρίσκεται σε ελεύθερη εναλλαγή με τον κανονικό τονισμό της λέξης, που το ακολουθεί.

[ʊna skojle] ~ [na ʊskojle] ‘σχολείο’
 [ʊna raʊbota] ~ [na ʊrabota] ‘στη δουλειά’
 [ʊna zdravje] ~ [na ʊzdravje] ‘εις υγείαν!’

5.3. Ο τονισμός των δάνειων λέξεων.

Όλες οι δάνειες λέξεις έχουν προσαρμοσθεί ως προς το τονισμό τους στο παράδειγμα των σλαβικών διαλέκτων της ελληνικής Μακεδονίας. Πιο συγκεκριμένα, οι μονοσύλλαβοι τύποι διατηρούν τον ίδιο τονισμό, οι δυσύλλαβοι τονίζονται στην παραλήγουσα και οι τρισύλλαβοι φέρουν τον τόνο στην παραλήγουσα ή στην προπαραλήγουσα.

[ʊdʒep] τουρκ.	[ʊdʒep] ‘τσέπη’
[ʊbluza] ελλην.	[ʊbʊza] ‘μπλούζα’
[fasaʊtia] ελλην.	[fasaʊtia] ‘φασαρία’
[peʊroni] ελλην.	[ʊpepon] ‘πεπόνι’
[spiʊunos] ελλην.	[ʊΣpiun] ‘καταδότης’
[ʊda] τουρκ.	[ʊuda] ‘δωμάτιο’
[deʊmek] τουρκ.	[ʊdemek] ‘δηλαδή’
[ʊtentʒere] τουρκ.	[tenʊdʒere] ‘κατσαρόλα’
[taʊmam] τουρκ.	[ʊtamam] ‘εντάξει’
[ʊofʊte] τουρκ.	[ʊcofte] ‘κεφτές’

ΧΑΡΤΕΣ

Χάρτης 1. Κοιτίδα κα κατευθύνσεις μετανάστευσης των σλαβόφωνων φύλων.

Χάρτης 2. Οι 'σκληβηνίες' του μακεδονικού χώρου.

Χάρτης 3. Όρια βουλγαρικού κράτους κατά τον 7^ο (___), 10^ο (.....) και 13^ο αι. (- - - -).

Χάρτης 4. Το σερβικό κράτος του 14^{ου} αι.

Χάρτης 5. Οι δύο γλωσσικές ζώνες στη Μακεδονία κατά την τουρκοκρατία.

Χάρτης 6. Περιοχές με πλειοψηφία σλαβόφωνου πληθυσμού το 1913.

Χάρτης 7. Αμιγείς δίγλωσσοι ή μεικτοί οικισμοί στη δυτική Μακεδονία.

Χάρτης 8. Αμιγείς δίγλωσσοι ή μεικτοί οικισμοί στην ανατολική Μακεδονία.

Χάρτης 9. Διαχωρισμός των βουλγαρικών διαλέκτων σε ανατολικές (-ja-) και δυτικές (-e-).

Χάρτης 10. Δίγλωσσοι οικισμοί του νομού Φλωρίνης: Ανατολικό ιδίωμα ( ), Δυτικό ιδίωμα ( ), ιδίωμα Πρεσπών ( ) και Αμυνταίου ( ).

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αργυρόπουλος, Περικλής. 1984. “Ο Μακεδονικός Αγών – Απομνημονεύματα”, *Ο Μακεδονικός Αγώνας, Απομνημονεύματα*. Ι.Μ.Χ.Α.. Αθήνα.
- Αρχείο Αθανασίου Χρυσοχόου (ΑΑΧ). Αρχεία ΕΛ.Ι.ΑΜ.Ε.Π.. Αθήνα.
- Αρχείο Εθνικής Βιβλιοθήκης (ΑΕΒ). Αθήνα.
- Βούρη, Σοφία. 1992. *Εκπαίδευση και εθνικισμός στα Βαλκάνια: Η περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας, 1870-1904*. Παρασκήνιο. Αθήνα.
- Βούρη, Σοφία. 1994. *Πηγές για την ιστορία της Μακεδονίας. Πολιτική και εκπαίδευση*. Παρασκήνιο. Αθήνα.
- Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΓΣΥΕ). 1935. *Στατιστικά αποτελέσματα της απογραφής του πληθυσμού της Ελλάδος της 15-16 Μαΐου 1928, Τόμος IV, Τόπος γεννήσεως, θρησκεία και γλώσσα*. Εθνικόν Τυπογραφείον. Εν Αθήναις.
- Γενικό Επιτελείο Στρατού. 1919. *Στατιστικοί πίνακες του πληθυσμού κατ’ εθνικότητας των νομών Σερρών και Δράμας*. Εν Αθήνησι.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ). *Πληθυσμός της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 7^{ης} Απριλίου 1951. Πραγματικός πληθυσμός*. Εν Αθήναις.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ). 1958. *Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού της 7^{ης} Απριλίου 1951, Τόμος II, Πίνακες δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών του πληθυσμού*. Εν Αθήναις.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ). 1961. *Αποτελέσματα της απογραφής πληθυσμού της 7^{ης} Απριλίου 1951, Τόμος I*. Εν Αθήναις.
- Εθνικός Κήρυξ. 1956. *Αι αγορεύσεις του Ελληνικού Κοινοβουλίου*. Αθήνα.
- Εκδοτική Αθηνών. 1978. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (ΙΕΕ)*. Αθήνα.
- Εφημερίδα ‘*Έθνος*’. 1933. Φλώρινα.
- Εφημερίδα ‘*Ελεύθερον Βήμα*’. 1925-1926. Αθήνα.
- Εφημερίδα ‘*Ελεύθερος Λόγος*’. 1927. Φλώρινα.
- Εφημερίδα ‘*Ελληνικός Βορράς*’. 1959. Θεσσαλονίκη.
- Εφημερίδα ‘*Εργασία*’. 1931. Αθήνα.
- Εφημερίδα ‘*Ζόρα*’. 1994. Φλώρινα.
- Εφημερίδα ‘*Η Μακεδονική*’. 1930. Θεσσαλονίκη.
- Εφημερίδα ‘*Ριζοσπάστης*’. 1946. Αθήνα.
- Εφημερίδα ‘*Φωνή του Λαού*’. 1927. Φλώρινα.

- Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (ΙΑΜ). Γενική Διοίκηση Μακεδονίας (ΓΔΜ). Θεσσαλονίκη.
- Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εσωτερικών (ΙΑΥΕ). Αθήνα.
- Ιωαννίδου, Αλεξάνδρα. 1997. “Τα σλαβικά ιδιώματα στην Ελλάδα. Γλωσσολογικές προσεγγίσεις και πολιτικές αποκλίσεις”. Γούναρης Βασίλης, Μιχαηλίδης Ιάκωβος, Αγγελόπουλος Γεώργιος (επιμ.), *Ταυτότητες στη Μακεδονία*, Παπαζήσης, Αθήνα.
- Καρδάρης, Χρήστος. 1997. *Η βουλγαρική προπαγάνδα στη γερμανοκρατούμενη Μακεδονία. Βουλγαρική Λέσχη Θεσσαλονίκης (1941-1944)*. Επικαιρότητα. Αθήνα.
- Κόιτσεφ, Βαγγέλ. 1949. “Συμπεράσματα από το Β΄ Συνέδριο του ΝΟΦ”. *Δημοκρατικός Στρατός* 5.
- Κολιόπουλος, Νικόλαος. 1994. *Λεηλασία φρονημάτων. Α΄ : Το μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη Δυτική Μακεδονία (1941-1944)*. Βάνιας. Θεσσαλονίκη.
- Κολοκοτρώνης, Νικόλαος. 1925. *Μελέτη περί εξελληνισμού των ξένων τοπωνυμίων της Μακεδονίας*. Εθνικόν Τυπογραφείον. Εν Αθήναις.
- Κοντοσόπουλος, Νικόλαος. 1998. *Γλώσσες και Διάλεκτοι της Ευρώπης*. Εκδόσεις Γρηγόρη. Αθήνα.
- Κούφης, Νικόλαος. 1990. *Άλωνα Φλώρινας. Αγώνες και θυσίες*. Αθήνα.
- Κούφης, Νικόλαος. 1994. *Λαογραφικά. Άλωνα – Άρμενσκο Φλώρινας*. Αθήνα.
- Κούφης, Νικόλαος. ,1996. *Λαογραφικά Φλώρινας – Καστοριάς*. Αθήνα.
- Κωστόπουλος, Τάσος. 2000. *Η Απαγορευμένη Γλώσσα, Μαύρη Λίστα*. Αθήνα.
- Λαμπιδής, Ιωάννης. 1968. *Γραμματική της Βουλγαρικής Γλώσσας*. Α.Π.Θ.. Θεσσαλονίκη.
- Λιθοξόου, Δημήτρης. 1992. “Η μητρική γλώσσα των κατοίκων του ελληνικού τμήματος της Μακεδονίας μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών”. *Θέσεις* 38.
- Λιθοξόου, Δημήτρης. 1993. “Η πολιτική του εξελληνισμού της μακεδονικής μειονότητας στο Μεσοπόλεμο”. *Ο Πολίτης* 124.
- Μελά, Ναταλία. 1964. *Πάυλος Μελάς. Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων*. Αθήνα.
- Μπάλλας, Κωνσταντίνος (επιμ.). 1947. *Λεύκωμα Εκπαιδευτικών Φλωρίνης, 1945-1947*. Φλώρινα.
- Μπουκουβάλας, Γεώργιος. 1905. *Η γλώσσα των εν Μακεδονία βουλγαροφώνων*. Κάιρον.

- Νικολαΐδης, Κλεάνθης. 1923. *Ιστορία του Ελληνισμού με κέντρον και βάσιν την Μακεδονίαν*. Εκδόσεις Ελευθερουδάκη. Εν Αθήναις.
- Νυσταζοπούλου – Πελεκίδου, Μαρία. 1993. *Σλαβικές εγκαταστάσεις στη Μεσαιωνική Ελλάδα*. Ίδρυμα Γουλανδρή – Χορν. Αθήνα.
- “Οι ξενόφωνοι και τα σχολεία μας”. 1913. *Δελτίον του Εκπαιδευτικού Ομίλου* 3.
- Παπαδόπουλος, Στέφανος. 1975. “Η κατάσταση της Παιδείας στην ύπαιθρο του καζά Θεσσαλονίκης (Μία ανέκδοτη έκθεση του Δημήτριου Ν. Σάρρου)”. *Μακεδονικά* ΙΕ’.
- Πελαγίδης, Αθανάσιος. 1994. *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*. Αφοί Κυριακίδη. Αθήνα.
- Πλακούτσης, Κωνσταντίνος. 1963. “Το γλωσσικό πρόβλημα της Ελληνικής υπαίθρου και των αποδήμων ομογενών”. *Δωδωναίον Φως* 5-6.
- Σακελλαρίου, Μιχαήλ. 1982. *Μακεδονία. 4000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*. Εκδοτική Αθηνών. Αθήνα.
- Τίλιος Τάσος. 1995. “Η μεταπολεμική πολιτική εξελληνισμού των Μακεδόνων (Μια έκθεση για την περίοδο 1958-1963)”. *Ζόρα* 6.
- Τσέκος, Γεώργιος. 1957. *Ιστορία του Ασβεστοχωρίου*. Θεσσαλονίκη.
- Τούντα – Φεργάδη, Αρετή. 1986. *Ελληνοβουλγαρικές μειονότητες. Πρωτόκολλο Καλφώφ – Πολίτη, 1924-1927*. Ι.Μ.Χ.Α.. Θεσσαλονίκη.
- Τσιούλκας, Αθανάσιος. 1991. *Συμβολαί εις την διγλωσσίαν των Μακεδόνων, εκ συγκρίσεως της σλαβοφανούς Μακεδονικής γλώσσης προς την Ελληνικήν*. Δημιουργία. Αθήνα.
- Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού. 1938. *Ο απολογισμός μιας διετίας, 4^η Αυγούστου 1936-1938*. Τύποις ‘Πυρσού’. Εν Αθήναις.
- Χοφ, Κάρολος. 1988. *Οι Σλάβοι εν Ελλάδι*. Εκδόσεις Καραβία. Αθήνα.
- Christidis, Christopher. 1949. *The Macedonian camouflaging in the light of facts and figures*. The Hellenic Publishing Company Ltd. Αθήνα.
- Cowan, Jane. 1997. “Idioms of belonging: polyglot articulations of local identity in a Greek Macedonian town”. Mackridge Peter & Yannakakis Eleni (eds.). *Ourselves and others. The development of a Greek Macedonian cultural identity since 1912*, Berg, Oxford, New York.
- “Dotation Carnegie pour la Paix Mondiale, Enquetes dans les Balcans” (Carnegie). Report presente aux Directeurs de la Dotations par les membres de la Commission d’ enquete. 1914, Paris.

- Hill, Peter. 1991. *The Dialect of Gorno Kalenik*, Slavica Publishers. Columbus, Ohio.
- Ivanov, Jordan. 1994. *Balgarska dialektologija*, Universitetsko Izdatelstvo 'Paisij Hilendarski'. Plovdiv.
- Karakasidou, Anastasia. 1997. *Fields of wheat, hills of blood. Passages to nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*. The University Of Chicago Press. Sicago.
- Karakasidou, Anastasia. 1997. "Women of the family, women of the nation: national enculturation among Slav-speakers in Northern Greece". Mackridge Peter & Yannakakis Eleni (eds.). *Ourselves and others. The development of a Greek Macedonian cultural identity since 1912*. Berg. Oxford, New York.
- Kirjazofski, Risto. 1990. "The struggle of the Macedonians from Aegean Macedonia for the use of standard Macedonian". *Macedonian Review* 3.
- Kotzageorgi Xanthippi & Kazamias Georgios. 1994. "The Bulgarian occupation of the prefecture of Drama (1941-1944) and its consequences on the Greek population". *Balkan Studies* 35.
- Kotzageorgi Xanthippi. 1996. "Population changes in Eastern Macedonia and in Thrace: the legislative 'initiatives' of the Bulgarian authorities (1941-1944)". *Balkan Studies* 37.
- Kravari, Vassiliki. 1989. *Villes et villages de Macedoine occidentale*. Editions P. Lethielleux. Paris.
- Nespor, Marina. 1999. *Φωνολογία*. Εκδόσεις Πατάκη. Αθήνα.
- Paillares, Michel. 1994. *Η Μακεδονική Θύελλα*. Τροχαλία. Αθήνα.
- Pribichevitch, Stoyan. 1982. *Macedonia. It's people and it's history*. The Pennsylvania University Press. London.
- Rossos, Andrew. 1991. "The Macedonians of the Aegean Macedonia: a British officer's report, 1944". *Slavonic and Eastern European Review* 69.
- Stojkov, Stojko. 1993. *Balgarska Dialektologija*. Izdatelstvo na Balgarskata Akademija na Naukite. Sofija.
- Surin, Haralamp. 1927. "Pogarčvaneto na Balgarite v Lagoninsko. Spomeni ot Makedonija". *Makedonski Pregled* 3.
- Van Boeschoeten, Riki. 1993. "Minority languages in Northern Greece. Study visit to Florina, Aridea". Report to the European Commission, September 1993.
- Van Boeschoeten, Riki. 1994. "Greece and minority languages". Paper presented at the international conference "Nations and Languages". University of Leuven June 1994.